

Laura Myyryläinen

VALKOLAKIN VALTA

Ylioppilaslakin kulttuurinen ja yhteiskunnallinen merkittäisyys

Yhteiskuntatieteiden tiedekunta
Pro gradu -tutkielma
Maaliskuu 2023

TIIVISTELMÄ

Laura Myyryläinen: Valkolakin valta: Ylioppilaslakin kulttuurinen ja yhteiskunnallinen merkittävyys
Pro gradu -tutkielma
Tampereen yliopisto
Yhteiskuntatutkimuksen tutkinto-ohjelma
Maaliskuu 2023

Tässä tutkielmassa tarkastelen ylioppilaslakin kulttuurista kuvaa. Ylioppilaslakki on tunnistettavuudessaan muuttunut jopa arkiseksi esineeksi. Työni tarkoituksena on selvittää, mitä merkityksiä ylioppilaslakille on muodostunut ja mitä se symboloi. Avaan työssäni valkolakin historiaa, seremoniallista roolia sekä yhteiskuntaluokkaan ja sosiaaliseen identiteettiin liittyviä ulottuvuuksia. Argumentoin, että lakin jatkuva arvostus kumpuaa sen historiallisesta roolista yhteiskunnallisen statuksen merkitsijänä, ja että se tänäkin päivänä tuottaa luokkaeroa.

Tutkielman lähestymistavan voi sanoa yhdistelevän yhteiskuntatutkimusta ja kulttuurintutkimusta. Teoreettinen viitekehys on feministinen: tärkeänä metodologisena lähtökohtana on itsensä paikantaminen tutkimuksessa, siis tutkijan lähtökohtien ja näkökulman avaaminen. Tutkielma on toteutettu autoetnografian keinoin. Autoetnografia on refleksiivistä kulttuurintutkimusta itsen näkökulmasta, tutkija pohtii omaa rooliaan kulttuurissa ja pyrkii analysoimaan, miten omat kokemukset ja identiteetit ovat vaikuttaneet ja vaikuttavat tutkimuksen aiheeseen. Autoetnografisessa osassa kirjoitan omista muistoistani ja kokemuksistani ylioppilaslakkiin liittyen. Oma lähestymistapani liittyy tieteellisyyteeni myös pisan taiteellisuutta. Tyyllisesti tutkielma sijoittuu akateemisen konventionaalismin marginaaliin, hyläten neutraaliin tai positivistiseen objektiivisuuteen pyrkivän ilmaisun.

Ylioppilaslakki toimii jakajana ammattikoulun ja lukion välillä. Ylioppilaslakki toisintaa aikaa, jolloin ylioppiluus oli harvojen saavutettavissa oleva kunnia, kun taas ammatti oli vain työtä. Samalla lakin voi katsoa toistavan ja tuottavan luokkajakoa. Koska ylioppilaslakki näkyy kulttuurissamme, se tekee eroa, ja koska sen voi tulkita eronteon ja ryhmään liittymisen välineenä, se päätyy näkymään. Se, kuka lukioon lähtee ja lakkia arvostaa, ei kuitenkaan ole puhtaasti luokkaan palautettava ilmiö. On otettava huomioon myös sukulaisten mielipiteet ja perheen luonne: kaikissa perheissä ei esimerkiksi alleviivata pyhien ja perinteiden merkitystä. Perheen vaikutus operoi siis myös yhteiskunnallista asemaa laajemmilla kentillä.

Avainsanat: yhteiskuntaluokka, statussymbolit, koulutus, autoetnografia

Tämän julkaisun alkuperäisyys on tarkastettu Turnitin OriginalityCheck –ohjelmalla.

Sisällys

1. Johdanto	3
1.1 Ylioppilaslakin kulttuurinen näkyvyys	4
1.2 Tutkielman rakenne	6
2. Metodologia ja teoria	10
2.1 Luovuus akateemisessa tekstissä	10
2.2 Autoetnografia	12
2.3 Feministinen näkökulma	15
2.4 Etiikka	17
2.5 Miksi?	19
3. Hatusta vedettyä hypeä vai tärkeä traditio?	22
3.1 Valkolakin historia	23
3.2 Mistä puhumme, kun puhumme esineistä	26
3.3 Viestejä vaatekaapista	28
3.4 Ritualistisia rojuja	31
3.5 Pääosassa pääomat	33
3.6 Me ylioppilaat	36
3.7 Hillittömät haalarit, tyylikkääät tohtorinhatut	38
3.8 Lunta huussin katolla?	40
3.9 Tarinan (l)opetus	42
4. Sinun lakkisi ei ole sinun	44
4.1 Sukulaissuhteita	44
4.2 Äitinsä tyttäret	48
4.3 Luokan jäljet	53
4.4 Antropologi ilman kotia	56
4.5 Kauniita asioita	58
4.6 Koko maailma on näyttämö	61
5. Lopuksi	65
5.1 Keskeiset johtopäätökset	66
5.2 ...mutta miltä se <i>tuntui</i> ?	70
5.3 Mihin suuntaan tästä?	74
Lähteet	77

1. Johdanto

”Valkoinen ylioppilaslakki on oppineisuuden ja sivistyneisyyden merkki Suomessa”

(Halonen 2005, 108.)

Serkkuni valmistuessa ylioppilaaksi piirsin hänelle kortin. Korttiin on kuvattu kaksi jänistä, joista toisella on päässään ylioppilaslakki, toisella suuri, vanhanaikainen merirosvokapteeninhattu. Kapteeninhattuisella jäniksellä on puhekupla, jossa lukee ”Mitä? Ei ylioppilailla ole yksinoikeutta hupaisiin kapteeninhattuihin.”

Lienee tähdellistä tarkentaa, että serkkuni on minua huomattavasti nuorempi, joten en itse korttia piirtäessäni ollut lapsi – ja olin itsekin jo ylioppilas. Mutta kortti on silti mielestäni hauska. En ole koskaan saanut tietää, oliko se serkkuni mielestä hauska. Itse juhlapäivänä hän ei ehtinyt kommentoida taiteellisia taitojani, emmekä ole niin läheisiä, että olisimme puhuneet jälkepäin. Jos mietin asiaa tarkemmin, en ole ihan varma ymmärsikö serkkuni vitsin. Sillä usein minusta tuntuu kuin olisin ainoa, joka katsoo lakitettujen rivistöä miettien *hmm, koska ajattelitte poistua satamasta, seilorit?*

Ylioppilaslakin saavat virallisesti painaa päähänsä ne, jotka ovat suorittaneet ylioppilastutkinnon. Lakkiin liittyy seremonia, joka ainakin omalla kohdallani kulki niin, että ylioppilaat kutsuttiin lavalle yksi kerrallaan, ja heille ojennettiin ylioppilastodistus ja itse hankittu ja koululle seremoniaa varten toimitettu lakki. Lakkiin ei kuitenkaan saanut pukeutua heti, vaan asiaan kuului odottaa, kunnes kaikki olivat saaneet todistuksensa ja vasta sitten rehtori julisti ylioppilaat ylioppilaiksi ja lakin sai laskea päähänsä. Omasta mielestäni koko seremonia oli vähän mahtipontinen. Mutta, kuten sanottua, minä saatoin olla ainoa, joka katsoi ympärilleen pohtien, olimmeko kenties juhlimassa viimeistä päivää maissa ennen laivan lähtöä kaukomaille. En ole milloinkaan hirveästi osannut arvostaa ylioppilaslakin esteettisiä ominaisuuksia. Enkä totta puhuen ole hirveästi osannut arvostaa itse lakkiakaan ja sen symboloimaa tutkintoa. Sivistys on hienoa – tietenkin! Mutta mikä tekee ylioppilastutkinnosta niin paljon ammattitutkintoa juhlimuksen? Ja miksi ihmeessä ylioppiluuteen kuuluu niin tiukasti asuste, joka vielä valmistujaispäivän jälkeenkin tekee paluun vähintään joka vappu? *Mikä juttu?*

Ylioppilaslakki ei sinällään ole anomalia, vaan myös korkeakoulutus pitää sisällään valmistujaisvaatteita: tohtoreilla on omat hattunsa ja jopa (!) miekkansa. Ja vaikka yliopiston akateemisilla asusteilla on pitkät perinteensä, tohtoreiden tai teekkareiden touhut eivät kuitenkaan suoraan sanottuna kulttuurisesti kiinnosta meitä tarpeeksi. Suomessa akateemisia tunnuksia käytetään vain muutaman kerran vuodessa. Jos tahtoo verrata Suomea vähän traditionalistisempaan maahan, voi vilkaista Brittein saarille. Siellä esimerkiksi maineikkaan Oxfordin

yliopiston akateemisen pukeutumisen koodisto näyttää huomattavasti pidemmältä ja tiukemmalta, ja opiskelijat joutuvat noudattamaan sitä myös tenttiessään (University of Oxford). Ja vaikka toisin saattaa kuvitella, tapojen ylläpito ei kenties olekaan ylempien tahojen sanelemaa. Vuonna 2015 Oxfordin henkilöstö lähes kumosi säännön akateemisten viittojen ja lakkien pakkopuvusta kokeissa, mutta opiskelijoiden suunnalta noussut äläkkä johti säännön säilymiseen. Samankaltaisia esimerkkejä löytyy myös Atlantin toiselta puolelta Yhdysvalloista, mikä osoittanee, että opiskelijoilla on jonkinlainen side akateemisiin asuihin. (Platt & Walker 2019, 136.) Akateemisista vaatteista kirjoittaneet R. Eric Platt ja Lauren Huffman Walker epäilevät, että niin opiskelijasto kuin henkilöstökin kokee suurempaa yhteyttä opinahjoonsa tuntiessaan akateemisten symbolien historiaa, ja heidän mielestään olisi vielä parempi, että yhteys luotaisiin ”-- mielummin aikaisin akateemisella uralla kuin niiden niukkojen lyhennelmien kautta, joita valmistujaisseremonioiden ohjelmat tarjoavat (Platt & Walker 2019, 128)”.

Toki. Platt ja Walker vain unohtavat ilmoittaa *miksi* tällaista yhteyttä täytyisi tuntea.

Suomessa ylioppilaslakki on kiistämätön instituutio, ehkä koska se löytyy niin monesta hyllystä: vuoteen 2017 mennessä ylioppilastutkinnon oli suorittanut 1 689 470 suomalaista (Ylioppilastutkintolautakunta 2017). Vuonna 2021 lakin sai virallisesti laskea päähänsä yli 30 000 uutta ylioppilasta (Vipunen). Voi kuitenkin suhteellisen varmasti väittää, ettei suurimmalla osalla opiskelijoista ole käsitystä siitä, miten valmistujaislakin kaltaiset akateemiset symboliset asusteet kehitettiin ja mikä on niiden yhä tänä päivänä jatkuva merkitys (Platt & Walker 2019, 126). Miksi valmistumisensa pitää kruunata pääkappaleella? *Mikä juttu?* ei tietenkään ole *pro gradu* -tason tutkielmaan sopiva tutkimuskysymys. Sitä ei ole myöskään *Ylioppilaslakki: Miksi?*, vaikka rehellisesti sanottuna se onkin se kysymys, jonka kautta aihettani olen lähtenyt tutkimaan. Tutkielmani pyrkii vastaamaan siihen, mitä yhteiskunnallisia, kulttuurisia tai jopa psykologisia tekijöitä löytyy taustalta, kun valkolakin valtaa alkaa perkaamaan. Entä mitä merkityksiä sille muodostuu, eli mitä valkolakki kulttuurissamme oikeastaan symboloi?

1.1 Ylioppilaslakin kulttuurinen näkyvyys

Valkolakin läsnäolo suomalaisessa kulttuurisessa kuvassa on niin läpitunkeva, että sille voi tulla jopa sokeaksi. Samalla tavalla kuin huomaamme kaupassa uutuustuotteet ja uudistuneet pakkaukset, osuu silmämme kaduilla ja mediassa helpommin uusiin asioihin, ei niihin, jotka pysyvät samoina vuodesta toiseen. Jos ylioppilaslakki olisi – kauhistus! – vaihtanut designia ja kokenut uudelleenlanseerauksen, olisimme varmasti kaikki käsitelleet asiaa kahvihuoneissa ja muilla banaaleilla keskustelualustoilla. Valkolakki on kuitenkin pysynyt aika samanlaisena kaikki nämä vuodet. Se on niin tunnistettava objekti, että jos kastaa vaalean, pyöreän pikkuleivän yhden reunan suklaaseen ja lätkäisee siihen hopeahelmen, kansa tunnistaa sen ylioppilaslakin toisinnoksi. Vuonna 2022 Iltalehti julkaisi leikkimielisen testin, jossa piti tunnistaa julkisuuden henkilöitä lakkiais kuvista

(Tuominen 2022). Ilta-Sanomien taas kutsui omaa vuoden 2021 visaansa ”hullun hauskaksi” (Åkman 2021), mikä, ollaan nyt rehellisiä, vaikuttaa *lievältä* liioittelulta aiheen tuntien. Lakkikuvakavalkadia on päässyt katselemaan myös otsikolla ”Tältä ministerit näyttivät saatuaan ylioppilaslakki päähän.” Kyseisessä Ilta-Sanomien artikkelissa todetaan, kuinka ”-- lakkikuvista tulee merkittävä osa ihmisen henkilöhistoriaa (Airasvirta 2022)”. Mielenkiintoista kyllä, artikkelissa ei kommentoida sanallakaan sitä, että ministereistä jokainen on valmistunut ylioppilaaksi: kukaan ei ole ammattikoulupohjalta tai ihan ilman koulutusta ponnistanut ministeriöön. Ministerien valkolakkisuus nähdään vääjäämättömänä faktana, jota ei tarvitse kommentoida.

Saavutettu status on länsimaissa arvostuksen arvoinen, mutta se harvoin ottaa huomioon, kuinka toiset ovat jo valmiiksi syntyneet korkeampaan asemaan (Berger 2009, 62). Ylioppilastutkinnon suorittamisesta puhutaan usein saavutuksena, mutta kuinka moni pysähtyy ajattelemaan sitä, *miksi* ylioppilas valitsi lukion? Ja kysyykö kukaan ylioppilaalta, oliko kirjoituksista läpi pääseminen saavutus? Siis oliko se suomisanakirja.fi -sivustoa lainaten ”(huomattava) tulos, aikaansaannos”? Valkolakinkin asema nähdään vääjäämättömänä faktana, jota ei tarvitse kommentoida. Opetus- ja kulttuuriministeriön ammatillisen koulutuksen mielikuvakartoituksessa 43 prosenttia yhdeksäsluokkalaista piti lukiota erittäin arvostettuna vaihtoehtona. Ammattikoulun kohdalla sama luku oli 10 prosenttia. Lukion arvostus on siis huomattavasti korkeammalla. Tutkimuksen tiivistelmän mukaan ”-- lukio on helppo ja ilmeinen valinta, jos keskiarvo on tarpeeksi hyvä.” (Opetus- ja kulttuuriministeriö 2020.) Itse argumentoin, ettei valkolakki ehkä olekaan yksilöllisen sivistyksen ja älykkyyden merkitsijä, vaan pikemminkin yhteiskuntaluokan ja ryhmään kuuluvuuden symboli.

Ylioppilaslakki on tietynlainen statussymboli, mutta kaikesta siihen kohdistuvasta kunnioituksesta huolimatta sen ei voi sanoa olevan puhdas kunnioitussymboli (*esteem symbol*). Kunnioitusta signaloivat symbolit kertovat työn laadusta: tästä esimerkkinä kunniamerkit, joita voi saada erilaisista sankariteoista. Statussymboli taas kertoo asemasta, ei siitä kuinka teknisesti pätevästi yksilö aseman täyttää. (Goffman 1951, 294.) Ja tämä onkin valkolakissa kiinnostavaa. Se ei ole merkkilaukku, jonka voi hankkia kuka vain, jolla on tarpeeksi rahaa. Mutta se ei myöskään ole merkki *hyvin* tehdystä työstä. Se ehkä erottaa ulkoryhmästä, ei-ylioppilaista. Mutta se ei oikeastaan kerro mitään kantajansa henkilökohtaisesta pätevyydestä.

Kirjoitit yhdeksän laudaturia? Hieno juttu, tässä on ylioppilaslakki!

Kirjoitit viisi approbaturia, nekin kysin hampain? Hieno juttu, tässä on ylioppilaslakki!

Sama seremonia, samat symbolit. Jotkut saavat ehkä stipendejä ja heistä tehdään lehtijuttuja¹, mutta valkolakkiin saavutuksia ei ole printattu. Ja ehkä siksi niin paljon puhuva ylioppilaslakki onkin joskus niin hirveän... mitänsanomaton.

¹ Esim: ”Vikke kirjoitti 12 ällää ja teki Suomen ennätyksen – mitä hänelle kuuluu nyt? (Tanner 2021)”

Eikä valkolakki ole edes ainutkertainen. Teekkarilakki on nopeasti vilkaistaessa lähes ylioppilaslakin kaksoiskappale, siinä vain roikkuu tupsullinen naru. Myös teekkarilakki ylioppilaslakin tavoin näkee päivänvalon vappuisin. Siihen liittyy kuitenkin tarkempia sääntöjä, sillä periaatteessa teekkarilakkia ei – ilman erityislupaa – saa käyttää kuin syyskuun loppuun (Tampereen teekkarit). Ylioppilaslakkikin tuo mukanaan omia käyttäytymiskoodeja. Vuonna 2012 tapakouluttaja Kaarina Suonerä koulutti Ylen lukijoita etiketistä, jonka mukaan valkolakki on ”henkilökohtainen arvoesine”, eli vanhempien lakkia ei ole soveliasta lainata. Sukua voi Suonerän mukaan mieluummin juhlistaa antamalla vanhemmilleen tai isovanhemmilleen lyyran, eli kultaisen rintakorun, jonka tarkoitus on lopulta vain kertoa *kupeitteni hedelmä on ylioppilas*.² (Laasanen 2012.) Akateemiset asusteet ovat siis sääntöjen, koodien ja perinteiden kehystämiä. Myös ammattitutkinnon suorittavilla on mahdollisuus lakkiin, joka muistuttaa hyvin paljon ylioppilaiden valkolakkia, vain päätä kiertävä nauha on mustan sijasta värikoodattu ammattialan mukaan. Jokainen kuitenkin tietänee, ettei ammattilakki ole saavuttanut *läheskään* sitä samaa kulttuurista näkyvyyttä ja asemaa kuin ylioppilaslakki. Se ei ole ehtinyt perinteeksi: jotain tästä kertoo se, että ammattilakista on lähes mahdotonta löytää tutkittua tai edes vähän vähemmän tutkittua tietoa.

1.2 Tutkielman rakenne

Tutkielmani rakenne ja tyyli poikkeaa jonkin verran traditionaalisesta akateemisesta *pro gradu* -tutkielmasta. Työn pääruoka koostuu kahdesta esseestä: ensimmäinen pyrkii vastaamaan tutkimuskysymyksiin teorian ja aikaisemman tutkimuksen valossa, toinen on autoetnografinen eli käyttää aineistona omia kokemuksiani ja muistojani. Autoetnografian voi sanoa yhdistelevän omaelämäkertaa ja etnografista tutkimusta (Ellis, Adams & Bochner 2011, 275). Vaikka ensimmäinen esse alustaakin teorian, jonka kautta toisessa osassa käsittelen kokemuksiani, kummankin osan on tarkoitus seisoa yksinkin niin, että ne voi lukea itsenäisinä töinä. Tutkielman eri osia erottavat myös tyylikeinot. Valitsemaani lähestymistapaa voi kutsua sekatekniikaksi (*mixed genre*), jossa otan vaikutteita ja palasia eri kirjallisuuden, taiteen ja akatemian tyylilajeista (Richardson 1994, 934). Johdannon ja ensimmäisen esseen väliin sijoittuva *Metodologia ja teoria* -luku on väistämättä konventionaalisin mitä tulee akateemiseen tekstiin liitettyihin muotoseikkoihin ja kriteereihin. Ensimmäinen esse noudattaa taas hieman vapaampaa kaavaa. Siinä käytetään vahvemmin erilaisia kirjallisia ja retorisia keinoja kuten metaforia tai huumoria. Toinen esse muistuttaa ulkomuodoltaan omaelämäkertamaista henkilökohtaista esseettä. Viimeisessä luvussa avaan tarkemmin johtopäätöksiä, joita autoetnografisessa luvussa saattaa jo rivien välistä lukea. Valkolakin merkitysten lisäksi pohdin henkilökohtaisemmin tutkielmamatkaani.

² Oma tulkintani.

Johdannon jälkeinen luku esittelee tutkielman metodologian. Ennen autoetnografiaan paneutumista käsittelen laajemmin luovaa akateemista kirjoittamista. Vaikka epäkonventionaalisuudesta saatetaan joskus rangaistakin, ei positivismiin laatoittamalta polulta poikkeaminen ole lopulta tieteenkään sisällä harvinaista. Kulttuurin- ja yhteiskuntatutkimuksen akateemiset tekstit – kuten mitkään muutkaan tekstit – eivät elä tyhjiössä, eikä niiden kieli milloinkaan ole neutraalia. Tutkielmani teoria sidoksissa sen metodologiaan, joten esittelen autoetnografian jälkeen feministisen teorian käsitteitä, jotka tutkielmaani ohjaavat. Niin luovassa akateemisessa kirjoittamisessa, autoetnografiassa kuin kriittisessä feministisessä teoriassakin on kaikissa yhdistävänä tekijänä tieteen objektiivisuuden käsitteen kyseenalaistaminen ja keskittyminen henkilökohtaiseen ja subjektiiviseen. Näkökulma tuottaa myös osan niistä eettisistä pulmista, joihin metodologialuvun toiseksi viimeisessä alaluvussa keskityn.

Metodologiaa seuraava essee kulkee nimellä *Hatusta vedettyä hypeä vai tärkeä traditio?* Perinteisen tutkielmalinssin läpi katsottuna sen voisi sanoa yhdistelevän kirjallisuuskatsausta, teoriaa ja aikaisempaa tutkimusta. Itse valkolakkiin ja sen symboliikkaan liittyvää tutkimusta ei juurikaan löydy, mutta ylioppilastutkinnon historiasta on kirjoitettu laajalti. Historiasta essee hyppää semiotiikkaan, siis symbolisempaan maailmaan. Objekteja tutkiessa on hyvä ehkä kartoittaa objektin historiallinen kaari, mutta se, mikä meitä ainakin tämän työn puitteissa kiinnostaa on se merkitys, joka esineelle kulttuurisesti rakennetaan ja rakentuu. Esseen näkökulman voisi sanoa olevan yhteiskuntatutkimuksellisen poikkitieteellinen. Herättelen teorioita sosiologiasta, sosiaalipsykologiasta sekä sosiaaliantropologiasta. Puhun esimerkiksi semiotiikasta, muodista ja ritualismista. Pyrin käsittelemään ylioppilaslakkaa mahdollisimman laajan teoriapohjan kautta ja rakentamaan mahdollisia vastauksia siihen, miksi valkolakki on kulttuurissamme niin tunnettu ja arvostettu esine.

Toinen essee on pehmeämpi verrattuna ensimmäisen esseen ajoittain jopa piikikkäisiin huomioihin. *Sinun lakkisi ei ole sinun* pyrkii emotionaaliseen tai affektiiviseen ilmaisuun, pääosassa ovat faktojen sijasta tunteet. Autoetnografia sisältää usein sekä taiteellisia että analyttisiä pohdintoja siitä, kuinka näemme ja tulkitsemme niin henkilökohtaista kuin kulttuuristakin kokemusta, autoetnografiset tarinat kertovat itsestä kulttuurisen linssin läpi (Adams, Holman Jones & Ellis 2015, 1). Saman voi kääntää myös toisin päin, eli autoetnografia kertoo kulttuurista henkilökohtaisen linssin läpi. Autoetnografiani maadoitus ensimmäisessä esseessä esiteltäisiin teorioihin ja tutkimuksiin kiinnittää sen tieteen piiriin. Esseen tarkoitus ei ole toimia viihteellisenä omaelämäkertana tai terapiavälineenä, mutta sen osittain kaunokirjallisen tyylin voi sanoa pyrkivän vaikuttamaan lukijaan eri keinoin kuin perinteisen akateemisen tutkimuksen. Autoetnografiaa voi rakentaa eri tavoin, eri mediat houkuttavat erilaisia tekniikoita ja tutkijan on tärkeä löytää tapa, jonka kokee omakseen (Ellis 2004, 199). Itse en tuo *Sinun lakkisi ei ole sinun* -esseehen traditionaalista tieteellistä analyysia. Se ehkä nojaa

ensimmäisen esseen huomioihin ja teorioihin, mutta niitä ei ole alleviivattu. Käytän jonkin verran ensimmäisessä esseessä esitettyjä teorioita ja termejä, ja olen jakanut toisenkin esseen temaattisiin alalukuihin sen sijaan, että olisin suoltanut paperille puhdasta ajatusvirtaa ja olettaisin lukijan näkevän siinä akateemisia meriittejä. Autoetnografinen osuus eroaa muusta työstä myös lähdeviitteidensä perusteella. Olen piilottanut viittaukset leipätekstin sijasta alaviitteisiin, mikä luo tekstistä helpommin seurattavamman ja eheämmän kokonaisuuden. Tekstin lomassa on myös kuvia, joiden avulla pyrin tuomaan aiheen lähemmäksi lukijaa. Toisen esseen tarkentava näkökulma on vastata siihen, miksi juuri *minä* olen päätenyt valitsemaan ylioppilaslakin graduni aiheeksi.

Tutkielman eri osien välillä voi sanoa olevan genrekuilu. Kirjoitustyyli ei ole vahinko tai puhdasta piittaamattomuutta tai tietämättömyyttä tieteellisistä käytänteistä. *Luova tieteellinen kirjoittaminen* -alaluvussa esitän, että tieteenkin piirissä on useita eri alagenrejä tai tehokeinoja, eivätkä akateemiset suinkaan ole niin persoonattomia tai arvoneutraaleja kuin joskus ajatellaan. Päämääräni on käytännön valinnoilla herättää kysymyksiä akateemisen ilmaisun rajoista. Tapa, jolla tutkielma rakentuu ei ole myöskään sattumanvarainen ja huvikseen valittu, vaan se kytkeytyy itse aiheeseen. Valkolakki on ensisilmäyksellä yksinkertaisen mustavalkoinen objekti, asuste. Sen valkoisuuteen on kuitenkin symbolisesti kirjattu erilaisia arvoja tai ideoita suomalaisesta yhteiskunnasta ja kulttuurista. Valkolakki on historiassa toiminut erottautumisen välineenä. Esimerkiksi 1960-luvulla vappuriehat aiheuttivat jännitteitä työläisten ja korkeakoulutettujen välille (Kaarninen & Kaarninen 2002, 360). Kenen joukoissa olisin itse teoreettisesti seisonut? Sukuni historia on juuriltaan työväenluokkainen. Itse olen ylioppilas ja yliopisto-opiskelija. Koen omassa identiteetissäni risteyksiä ja ristiriitoja, joiden laittaminen paperille yhden genren tai tyylikeinon kautta tuntuisi riittämättömältä. Tutkielmani vaihtelevat tekstit luovat kuvaa identiteeteistä, jotka eivät ole paikalleen liimattuja ja suoraviivaisia. Ylioppilaslakki voi olla mustavalkoinen, mutta sen historia tai sen symboloimat asiat eivät ole. Itsensä mustavalkoisesti ylioppilaaksi kruunaavat ihmiset korostavat lakki päässään yhtä identiteettinsä puolta. Valmistujaispäivä ja kenties vappu poisluettuina harva ajattelee itseään ensisijaisesti ylioppilaana, eikä ympäristö näe häntä sellaisena. Tutkielmani omakohtaisuus ja tyyllilliset valinnat rakentavat tekstikokonaisuutta, jonka kautta pyrin tuomaan esille muitakin identiteettejäni kuin tutkijan – tai ylioppilaan.

Viimeisenä haluan mainita tietyn leikkisyyden mitä tulee tutkielmaani. Leikin tai pelin voidaan nähdä olevan omavalintaista, sisäisesti motivoitunutta, tiettyjen sääntöjen ohjaamaa ja mielikuvituksellista toimintaa, joka tapahtuu valppaassa, mutta kohtuullisen stressittömässä mielentilassa (Gray 2015, 166). Olen tutkielmaa tehdessäni pyrkinyt noudattamaan jonkin verran näitä periaatteita. Esimerkiksi sisäinen motivaatio viittaa tässä tilanteessa siihen, että vaikka pyrin täyttämään Tampereen yliopiston *pro gradu* -työlle antamat ohjeistukset ja pysymään linjausten sisällä, ne eivät kuitenkaan ole työtäni pääasiallisesti ohjaava tekijä. Leikkisyyden elementtien yhdistäminen luovaan työhön

auttaa järjestelmään tietoa ja rakentamaan uudenlaisia ratkaisuja (Liebermann 1977, 150). Vaikka tutkielma on rakennettu sääntöjen ohjaamana, se ei sulje ulos mielikuvitusta, päinvastoin. Oman kulttuurin tutkiminen ei ole yksinkertaista, usein se vaatii luovaa ajattelua ja totuttujen ajatusmallien tietoista kyseenalaistamista tai jopa hylkäämistä. Työstäni voi löytää tiettyä ironiaa, jota syntyy, kun arkisia aiheita kohdellaan monimutkaisesti ja jopa odottamattomalla vakavuudella (Brown 1983, 167).

Ylioppilaslakki on Suomessa monessakin mielessä valtakulttuuria. Ensinnäkin se on yleinen, eli se löytyy hyvin usealta suomalaiselta. Toiseksi se on tunnettu symboli, joka esiintyy joka kevät – ja syksyisikin – korteissa, mainoksissa ja lehtijutuissa. Kolmanneksi se edustaa hegemonista valtaa, sillä ylioppilaat jatkavat huomattavasti ammattikoululaisia useammin yliopistoihin ja lukion arvostus on ammattikoulun arvostusta korkeammalla. Pyrin suorittamaan tämän valtasymbolin akateemisen ruumiinavauksen vakavuudella ja arvostuksella, mutta myös huumorilla ja leikkisyydellä. Tutkijalla on vastuu sanoittaa tuloksensa ja tutkimuksensa niin, että lopputuotos on paitsi akateeminen ja ymmärrettävissä, myös mahdollisimman aito representaatio tutkituista ilmiöistä ja ihmisistä. Kieli ei kuitenkaan milloinkaan ole vain objektiivinen todellisuuden heijastaja (Luukka 2002, 26). Tutkimus – saati sen sanoittaminen – ei ole peili. Lähestyn omaa tutkimusta enemmänkin peilipallona: se heijastaa asioita eri tavoin riippuen siitä, miten valo siihen osuu, eikä sen luoma kuva todellisuudesta ole niinkään tarkka representaatio kuin kokoelma sirpaleita.

2. Metodologia ja teoria

Tämä luku pystyttää tutkielman peruskiven: se esittelee metodologian lisäksi ne teoreettiset lähtökohdat, joiden kautta työn sisällöt rakentuvat. Aloitan pohtimalla luovuutta ja epäkonventionaalisuutta mitä tulee akateemisiin teksteihin ja niiden muodostamiseen. Tiukasti säädellyllä tieteellisen tekstin kentällä on aina ollut niitäkin, jotka kirjoittavat ”toisin”. Mutta onko esimerkiksi huumori liian subjektiivista mahtuakseen objektiivisuutta ihannoivaan akateemiseen tekstiin? Vai onko puhdasta neutraaliutta sittenkään ikinä tavoitettavissa mitä tulee kirjoittamiseen ja kielenkäyttöön? Omakohtaiseen kokemukseen pohjautuva autoetnografia on metodologiana tai genrenä kiistelty juuri siksi, että se venyttää traditionaalisen tieteen rajoja mitä tulee neutraalin puolueettomuuden ihanteen vaalimiseen. Metodologian lisäksi esittelen teoriakenttää, jolle työni asettuu. Luku esittelee kriittistä feminististä teoriaa sekä käsitteitä, joiden varaan työ rakentuu. Mitä tulee teoriaan, kappaleen voi sanoa sisältävän ne suuret linjat ja kehykset, joiden puitteissa tutkielman rakentaminen tapahtuu. Yksityiskohtaisemmat teoriat – esimerkiksi luokkaa tai ryhmäidentiteettiä pohtivat – esitellään ensimmäisen esseiden puitteissa. Kaksi viimeistä alalukua siirtyvät teoreettisuudesta hieman lähemmäs käytännön maailmaa. Pohdin tarkemmin sitä, miten päädyin valitsemaan metodologiani ja miten se istuu valitsemaani aiheeseen. Käyn läpi myös työni etiikkaa ja niitä eettisiä vaaranpaikkoja, joita autoetnografia pitää sisällään.

2.1 Luovuus akateemisessa tekstissä

Tiede on sekä säädelyä että kilpailevaa, ja tieteellisen tekstin voi sanoa olevan tieteen aineellistuma. Tekstiä kirjoittavan tutkijan on alati ajateltava tieteellistä yhteisöä: kilpailijoita, seminaariopponentteja, kriittisiä lukijoita. (Eräsaari 2004, 64.) Akateeminen teksti kirjoitetaan tietyille kohdeyleisölle, tietyn teoreettisen ja metodologisen kehyksen ohjaamana (Yliraudanjoki 2016, 90). Tieteellistä tekstiä ei kirjoiteta itselle – tosin maininnan arvoinen kysymys on se, kirjoitetaanko mitään tekstiä puhtaasti itselle. Kilpailu tai arvostelu on lopulta tieteellisen tekstin olemuksen ytimessä. Kilpailuilla täytyy olla säännöt, jotta voittajat – tai häviäjät – voidaan julistaa. Akateemista tekstiä leimaa konventionaalisuus: asiat esitetään tietyssä järjestyksessä, toisten tutkimuksiin viitataan tietyillä tavoilla, ja kieli sekä käsitteet ovat tietynlaisia. Konventioihin kasvetaan ja ne opitaan tieteellisiin teksteihin perehtymisen kautta. (Luukka 2002, 16.) Käytäntöjen rikkominen ei kuitenkaan ole harvinaista: akatemiassakin on aina ollut kirjoittajia, jotka horjuttavat tieteellisiä perinteitä (Luukka 2002, 16; Eräsaari 2004, 62). Oppaan akateemiseen luovaan kirjoittamiseen kirjoittaneen Virpi Yliraudanjoen mielestä ilman kokeilevia tai leikkisiäkin tutkijoita tiede ja tieteellinen kirjoittaminen eivät voi kehittyä (Yliraudanjoki 2016, 92).

Tieteellisessä tutkimuksessa voi ajatella, ettei aineisto ole neutraali pala kohdetta tai todellisuutta, vaan jo näkökulman valitseminen on välineellistä (Puusa & Juuti 2020, 76). Kielellisenkin

lähestymistavan valinta on välineellistä ja rakentaa kohteestaan representaatiota. Vaikka akateemisessa kirjallisuudessa onkin konventionsa, on hyvä huomata, että jokainen kirjoittaja on ainutlaatuisessa suhteessa ilmaisuvälineisiin, siis sanoihin (Yliraudanjoki 2016, 87). Aineistot eivät puhu tai anna tulkitsijalle ohjeita: *hän* muotoilee kysymykset, *hän* valitsee lähestymistavan ja *hän* sovittaa yhteen teorian ja aineistot (Koivunen & Liljeström 1996, 289–290). Kahdelle samassa koulutusohjelmassa opiskelevalle voi antaa tismalleen saman taustakirjallisuuden ja tismalleen samat ohjeet, mutta tuloksena on silti kaksi täysin eri tutkielmaa, kenties eri johtopäätöksetkin. *Minä* on siis aina läsnä akateemissakin kirjoittamisessa. Valmista luovan kirjoittamisen reittiä ei ole olemassa (Yliraudanjoki 2016, 92). Taidetta ja tiedettä sekoittavat, konventioiden reunamilla seisovat tekstit eivät nekään ole kaikki samaa alagenreä: reunoja ja siis käsittelytapojakin on lukemattomia. Kieli ei ole passiivinen välittäjä, vaan aktiivinen ja monitulkintainen ilmiö: jokainen ehkä pyrkii olemaan tekstilajinsa hallitsija, mutta lopulta genreä, kieltä ja tyyliä ei kukaan kykene hallitsemaan täydellisesti (Lykke, Brewster, Davis, Koobak, Lie, & Petö 2014, 3).

Yksi akateemiseen genreen harvemmin yhdistetty tyyli on huumori tai viihteellisyys. Huumorin käyttö tieteellisessä tekstissä ei ole yksinkertaista, eikä välttämättä suositeltavaakaan. Huumori merkitsee väärinymmärretyksi tulemisen riskiä (Eräsaari 2004, 83). Taiteen tavoin huumori voi etäännyttää, suhteuttaa tai vahvistaa yhteiskunnan normeja (Eagleton 2019, 137). Huumori tai hauskuus saattaa sisältää vallan kyseenalaistamista aivan kuten yhteiskuntatutkimuskin, mutta tiede torjuu silti huumorin (Eräsaari 2004, 82). Tämä juontunee yksinkertaisimmillaan siitä, että tiede pyrkii objektiivisuuteen ja huumori on subjektiivista. Mutta objektiivisuuden luonteen kyseenalaistavaa akateemista tekstiä tuottaessa huumorinkin paikka nousee uudelleenarvioitavaksi. Ruotiessaan omia kokemuksiaan autoetnografiasta tutkija Johanna Uotinen nimeää yhdeksi autoetnografian hyvistä puolista sen, että itseään kohtaan tutkijan ei tarvitse olla niin hienovarainen: siinä missä muita tutkiessa huumori ei kenties ole paras lähestymistapa, autoetnografiassa itseironia on mahdollista (Uotinen 2010, 185). Itsestään voi vitsailla, muihin kohdistuvat vitsit saattavat päätyä loukkaamaan tai halventamaan kohdettaan tai vähättelemään tämän kokemuksia. Viihteellisyys saattaa paitsi kutsua väärinymmärretyksiin, myös tyyllillisenä keinona karkottaa lukijoita. On hyvä kuitenkin muistaa, ettei jokainen tieteellinenkään teksti ole samasta puusta leikattu. Akateemisella kirjoittamisella saattaa olla ajoittain tiukatkin käytänteensä, mutta akateemisetkin tekstit ovat inhimillisiä tuotoksia.

Vaikka huumori ei tieteen ylin ystävä aina olekaan, voi niin sosiologisen kuin etnografisenkin tutkimuksen yhtenä elementtinä pitää tietyyntyyppistä dialektista ironiaa. Ironiaa ei pidä nähdä yksinkertaisena päinvastaisen toteamisena, sillä se olisi ironian sijaan puhdasta valehtelua. (Brown 1983, 544.) Ironia koostuu epäsuoruudesta ja ristiriidasta. Yhteiskuntatutkimuskin perustuu ristiriidoille ja vastakkainasettelulle. Yhteiskuntatieteellisen ajattelun voi nähdä sisältävän ironiaa silloin, kun se on kriittistä ja reflektiivistä. (Brown 1983, 555.) Etnografiassa kulttuureja on usein

liioiteltu, niiden eroja alleviivattu (Boone 1983, 27). Tätä ei kannata nähdä puhtaasti negatiivisena kulttuurien stereotyyppioimisena. Yhteiskunnallinen tutkimus tapahtuu väistämättä erojen ja toiseuden kentillä, kontrastin sisäpiiriläisen tiedon ja ulkopuolisen subjektiivisen arkijärjen välillä voi sanoa rakentavan esimerkiksi etnografiaa lajityyppinä (Atkinson 1990, 165). Ironialle sokean antropologin on vaikeampi avartaa maailmankuvaansa matkoillaan ja niiltä palattuaan, vaatii ulkopuolisen katseen, jotta kykenee näkemään – omassa tai toisten – kulttuurissa jopa humoristisiksi kuvailtavia piirteitä (Brown 1983, 551). Ja ironia vaatii juuri sisäänpäin katsomista: sen, että on tietoinen oman olemassaolonsa ristiriidoista eikä tyydy osoittamaan niitä ulkomaailmassa (Brown 1983, 562).

Yhteiskuntatieteellinen tutkimus rakentuu lopulta aina retoristen tekstikeinojen kautta (Atkinson 1990, 175). Mietitään vaikka kielikuvia: yleensä kaunokirjallisuuteen liitetty ilmaisukeino on itse asiassa keskeinen yhteiskuntatieteellisten tekstien kentällä. Vertaukset ja analogiat kuuluvat oleellisesti myös akateemiseen tekstiin: jos *rakennamme* teoreettista struktuuria, emme tietenkään *konkreettisesti rakenna* mitään käsinkosketeltavaa. (Richardson 1994, 927.) Olen tässäkin kappaleessa käyttänyt akateemisen kentän käsitettä, mutta sekään ei viittaa konkreettiseen kenttään, vaan sanaa käytetään metaforisessa mielessä. Ihmistieteille ominaiset, akateemisten tekstien retoriset keinot kuten kielikuvat on saatettu nähdä uhkana tiukalle luonnontieteelliselle näkökulmalle (Atkinson 1990, 175; Stepan 1999 [1986], 121). Lienee selvää, ettei metaforia ole tarkoitus ottaa kirjaimellisesti, vaan niiden tavoite on selittää lukijalle uusia konsepteja vertaamalla niitä joihinkin vanhoihin tai tuttuihin (Stepan 1999 [1986], 130). Jos puhun tutkimani järjestön rakenteesta pyramidimaisena, kenties kohdeyleisöni nopeammin ymmärtää järjestön luonteen verrattuna siihen, että selittäisin yksityiskohtaisesti auki koko instituution henkilöstön asemat. Vertauskuvat siis parhaimmillaan tekevät tekstistä ymmärrettävämpää sen sijaan, että tekisivät siitä sekavampaa ja näin ollen epätieteellistä. Ja vaikka tieteellisten artikkeleiden jakaminen runomuodossa saattaa edelleen olla harvinaista,³ on muistettava, että myös turhan monimutkainen, kuivakka ja sivistyssanoja vilisevä tieteellinen artikkeli lienee haaste lukea ja näin ollen mahdollisesti epäonnistuu yhdessä tieteen peruskivessä: tiedon jakamisessa. Puitaessa akateemisten tekstien konventionaalisuutta tai taiteellisuutta saatetaankin päätyä lopputulokseen, jossa lähes kaikki akateeminen teksti on jonkun mielestä epäkonventionaalista, ja jokainen akateemikko on myös luova kirjoittaja. Onko puolueetonta ja neutraalia kieltä lopulta olemassakaan? Kilpailulla saattaa olla sääntönsä, mutta ne ovat eläviä ja liikkuvia.

2.2 Autoetnografia

Perinteinen etnografia on tutkimusprosessi, jossa tutkija astuu kentälle vieraan kansan tai kulttuurin pariin, havainnoi, dokumentoi sekä usein osallistuukin jotenkin kulttuurin elämään (Adams, Holman

³ Harvinaista, ei ennenkuulumatonta: kts. esim. Lahman 2019; 2021.

Jones & Ellis 2015, 11). Autoetnografia taas nostaa tutkijan itsensä kirjaimellisesti etnografian eteen, kuvainnollisemmin sen sydämeen: termi autoetnografia koostuu itsestä (*auto*), kulttuurista (*etno*), ja kirjoittamisesta (*grafia*). Autoetnografian voi siis yksinkertaisimmillaan avata kulttuurintutkimukseksi ja siitä kirjoittamiseksi itsen näkökulmasta. (Adams, Holman Jones & Ellis 2015, 46.) Autoetnografia on terminä yhdistelmä, hybridi. Hybridisyyttä korostaa myös käytäntö: autoetnografia voi olla paitsi metodologia, myös datanhankkimisen metodi perinteisempiä empiirisiä lähestymistapoja varten. (Hughes & Pennington 2017, 11.) Autoetnografia-termi viittaa sekä prosessiin että tulokseen, se on havainnointia ja kirjoittamista sekä itse teksti, siis lopputuote (Ellis, Adams & Bochner 2011). Autoetnografiasta on muodostunut suosittu nimi kuvaamaan kriittistä refleksiivistä itsetutkimusta sekä kriittistä refleksiivistä toimintatutkimusta, jossa tutkija on myös aktiivinen toimija (Hughes & Pennington 2017, 11).

Refleksiivisyys onkin autoetnografian ytimessä (Tienari & Kiriakos 2020, 286; Hughes & Pennington 2017, 94). Refleksiivisyyteen pystyäkseen on tietyllä tapaa etäännyttävä itsensä kokemuksistaan, identiteeteistään ja ihmissuhteistaan, jotta pystyy analysoimaan sitä, kuinka nämä vaikuttavat käsillä olevaan työhön (Adams, Holman Jones & Ellis 2015, 29). Kyetäkseen tuottamaan pätevää autoetnografiaa tutkijan on harjoitettava tietoista pohdintaa omista valinnoistaan ja päätöksistään sekä kyettävä tarkastelemaan omia oletuksiaan osana tiedon tuottamisen prosessia (Tienari & Kiriakos 2020, 286). Etnografialle keskeistä on ulkopuolisen ja sisäpiiriläisen kontrastilla leikkittely: tutkija on toisinaan kulttuurissa sisällä, useimmiten kuitenkin sen ulkopuolella; hän on marginaalissa mutta silti aktiivisena havainnoijana valta-asemassa (Brown 1983, 163). Autoetnografian voi sanoa poistavan toiseuden tai toiseuttamisen jännitteen, tutkija on itse tutkittava ”toinen” (Richardson 1994, 931). Samalla autoetnografia mahdollistaa hyvin sen dialektisen ironian, joka yhteiskuntatutkimuksessa usein kulkee mukana. Autoetnografian tutkija on ristiriitainen ja ambivalentti olio, niin tutkija kuin tutkittavakin, sisäpiirissä ja ulkopuolella.

Autoetnografiassa uskottavuuden arviointi on aina taustahaasteena: kirjoittajan on kyettävä perustelemaan tutkimuksen omakohtaisuus ja valmistauduttava siihen, ettei työ avaudu kaikille tai miellytä kaikkia (Tienari & Kiriakos 2020, 282; 296). ”Traditionaalista” tieteellisestä tekstistä voisi toisaalta sanoa samaa: akateeminen teksti avautuu vain niille, jotka tuntevat aihealuetta ja sanastoa. Akateemisen tekstin tulkintaan kouluttaudutaan. Autoetnografisen tekstin luenta on kuitenkin monimutkaisempaa. Koska autoetnografia pohjautuu vahvasti tutkijan persoonaan tai kokemuksiin, voi autoetnografisia tyylejä sanoa olevan yhtä monta kuin kirjoittajiaakin. Siinäkin mielessä autoetnografiaan tarttuminen ei ole yksinkertaista: esimerkiksi Johanna Uotinen kirjoittaa lukeneensa ennen tutkimukseen ryhtymistä useita eri autoetnografisia tekstejä. Kaavan sijaan hän päätyi tulokseen, että autoetnografia tapahtuu paljolti tutkijan pään sisällä. (Uotinen 2020, 178.) Tarinan fokusointi itsen ja henkilökohtaiseen kokemukseen on autoetnografisten tutkimusten

tunnusmerkki, mutta metodit ja lopputulokset vaihtelevat (Hughes & Pennington 2017, 15). Jos valmista luovan kirjoittamisen reittikarttaa ei ole olemassa, voi sanoa, ettei autoetnografiallekaan ole selkeitä ja aina voimassa olevia sääntöjä. Autoetnografialla on laskettu olevan yli kaksikymmentä eri muotoa, ja tähän lukuun on laskettu vain sellainen autoetnografia, joka on päässyt julkaisuun asti. Sosiaalitieteiden ulkopuolella tai laitamilla autoetnografia on hybridisoitunut lisää: se voi olla niin runoutta, audiovisuaalista taidetta kuin performanssejakin. (Hughes & Pennington 2017, 16.)

Onnistunut autoetnografia käyttää tutkijan henkilökohtaista kokemusta apuna piirtääkseen kulttuurisen kuvan, joka luo tilaa pohdinnolle siitä, miten muut kenties kokevat tutkimuksessa käsitellyt aiheet (Ellis, Adams & Bochner 2011, 276). Moninaisen luonteensa vuoksi autoetnografian arvioiminen saattaa kuitenkin joskus olla vaikeaa. Autoetnografian arviointiin onkin noussut erilaisia koulukuntia, jotka painottavat eri kriteerejä: toiset saattavat laittaa autoetnografian kvalitatiivisen tutkimuksen laatikkoon ja arvioida sitä selkeästi validiteetin ja reliabiliteetin vaatimusten valossa, toisten mielestä autoetnografiaa taas ei pitäisi arvioida traditionaalisten kriteerien perusteella (Hughes & Pennington 2017, 181). Autoetnografiaa etnografian kriteerein arvioivat näkevät sen ehkä liian taiteellisena, kun taas elämäkerraksi se on liian tieteellistä ja vailla tarpeellisia taiteellisia meriittejä (Ellis, Adams & Bochner 2011, 283). Perinteisten standardien kuten tiedon ja ymmärryksen lisäämisen lisäksi autoetnografialle asetettuja kriteerejä saattavat olla esimerkiksi tekstin esteettiset tai luovat ansiot, emotionaalinen vaikutus lukijaan sekä henkilökohtaisten kokemusten vaaliminen (Adams, Holman Jones & Ellis 2015, 103; Richardson 1994, 937).

Autoetnografian omahyväisyyttä pohtivassa esseessä tutkija Andrew Sparkes jakaa kollegansa mielipiteen autoetnografiaan: kollegan mielestä se kuulosti lähinnä ”akateemiselta runkkaukselta” (*academic wanking*) (Sparkes 2002, 212). Joku kirjoittaja taas on saattanut kuulla tuottaneensa huonoimman paperin, mitä toinen seminaariin osallistunut, autoetnografiaan tutustumaton opiskelija on milloinkaan lukenut (Tienari & Kiriakos 2020, 292). Eeva Peltonen on kirjoittanut *Tutkija kertojana* -kirjaan luvun, joka on suuresti inspiroitunut Carolyn Ellisin ja Art Bochnerin Suomessa 2000-luvun alkupuolella pitämästä seminaarista. Tai ”inspiroitunut”, ja ”seminaarista”, sillä akateemisen esityksen sijaan Ellis ja Bochner tarjosivat katsojilleen performanssin, joka muistutti Peltosen mielestä lähinnä ”amatöörimaisesti esitettyä amerikkalaista melodraamaa” (Peltonen 2004, 382). Hän koki niin pitkästymistä kuin ärsyyntymistäkin – eikä ollut yleisössä ainoa (Peltonen 2004, 382; 392). Autoetnografian suuriin nimiin kuuluva Carolyn Ellis on venyttänyt akateemisen kirjallisuuden rajoja myös teoksellaan *The ethnographic I: A methodological novel about autoethnography* (2004). Kirjaa voi luonnehtia autofiktiiviseksi romaaniksi autoetnografiasta metodologiana. Se on paitsi akateeminen johdatus autoetnografiaan – lähteineen kaikkineen – myös osittain fiktiivinen tarina professori Carolyn Ellisistä, joka vetää autoetnografiaan liittyvää kurssia. Kurssin opiskelijat ovat Ellisin ”oikeita” opiskelijoita, osista koostuvia komposiitteja tai täysin kirjailijan mielikuvituksen

tuotteita. Nämä esimerkit maalaavat hyvin viitteitä siitä, miksi tai miten autoetnografia jakaa mielipiteitä akateemisen yhteisön sisällä.

2.3 Feministinen näkökulma

Vaikka autoetnografia keskittyykin itseän, se muiden tutkimusten tapaan nojaa teoriaan. Autoetnografisetkin tutkijat katsovat itseään ja muita tietyn teoreettisen kehysten puitteissa. Kaikilla ihmisillä on teorioita siitä miten ympäröivä maailma ja ihmiset siinä toimivat. (Hughes & Pennington 2017, 35.) Kaikista tutkimusmuodoista autoetnografian kautta käy ehkä helpoimmin selväksi se, että lopulta jokainen ihminen on tutkija, oli akateemikko tai ei. Kun teemme päätöksiä, pohdimme niiden seurauksia sen valossa, mitä olemme aiemmin kokeneet tai mitä olemme nähneet lähipiirissämme tai mediassa. Käyttäytymistämme ohjaa ajatuksemme ja käsityksemme maailmasta, jolloin yhteiskunta- tai kulttuurintutkimus on lopulta vain näiden käsitysten tutkimista ja nimeämistä. Siinä missä tilastotutkimusta tekevän ei tarvitse yhtä näkyvästi kyseenalaistaa omaa ajatusmaailmaansa ja päätöksiään, on se autoetnografiassa elintärkeää. Yksi autoetnografiaan sopiva teoreettinen kehys on kriittisen sosiaalisen teorian ajatus. Kriittinen sosiaalinen teoria pyrkii viemään yhteiskuntatutkimusta suuntaan, jossa arvioidaan vallan rakenteita ja paljastetaan yleisiä tasa-arvoon ja oikeuteen liittyviä ongelmakohtia (Hughes & Pennington 2017, 39). Kriittisen sosiaalisen teorian alagenren feministisen teorian peruspilareihin kuuluvat refleksiivisyyden sekä identiteetin ja intersektionaalisuuden kysymykset. Feministiseen teoriaan kiinnittyvä tutkimus kiinnittää usein läpi tutkimuksen huomiota kieleen ja diskurssiin sekä kysyy, miten tutkimus toimii sosiaalisen muutoksen välineenä. Feministisen teorian voi kietoa autoetnografian metodologian yhteyteen, sillä moni feministinen näkökulma hylkää empiristiset ajatukset objektiivisuudesta ja kyseenalaistaa suuret teoriat, jotka pyrkivät yleistämään ihmisyyden kokemuksen. (Wigginton & Lafrance 2019.)

Esimerkiksi Lesley Coia ja Monica Taylor (2013) ovat käyttäneet yhteisautoetnografiaa pohtiakseen identiteettejään feministisinä opettajina ja huomanneet tutkimuksen aikana autoetnografian jakavan monia feministisen teorian periaatteita. He päätyivät autoetnografian kautta näkemään feministisen pedagogiikan monimutkaisempaan kuin aiemmin, mikä paradoksaalisesti johti vahvempaan pedagogiseen itsevarmuuteen. (Coia & Taylor 2013, 14.) Tällainen monimutkaisuuden tai epävarmuuden paljastaminen ei ole harvinaista konventionaalisuuden hylkäävälle, objektiivisuuden luonteen kyseenalaistavalle tutkimukselle. Siinä missä klassinen tiedekäsitys painottaa yleistettävyyttä, kysyy feministinen kritiikki kysymyksiä tieteen eettisistä ja poliittisista ulottuvuuksista ja tiedostaa tieteen(kin) olevan diskurssina valtasuhteiden värittäjä (Koivunen & Liljeström 1996, 271).

Usein autoetnografit paneutuvat oman elämänsä risteyskohtiin pyrkien tuomaan henkilökohtaisen yleisemmälle tasolle teorian ja historiallisen kontekstin avulla (Hughes & Pennington 2017, 53).

Autoetnografia kulkee monesti käsi kädessä toisen risteyskohtia tutkivan ajatuksen, siis intersektionaalisuuden kanssa. Intersektionaalisuus tarjoaa monisyisen perspektiivin identiteettiin: sellaisen, joka ottaa huomioon, miten esimerkiksi luokka, etnisyys, tai seksuaalinen suuntautuminen vaikuttavat yksilöön päällekkäisinä tekijöinä erillisten sijaan (Davis 2014, 17). Intersektionaalisen ajattelun voi aloittaa miettimällä omia positioitaan tutkijana mitä tulee yllä oleviin käsitteisiin. Yksi varsinkin pohjoisamerikkalaiseen ja länsieurooppalaiseen akateemiseen feminismiin ajoittain kohdistettu kritiikki liittyy oletukseen, että tutkija pystyisi puhumaan naisten puolesta kaikkialla maailmassa. Tämän pystyy väistämään asettamalla tutkimuksensa kontekstiin, paikantamalla tutkimuksensa ja itsensä. (Davis 2014, 22; 25.) En siis puhu *kaikkien* puolesta, puhun *omasta* puolestani ja *näistä* lähtökohdista.

Itsensä paikantaminen edesauttaa refleksiivisen ja vastuullisen tutkimuksen ja feministisen tiedon syntyä (Davis 2014, 22). Paikantaminen on eräänlaista kokemuksellisuuden käsitteellistämistä (Koivunen & Liljeström 1996, 271). Kokemus voi käsitteenä jäädä usein epämääräiseksi tai määrittelemättömäksi. Joskus sen katsotaan kantavan suoraa viittausta todellisuuteen tai ”todelliseen”. (Koivunen & Liljeström 1996, 277.) Inhimillisten kokemusten tutkiminen on ongelmallista, sillä kokemusta ei voi tavoittaa sellaisenaan, kuvaukset kokemuksista sisältävät jo tulkintaa (Erkkilä 2005, 201). Kokemus tutkimuskohteena on siis sekä tulkintaa että tulkinnan tarpeessa (Koivunen & Liljeström, 277). Itsensä paikantamisella ja paikantuneella tiedolla viitataan feministiseen objektiivisuuden ajatukseen siitä, että tieto kumpuaa sijainnista ja perspektiivistä, ja näin ollen paikantamaton tieto on epäluotettavampaa (Haraway 1988, 581; 584). Akateeminen tieto, johon ei ole merkitty lähteitä ei oikeastaan ole akateemista – tai ehkä edes tietoa. Paikantaminen on tavallaan tutkijan omien, *itseiden* lähteiden kirjaamista: omien lähtökohtien ja perspektiivin tunnistamista. Feministinen tieteen kritiikki on kyseenalaistanut objektiivisuuden luonteen, mikä on johtanut uudenlaiseen tutkijan ja tutkimuskohteen suhteen tarkasteluun (Koivunen & Liljeström 1996, 272–273). Tutkijalta vaaditaan feministisessä tutkimuksessa omien lähtökohtien pohdintaa, sillä kysymykset vallasta, sukupuolieroista ja eri subjektiuksista ovat haasteita.

Moni autoetnografinen tutkimus on saanut vaikutteita poststrukturalismista. Poststrukturalismi haastaa ajatuksen, jonka mukaan ihmisen subjektipositio tekee itsetietämyksen ja sen ilmaisun automaattisesti mahdolliseksi. Autoetnografia ja poststrukturalismi eivät aina näe silmästä silmään: autoetnografian pääpremissi on, että yksilöt ovat kykeneviä puhumaan itsensä puolesta, poststrukturalismissa ”itseiden” kirjoittaminen ja ilmaiseminen ovat haasteita. Molemmat kuitenkin kannustavat ajattelemaan uudelleen sitä, keitä me olemme ja pohtimaan subjektiutemme palasia eri tavalla. (Hughes & Pennington 2017, 39.) Poststrukturalismi ohjaa juuri refleksiiviseen, paikantuneeseen ymmärrykseen ja vapauttaa tutkijan ajatuksesta, että *yhden* tekstin pitäisi perusteellisesti kertoa *kaikki* kaikelle yleisölle (Richardson 1994, 929). Pitäydyn leimaamasta työtäni

puhtaan poststrukturalistiseksi, mutta allekirjoitan ajatuksen siitä, että subjektius ei automaattisesti johda itsetietämykseen ja että itsensä kirjoittaminen on haaste. Feministinen teorianmuodostus ei ole paikalleen liimattu, sen voi ymmärtää myös koko ajan käynnissä olevaksi purkamis- ja rakentamisprojektiksi, joka vaatii jatkuvaa ennako-oletusten, käsitteiden ja tavoitteiden uudelleenvisionimista ja uudelleenpaikantamista (Koivunen & Liljeström 1996, 290). Jos teoria on aina liikkeessä, meidänkin on oltava liikkeessä. Pyrinkin työssäni tietyllä tavalla käsittelemään metodologiaa ja teoriaa elävinä asioina, samalla tavalla kuin olen itsekin elävä ja muistoni ja asenteeni eivät ole paikalleen liimattuja.

2.4 Etiikka

Autoetnografiassa kirjoittaa itsensä näkyväksi, ja siis väistämättä asettaa itsensä alttiiksi kritiikille. Tutkijalla on aina todistamisen ja sanoittamisen taakka. Ihmistutkimuksessa tämä tarkoittaa sitä, että on tutkijan velvollisuus kuvata esimerkiksi haastateltavien tarinat paitsi totuudenmukaisesti, myös kunnioittavasti. Yksi autoetnografian hyvistä puolista on se, että siinä asettaa alttiiksi itsensä, ei muita: hienovaraisuutta ei siis tarvita yhtä paljon kuin esimerkiksi perinteisessä etnografiassa tai haastattelututkimuksessa (Uotinen 2010, 185). Tämä tuo toki esille yhden autoetnografian mahdollisista eettisistä ongelmakohdista: kuinka kuvata tutkijan läheisiä autenttisesti, mutta loukkaamatta. Tämä on problemaattista varsinkin hyvin henkilökohtaisissa, ehkä omia tai läheisen kipupisteitä käsittelevässä autoetnografiassa. Pseudonyymien käyttö on mahdollista, mutta omia perheenjäseniään on vaikea koodata salanimien alle, varsinkin jos autoetnografian aihe on esimerkiksi vaikea läheissuhde (kts. esim. Kiesinger 2002). Oman työni puitteissa en koe tätä suurena eettisenä ongelmana. Ensinnäkään en käsittele työssäni esimerkiksi sairautta tai rikollisuutta. En siis vahingossa tule paljastaneeksi kenenkään menneitä rikoksia tai kokemuksia, joista kyseinen henkilö ei itse ole julkisesti avautunut. En myöskään koe asettavani ketään läheisistäni epäsuotuisaan valoon. Olen tehnyt päätöksen olla mainitsematta työssäni nimiä. On helpompi sanoa ”ystäväni” tai ”opiskelutoverini”, kyseisten henkilöiden nimet eivät toisi työhöni mitään lisäarvoa. Käsittelem paljon perheenjäseniäni tai sukulaisiani, mutta täytyy muistaa, että kaikki henkilöt – itseni mukaan lukien – ovat *representaatioita*. Representaatio viittaa siihen, kuinka itse ja toiset esitetään (Hughes & Pennington 2017, 89). Representaatio ei ole milloinkaan aito asia, autoetnografiassa tai missään muussakaan tutkimuksessa. Muistotkaan eivät suoraan ole tapahtumia: ne ovat tapahtumien konstruktioita (Crawford, Kippax, Onyx, Gault & Benton, 1992, 8).

Puolueettomuus on yksi suurimpia kritiikin kohtia mitä tulee autoetnografiaan. Olen jo käsitellyt sitä, kuinka autoetnografia ei täytä ”klassisen” tieteen objektiivisuuden ihannetta. Olen itse aina kokenut, että puhtaan positivistiseen objektiiviseen tieteeseen pyrkimisessä – varsinkin luonnontieteiden ulkopuolella – on jotain samaan aikaan sekä ylimielistä että naiivia. On siis vain ymmärrettävää, että

tutkimukseni pohja rakentuu sellaisten suuntausten varaan, jotka eivät pyri ”yksi koko sopii kaikille” -tieteeseen. Tutkielmani ei pyri tuottamaan universaalia, kaikissa tilanteissa pätevää tietoa.⁴ Tämän vuoksi olisi mieleöntä puida eettisiäkään ihanteita positivistisen linssin läpi. Feministinen objektiivisuus kumpuaa Donna Harawayn mukaan yleistysten sijaan juuri rajatusta tiedosta ja tiedon paikantuneisuudesta (Haraway 1988, 583). Sandra Hardingin lanseeraama ”vahva objektiivisuus” vaatii subjektin ja objektin sijoittamista samalle tasolle sen sijaan, että tieteen tekijä olisi näkymätön ja ruumiiton tieteen kohteen ollessa liimattuna parrasvaloihin (Harding 1999[1993], 243; 245). Puolueettomuus ei siis olekaan etäisyyttä, vaan sen myöntämistä, että puhtaan objektiivinen etäisyys on mahdotonta. Autoetnografille on tärkeää ottaa vastuullinen lähestymistapa tutkimukseen ja representaatioon sekä pohtia omaa refleksiivisyyttään: olenko esimerkiksi ollut tarpeeksi tietoinen itsestäni ja suhteistani muihin ja onko tutkimukseni uskottava, tarpeeksi ”tosi” kuvaus kulttuurista sekä yhteiskunnasta (Adams, Holman Jones & Ellis 2015, 104; Richardson 1994, 937). Jotta voimme ymmärtää itseämme ja ympäröivää maailmaa, meidän täytyy pyrkiä ymmärtämään, mitä muut ajattelevat meistä, ei vain mitä me ajattelemme heistä: tiedon subjekteina kannamme aina uskomuksia ja tiedostamattomia kulttuurin jälkiä, jälkien paljastaminen vaatii niin vahvaa refleksiivisyyttä kuin vahvaa objektiivisuuttakin (Harding 1999[1993], 243; 247).

Objektiivisuudessa voi sanoa olevan kyse myös tasapuolisuudesta, avoimuudesta, omien lähtökohtien tunnistamisesta ja tunnustamisesta sekä hyvistä perusteluista ratkaisuilleen (Luukka 2002, 21). Tieteellinen teksti ei ole mielipidekirjoitus. Jos tekee tiedettä, jolla on selkeä sanoma, se täytyy perustella hyvin tieteellisiä lähteitä käyttäen. Sama koskee tiedettä, joka kulkee jollain tavalla vastavirtaan: tämä saattaa viitata omintakeisen tyylin lisäksi tutkimuksiin, jotka vahvasti väittävät vastaan sen hetkisille paradigmoille ja jo aiheesta tehdylle tutkimukselle. Minä koen korvaavani neutraaliin pyrkivän kielen ja yleistettävyyden läpinäkyvyydellä, eli juuri omien lähtökohtien tunnistamisella ja ratkaisujeni perustelemisella. Sekä kirjoittamisessani että ajattelussani on pohjana kriittinen itsereflektiivisyys. Tiedostan, etten kykene olemaan puhtaan objektiivinen. Minun, kuten muidenkaan, subjektiuteni tai paikkani ei ole vapaa valtasuhteista. Kokemusmaailma on jotain, mikä rakentuu läpi elämän (Erkkilä 2005, 196). Omien kokemusten kuvailu sisältää ehkä jo tulkintaa, mutta se riisuu yhden kerroksen verrattuna muiden kokemuksista kirjoittamiseen. Sanoitan kokemukset omien tulkintavälineideni kautta – siis omin sanoin. Rikkinäinen puhelin päättyy siihen, eli kukaan muu kuin minä ei tulkitse tulkintojani.

Mikään teoria tai metodi ei ole täydellinen. Intersektionaalisuus on usein yhdistetty sukupuolentutkimukseen tai naiseen, mutta jos katsoo intersektionaalisuutta vain ”feministisenä identiteettiteorianä” saattaa päätyä kaventamaan liiaksikin näkökenttäänsä: intersektionaalisuuden

⁴ Universalismin kannattaminen ja siihen pyrkiminen olisi *hillitön* ratkaisu tässä nimenomaisessa tilanteessa.

rajaaminen turhan tiukaksi metodologiaksi saattaa sulkea sen puhtaasti yhteiskuntatutkimuksen piiriin ja rajata kirjallisuus- tai kulttuurintutkimuksen sen ulkopuolelle (Hill Collins & Bilge 2016, 103; 204; Davis 2014, 21). Joskus paikantumiseen pyrkivä identiteettien ja subjektipositioiden lista hukuttaa itse tutkimuksen alleen tai muuttuu kliseiseksi identiteettipolitiikaksi (Taira 2004, 79). Autoetnografian yleisimpiin kritiikkeihin kuuluu sen näkeminen liian epäteoreettisena, narsistisena tai jopa terapeutisena istumaan sosiaalitieteiden kaanoniin (Ellis, Adams & Bochner 2011, 283). Metodin tai teorian ongelmapaikkojen tunnistaminen ja luettelu ei vielä tarkoita, että niiltä osaisi välttyä, mutta se on ensimmäinen askel avoimuuteen ja eettisesti totuudenmukaiseen tutkimukseen.

2.5 Miksi?

Miksi lopulta ryhtyä tähän niin elegantisti kuvailtuun ”akateemiseen runkkaukseen”? Traditionaaliset autoetnografiset tutkimukset paneutuivat usein esimerkiksi sairauteen tai sortoon, marginaaleja tai alakulttuureja koskeviin herkkiin kysymyksiin. Nykyisin autoetnografiaa tehdään myös liittyen akateemisen työn mahdollisuuksiin tai yliopistomaailman muutokseen. (Tienari & Kiriakos 2020, 288.) Omassa työssäni voi sanoa noiden kahden maailman kohtaavan. Subjektipositioni saattaa olla osin marginaalinen, mutta tutkimus kohdistuu opiskeluun ja akateemiseen maailmaan. Autoetnografia paitsi tunnustaa myös tekee tilaa subjektiivisuudelle, emotionaalisuudelle sekä tutkijan vaikutukselle tutkimukseen (Ellis, Adams & Bochner 2011, 274). Toiset autoetnografit kirjoittavat tunteista ja asenteista, joita heillä on jotain kulttuurista ilmiötä kohtaan, toiset esittelevät identiteettiin liittyviä kokemuksiaan (Adams, Holman Jones & Ellis 2015, 26). Itsen ja kulttuurin suhteen puntaroiminen antaa luvan laaja-alaisillekin pohdinnoille, sillä siinä voi nähdä sisäänrakennettuna ajatuksen siitä, kuinka kaikki vaikuttaa kaikkeen. Autoetnografian kautta voin käsitellä ennakkoluulojani, identiteettejäni ja kokemuksiani tavalla, johon harva toinen akateeminen tai taiteellinenkaan lähestymistapa antaa tilaa.

Päätökseni liittää tutkielmaani autoetnografiaa muodostui alun perin luovaa akateemista kirjoittamista tutkiessani. Harvoin olen akateemisia tekstejä tutkiessani tuntenut yhtä suurta samaistumisen tunnetta kuin lukiessani Laurel Richardsonin *Writing: A method of inquiry* (1994) -artikkelia, jossa Richardson tunnustaa usein haukottelevansa kvalitatiivisia tutkimuksia lukiessaan. Kiehtovimmat ja tärkeimmätkin aiheet tuntuvat tekstin passiivisuuden vuoksi vain.... *tylsiltä*. (Richardson 1994, 924.) Olin tutkielman suunnitteluvaiheen alusta asti kiinnostunut poikkeamaan emotionaalisesti etäännytetyn kirjoittamisen polulta suuntiin, jotka hyväksyvät minämuotoisen tekstin lisäksi persoonallisuuden tieteellisissä teksteissä. Autoetnografia tuntui metodologiana istuvimmalta. On kuitenkin tärkeä huomauttaa, etten halunnut toteuttaa puhtaasti autoetnografista tutkielmaa. Tällä viittaan työni ”kaksijakoisuuteen”. Pyrin siihen, että ensimmäisen esseän voi lukea irrallaan toisesta, autoetnografisesta analyysistä. Tällä tavalla annan yleisöllekin luvan valita puolensa, luvan

valita ylioppilaslakkaa vain teorioiden ja aikaisempien tutkimusten valossa pohtiva, vähemmän minäkeskeisyyttä ja tunteita sisältävä polku.

Jo tutkimusotteen valinta on kannanotto itse aiheeseen. Taustalla heijastelee esimerkiksi soveltuvuuden teema. Esseessäni pohdin soveltuvuutta ammatillisiin tai lukio-opintoihin ja esimerkiksi sitä, onko ylioppilaslakki ammatillakkaa ”arvokkaampi” siinä mielessä, että se olisi vaikeampi saavuttaa. Mikä on arvokkaampaa: muistaa asioita ulkoa vai kyetä tekemään asioita käsillään? Onko se lopulta vain soveltuvuuskyseminen, kuten on soveltuvuuskyseminen, tekeekö tutkijana tilastotutkimusta vai autoetnografiaa? Itse olen käynyt sekä ammattikoulun että lukion, mikä varmasti on paitsi ohjannut minua tutkimuksen aiheen pariin, myös tekee minusta asiantuntijan tavalla, jota esimerkiksi vain lukion suorittaneena en olisi. Marginaaliin sijoittuvan tietäjän voi sanoa kriittisen asemansa kautta näkevän asioita, joita valtavirran sisäinen tietäjä ei valta-asetelmaltaan tunnista (Yliraudanjoki 2016, 35). Toisaalta vähemmistöjen kokemuksia on saatettu liiaksikin romantisoida: marginaalissa olevat nähdään jotenkin ”oikeamman” tiedon saattajina tai valtaapitävät päätyvät omimaan näiden kokemuksia (Haraway 1988, 584; Koivunen & Liljeström 1996, 274). Koen asemani välkehtivän valtavirran ja marginaalin välillä. Olen korkeakouluopiskelija, joka on kirjoittanut ylioppilaaksi. Olen myös käynyt ammattikoulun, tulen työväenluokkaisesta taustasta ja olen elänyt monta vuotta yhteiskunnan marginaalissa, työelämän ja opiskelun ulkopuolella. Subjektipositioni muodostuu juuri tämänkaltaisen välkehennän ja ristiriidan kautta.

Myös lähestymistapani valinta liittyy soveltuvuuteen. Itse olen astunut akateemiseen maailmaan luovana kirjoittajana, enkä koe sen muuttuneen matkalla. En löydä puhtaasta referoinnista mitään kiinnostavaa ellen samalla saa reflektoida omia ajatuksiani tai kokemuksiani. En ole taitava lukemaan tilastoja – puhumattakaan niiden laatimisesta. Olen siis valinnut lähestymistavan, jonka koen soveltuvan itselleni. Carolyn Ellisin autobiografisessa autoetnografisessa metodologiamaanissa opiskelija kysyy Ellisiltä (kirjan hahmolta) miksi tämä on niin intohimoinen autoetnografiasta: johtuuko se siitä, että Ellis tahtoo vältellä teoriaa tai muiden haastattelemista? Kirjan Ellis menee kysymyksestä hiukan hämilleen ja kokee impulssin puolustella ja selitellä valintojaan. (Ellis 2004, 41.) Itse en koe samanlaista halua. Voin sanoa suoraan, etten ole kiinnostunut järjestämään esimerkiksi haastattelututkimusta. Autoetnografian peruspilari refleksiivisyys auttaa perustelemaan ja tukemaan metodivalintaani. En olisi kummoinenkaan tutkija, jos en tuntisi itseäni niin hyvin, etten voisi myöntää olevani parhaimmillani introversion sallivan metodologian puitteissa toimiessani.

Traditionaalisesti etnografit toimivat tuntemattomien kulttuurien tarkkailijoina (Adams, Holman Jones & Ellis 2015, 11). Olen ehkä suomalainen, mutta monet kulttuurimme piirteet herättävät minussa antropologisen kiinnostuksen. Yleensä nämä asiat ovat niin arkisia ja niin tiukasti kulttuuriin kirjattuja,

etteivät ne valtaosalle näyttäytyä kiinnostavina. Autoetnografia mahdollistaa arkipäiväisten, usein näkymättömiksi muuttuneiden käytäntöjen seuraamisen (Uotinen 2010, 184). Ylioppilaslakki ei ehkä tarkalleen ottaen ole arkipäiväinen – se liittyy kuitenkin vahvasti juhlaan tai juhliin – mutta se on kietoutunut suomalaiseen kulttuuriin niin tiukasti, että on samalla muuttunut vähintäänkin läpikuultavaksi. Esimerkiksi sosiaalisen median lakkiaiskuviin kohdistuva sisällönanalyysi tuottaisi helposti siloteltua materiaalia vailla taustalla värähteleviä sosiaalisia rakenteita ja tunteita. Haastattelututkimus taas – henkilökohtaisen mielipiteeni mukaan – tuntuisi jotenkin ”tökkimiseltä”: kyselisin ihmisiltä asiasta, jota he eivät ehkä milloinkaan ole tulleet ajatelleeksi ja jota he eivät ehkä koe tärkeäksi saati mielenkiintoiseksi yhteiskunnalliseksi aiheeksi. Jos tieteellinen tutkimus on kohteen ja tutkijan vuoropuhelua (Puusa & Juuti 2020, 76), voi autoetnografian sanoa siis olevan keskustelua itsensä kanssa. Itsensä kautta tutkija kuitenkin teemaansa keskittyen tulkitsee koko kulttuuria ja sen moniäänisyyttä. Sosiaalinen elämä on sotkuista, epävarmaa ja emotionaalista, ja parhaimmillaan autoetnografia metodina tekee tilaa tälle kaaokselle (Adams, Holman Jones & Ellis 2015, 9). Paradoksaalisesti koen juuri tällaisen kaoottisuutta hyväilevän lähestymistavan mahdollistavan ristiriitaisten – ja kyllä, jopa kaoottisten – identiteettieni, kokemusteni ja mielipiteideni järjestämisen ja analysoimisen muotoon, joka on yleistettävissä myös henkilökohtaisen ulkopuolelle.

3. Hatusta vedettyä hypeä vai tärkeä traditio?

Jos ylioppilaslakkaa tutkii konkreettisesti, se ei ole kummoinkaan. Luulen, että olisi vaikea löytää suomalaista, joka ei tunnista valkolakkaa: se olisi aika helppo piirtää Pictionary-pelissä, ei tarvitsisi olla taiteilija saadakseen aikaan edes etäisesti tunnustettavan representaation jonka toiset pystyisivät arvaamaan ylioppilaslakiksi. Se on siis tunnustettava. Ja juuri valkolakin tunnustettavuuden syitä ja ehkä jopa seurauksia tutkin tässä esseessä. Eri teorioiden valossa yritän päästä vähän syvemmälle lakin *kummoisuudesta* ja pohdin, mitä ylioppilaslakki tuntuu kulttuurissamme merkitsevän ja miten sitä voi tulkita. Yksinkertaisimmillaan ylioppilaslakki on merkki ylioppilastutkinnon suorittamisesta ja lukion käymisestä. Tärkeänä sivuhuomautuksena on muistutettava, että sen voi saada päähänsä myös suorittamatta täyttä lukion oppimäärää: lukion todistus ei ole sama kuin ylioppilastodistus. Ja toisaalta ylioppilaslakki ei myöskään ole ylioppilastodistus, se on vain asuste. Sitä näyttämällä ei voi päästä sisälle yliopistoon. Sitä näyttämällä ja käyttämällä voi toki päästä sisälle joihinkin opiskelijabileisiin, mutta se ei suoraan ole aiheenamme.

Vaatetus on kommunikaatiota, joka kulkee merkkien kautta (Joseph 1986, 9). Mitä ylioppilaslakki sitten kommunikoi? Tähän on helppo – se nenän edessä oleva ja lakin nimestäkin löytyvä – ja vaikea vastaus. Mutta onko yksikään yhteiskuntatieteilijä milloinkaan ollut kiinnostunut helposta vastauksesta? Valkolakin symboliikkaa ja kulttuurista merkitsevyyttä kartoittaessa tiemme kulkee monen eri teorian kautta. Matka alkaa ylioppilastutkinnon historiasta. Ironista kyllä, tutkinnon saati ylioppilaslakin historiaa tuskin koskaan on joutunut lukemaan näin paljoa päästäkseen käsiksi itse tutkintoon ja lakkiin – minkä pitäisi kertoa meille jotain siitä, kuinka tarkasti todella katsomme suoraan edessämme olevia esineitä. Historiallisen katsauksen jälkeen pääsemme itse asiaan, materiaalisen maailman tutkimiseen. Kysymys kuitenkin oli, mitä ylioppilaslakki *merkitsee*, ja semiotiikka tutkii merkkien ja symbolien maailmaa. Semioottinen lähestymistapa auttaa ymmärtämään materiaalisen kulttuurin laajempia sosiaalisia ja kulttuurisia merkityksiä. Teknisesti ylioppilaslakki on myös vaate tai asuste, mikä oikeuttaa pienen sivupolun muodin tutkimukseen. Vaatetus voi olla ammattimaista kuten univormut tai se voi olla seremoniallista. Vaikka sosiologian piirissä modernit yhteiskunnat nähdäänkin usein sekulaarisina tarkoituksen ja päämäärän ajamina rakenteina (Gusfield & Michalowicz 1984, 418), se ei tarkoita etteivätkö ne sisältäisi jonkin verran jotain jopa magiaan verrattavaa, siis rituaaleja ja seremonioita jotka tarkemmin katsottuna pakenevat rationalismilta.

Pierre Bourdieu näkee muodin välittävänä ilmiönä kahden kentän välillä: taiteellisen ja byrokraattisen (Bourdieu 1985, 174). Ylioppilaslakki tuntuu välittävän viestejä usean eri kentän välillä ja useasta eri suunnasta: se on seremoniallinen, se on edustava, se on statussymboli. Byrokraattinen, sillä se symboloi koulutuksen saavuttamista ja oikeuttaa siirtymän jatko-opintoihin. Taiteellinen, sillä joku on

sen suunnitellut ja käyttänyt siihen aikaakin. Ja se on jopa karnevalistinen koska... no, lisää vapusta ja opiskelijahaalareista tuonnempana. Ei pilata hyvää johdantoa alkoholinkatkuisella kaaoksella. Lopulta lakki on myös luokan ja sosiaalisen pääoman välikappale ja symboli, sen avulla yksilö valitsee identiteettinsä ja kiinnittyy muiden valkolakkien ryhmään. Unohdinko jotain? Ai niin. Se ei ole hirveän kaunis. Mutta se on enemmän mielipidekysymys kuin tutkittua tiedettä.

3.1 Valkolakin historia

Koulutus on tasaisin väliajoin uusiutuva järjestelmä, joten ei liene yllätys, että suomalaisen ylioppilastutkinnon ja -lakin juuret eivät yllä ajanlaskun alkuun asti. Yllättävän pitkälle ne kuitenkin yltävät: nykyisen ylioppilastutkinnon voi sanoa syntyneen 1850-luvulla, kun ylioppiluus⁵ sidottiin lukion oppimäärän suorittamiseen (Kaarninen & Kaarninen 2002, 63). Sitä ennen lukion ja yliopiston tehtävät saattoivat olla osittain päällekkäisiäkin, eikä yliopistoon kirjautuminen välttämättä vaatinut lukiotutkintoa (Kaarninen & Kaarninen 2002, 18). Vuoteen 1918 asti ylioppilaslakki oli automaattinen lippu yliopistoon, toisin sanoen ylioppilaaksi tulo tarkoitti myös yliopiston jäseneksi tuloa. Myöhemmin lakiteksteissä sana ”ylioppilas” korvattiin epämääräisemmällä ”opiskelijalla”, mutta paikoittain vielä 1960-luvulle asti tutkinto toimi yliopistoonkirjautumisvälineenä, välissä ei siis ollut pääsykokeita tai stressiä suorittaa juuri tietty määrä tiettyjä arvosanoja päästäkseen korkeakouluun. (Klinge & Kolbe 1991, 68–69.)

1900-luvulla ylioppilastutkinnon asema heitteli: toisen maailmansodan sodan loppumisesta 1960-luvun puoleen väliin se oli suuressa arvossa, minkä jälkeen arvostus koki pienen notkahduksen (Vuorio-Lehti 2007, 19). Tänä aikana koko ylioppilastutkinnon poistamisesta keskusteltiin laajalti, sillä sen koettiin jakavan ikäluokan kahtia. Yksi syy ylioppilastutkintoon kohdistuvaan kritiikkiin oli syytös, että lukion ja ylioppilastutkinnon vuoksi ammattikoulu oli Suomessa jäänyt lapsipuolen asemaan. Hetken näyttikin siltä, että tutkinto poistettaisiin ja poistolle oli laadittu jo aikataulukin, mutta kuten hyvin tiedämme, suunnitelmaa ei koskaan pantu täytäntöön. (Vuorio-Lehti 2007, 23.) 1960-luvulla ylioppilaslakki saatettiin tietyissä piireissä tulkita ylpeilyksi ja katsoa että se soti aikansa tasa-arvon ihanteita vastaan (Klinge & Kolbe 1991, 71). 1980-luvulla ilmapiiri muuttui jälleen, ja 1990-luvulla ylioppilastutkinto ja korkeakoulu alettiin jälleen kiinnittää tiiviimmin toisiinsa. Ylioppilastutkinnon tehokkaammalla hyväksiluennalla yliopistojen oppilasvalintojen yhteydessä tavoiteltiin säästöjä ja pyrittiin nostamaan ylioppilasinstituution merkityksellisyyttä (Vuorio-Lehti 2007, 25). Tämä linja on jatkunut 2000-luvulla tullessa: vuonna 2020 voimaan tullut säädös määrää, että pääosa korkeakoulujen opiskelupaikoista täytetään todistusvalinnalla, eli valintakokeiden merkitys on jälleen pienentynyt (Opetus- ja kulttuuriministeriö 2017). Toisaalta 1990-luvulla kehitettiin myös mahdollisuus kaksoistutkintoon, eli lukion ja ammattikoulun samanaikaiseen

⁵ On olemassa mahdollisuus, ettei *ylioppiluus* ole virallinen sana, mutta sen pitäisi olla.

suorittamiseen (Vuorio-Lehti 2007, 27). Yhdeltä kantilta katsottuna 1900-luvun loppu toi mukanaan uuden arvostuksen ylioppilaslakille, toisaalta se toi myös uusia mahdollisuuksia ammattitutkinnosta kiinnostuneille. Ei kuitenkaan käy kieltäminen, etteikö ylioppilaslakki ainakin symbolisesti olisi 2020-luvulla yliopistoon tahtovalle tärkeä: ammattikorkeakouluun voi hakea alalle sopivan ammattitutkinnon todistusvalinnan kautta, yliopiston todistusvalinnassa huomioidaan vain ylioppilastutkinto (Opetus- ja kulttuuriministeriö 2017). Tampereen yliopiston vuoden 2021 hakijakyselyn perusteella Tampereen yliopiston hakijoista ylioppilaita oli lähes kymmenkertainen määrä verrattuna ammattikoululaisiin (Korhonen & Oikemus 2021).

Valkoisen ylioppilaslakin juuret eivät ulotu ihan yhtä syväälle historiaan kuin itse ylioppilastutkinnon. 1800-luvun alun ylioppilaalle, siis poikkeuksetta miespuoliselle henkilölle, kuului lakin lisäksi kokonainen univormu. Univormu toimi erottautumisen merkinä: ylioppilaat eivät halunneet, että heidät ongelmatilanteissa vietäisiin poliisiasemalle rahvaan joukkoon, tummansininen ylioppilaspuuku erotti heidät oppineiksi ja siis yliopiston konsistorin huolenaiheiksi. (Kaarninen & Kaarninen 2002, 40.) Toisaalta vuonna 1851 pakolliseksi tullut univormu aiheutti opiskelijoissa närää lähes samasta syystä, vain toiselta puolelta katsottuna. Univormu mahdollistaa ryhmän jäsenien kontrolloinnin ja epäinhimillistää yksilön (Joseph 1986, 66; 83). Yliopistolaiset eivät tahtoneet alistua univormun kontrollin alle ja valvottaviksi. Univormupakkoa lievennettiin jo 1860-luvulla, tumma ylioppilaslakki taas jäi suosituksi asusteeksi oikeastaan vuosisadan loppuun asti, joskin väri hiljalleen vaihtui valkoiseen. (Kaarninen & Kaarninen 2002, 64; Klinge & Kolbe 1991, 29.)

Meille tutun, valkoisen ylioppilaslakin historia ulottuu 1800-luvulle. Ei ehkä yllätä ketään, että hatun inspiraatio kulkeutui Suomeen Itämeren yli. Ruotsissa valkoinen ylioppilaslakki vakiintui 1840-luvulla, ja parikymmentä vuotta myöhemmin edistykselliset suomalaiset ylioppilaat toivat sen myös Suomeen. Nämä pioneerit saivat toki ensin pilkkaa osakseen – kuten muodin edelläkävijät usein saavat. Vuonna 1875 valkoinen hattu kuitenkin syrjäytti oikeastaan kokonaan aiemman, mustan tai tummansinisen vastineensa, suurena syynä pohjoismainen ylioppilaskokous, jota varten suomalaiset päättivät omaksua muille pohjoismaille ominaisen valkoisen tyylin. Alussa ylioppilaslakilla oli jopa ihka oma modistinsa: hatuntekijä Maria Grape oli 1860-luvulla opiskelijoiden pyynnöstä valmistanut ensimmäiset valkoiset lakit, ja vielä 1900-luvulle tultaessa Grapella oli lähestulkoon monopoli mitä ylioppilashattuihin tulee. (Klinge & Kolbe 1991, 67–69.)

Ensimmäiset valkolakit eivät olleet suinkaan identtisiä nykypäivän lakkien kanssa. Vielä 1920-luvun alkupuolella lakki oli nykypäivän vastinetta korkeampi, ja olipa 1890-luvulla hetken käytössä erityinen ”naisylioppilaslakkikin” (Klinge & Kolbe 1991, 67). Nykypäivänä lakit näyttävät suhteellisen identtisiltä, sukupuolta erottelevat lakit eivät ottaneet tulta alleen edes aikana, jona naispuolinen ylioppilas oli vielä suhteellinen harvinaisuus. Ensimmäiset naisylioppilaat valmistuivat 1880-luvulla

ja vuonna 1895 ylioppilaista naisia oli 15 prosenttia (Kaarinen & Kaarninen 2002, 98–99), mutta sen jälkeen sukupuolijakauma on heilahtanut toiseen suuntaan: läpi 2000-luvun naiset ovat olleet lukioissa enemmistönä, vaikeapääsisimmässä ”huippulukioissa” miespuoleisia on vain noin kolmasosa opiskelijoista (Vipunen; Kymäläinen 2022). Vaikka nykyajan valkolakit ovatkin sukupuolineutraaleja eivätkä kerro edes lukion pääsyrajoista tai ylioppilasarvosanoista, tyyllillistä erottelua ja erottautumista löytyy silti nykypäivästäkin: suomenruotsalaisten ylioppilaslakki on hivenen erilainen kuin ”perinteinen” suomalainen, siis hieman korkeampi ja ylöspäin levenevä (Halonen 2005, 108; Fredriksson).

Oman kielen tai kansallisuuden korostaminen ei yleiselläkään tasolla ole vieras teema ylioppilaslakille. Minna Vuorio-Lehti (2007) on tutkinut ylioppilastutkinnosta käydyn lehdistö- ja komiteakirjoitusten kautta tutkinnon ihannoitua – mutta myös kiisteltyä – asemaa 1900-luvulla. Hän tunnistaa tutkinnon kehitystä ohjanneiksi tekijöiksi paitsi yliopisto- ja korkeakoulutahon, myös suomalaiskansallisuuden (Vuorio-Lehti 2007, 28). Esimerkiksi 1940–1950-luvuilla ylioppilaista julkaistiin usein lehdissä kuvia sankarihaudoilla, sanat *ylioppilas* ja *isänmaa* kulkivat vahvasti yhdessä. 1990-luvun EU-Suomessa tutkinto alettiin liittää jälleen tiukemmin nationalistiseen kehukseen, sen olennaista paikkaa suomalaisena kulttuurisymbolina nostettiin Vuorio-Lehden tutkimassa aineistossa jopa eksplisiittisesti pöydälle. (Vuorio-Lehti 2007, 20–21; 26.) Jo 1860-luvulla valkoista lakkia suunniteltaessa sen vuorista päätettiin tehdä sininen, jotta lakki siis olisi suomalaisen sinivalkoinen (Klinge & Kolbe 1991, 67), ja jotain kansallisesta asemasta kertonee sekin, että lakki on saanut oman sivun kirjasta *Suomalaisten symbolit* (2005).

Nykypäivänä ylioppilaslakkiä ei tilata modistin kautta, riittää että poikkeaa paikalliseen tavarataloon tai kirjoittaa hakukoneeseen sanan *ylioppilaslakki*. Haku tuottaa useita eri lakkibrändejä ja sivustoja, joilta lakkinsa voi tilata. Ja vaikka lakit saattavat näyttää suhteellisen identtisiltä, hintataso vaihtelee: riippuen siitä haluaako hatusta kenties kustomoidun (sametistakin saa vettähylkivän ja hienoeleisesti vaikka vaakunalla brodeeratun, lyyra puolestaan voi olla niin messinkiä kuin aitoa kultaakin) hatusta pääsee maksamaan jotain viidenkymmenen ja sadanviidenkymmenen euron väliltä (C.L.Seifert; Fredriksson; Wahlman). Ylioppilaslakki on selkeästi vakiinnuttanut paikkansa suomalaisten ylioppilaiden sydämissä ja päissä. Ylioppilaspiipoista, joissa valkoisen pipon alareunassa on musta raita ja kirjailtu lyyra, ei tullut trendiä: hakusana *ylioppilaspiipo* tuottaa artikkeleita vuodelta 2003 eikä yhtään sivustoa, jolta pipon voisi tilata. Jos Helsingin Sanomat silloin kysyi ”[h]aastaako ylioppilaspiipo perinteisen valkolakin” (Ahola 2003), voi vuosi 2023 vastata ”ei haastanut”. Kirsi Nisosen suunnittelemaa, kukkamaista ylioppilaslakettia on edelleen saatavilla (esim: Cailap), mutta, käsi sydämellä: kuka tiesi tai muisti näiden vaihtoehtoisten ylioppilaslakkien olemassaolon ennen kuin kaivoin ne kaapista? Saati että olisi oikeasti tosissaan harkinnut käyttää niitä seremoniassa?

On selvää, että ylioppilaslakki on pääasiassa seremoniallinen. Sen päähän laitto ei ehkä enää suoraan tarkoita yliopistoon kirjautumista, mutta se merkitsee jonkinlaista saavutusta ja välietappia, lukion suorittamista ja ylioppilaaksi tuloa. Mutta miksi sitä sitten käytetään niin laajalti vappuna? Vastaus löytyy historian trendeistä. Vielä 1950-luvulle asti hattua käytettiin kesäpäähineenä, sen käyttö aloitettiin toukokuun ensimmäisenä ja lopetettiin syyskuun viimeisenä (Klinge & Kolbe 1991, 67–68). On tärkeää huomata, että ylioppilaat eivät suinkaan olleet jonkinlaisia outolintuja, jotka puhtaasti joukosta erottuakseen kuljeskelivat pää peitettynä, vaan hatut kuuluivat olennaisesti menneisyyden asukokonaisuuksiin. 1950-luvun aikana hatut hiljalleen poistuivat muodista ja lämpimällä alettiin kulkea paljain päin (Klinge & Kolbe 1991, 70). Nuoriso yleensä nappaa trendeihin kiinni nopeammin kuin vanhempi väestö, joten opiskelijoiden suosima ylioppilaslakki katosi kenties muita hattuja nopeammin katukuvasta. Vappuun hattu kuitenkin jäi elämään.

Helsingissä Havis Amanda -patsaan lakittaminen sai alkunsa jo 1930-luvun alkupuolella, ja nykyään muissakin kaupungeissa patsaiden lakitus on tärkeä osa ylioppilasvappua (Klinge & Kolbe 1991, 149). 1960- ja 1970-luvuilla opiskelijavappu koki hienoisen notkahduksen, kun poliittisen ilmapiirin vuoksi katkos oikeisto- ja vasemmistoyliopistolaisten välillä syveni, ja osa opiskelijoista osoitti mieluummin solidaarisuutta työväelle osallistumalla ylioppilaskulkueiden sijaan työväen marssikulkueisiin. Toisaalta näin ylioppilaslakki levittäytyi ulos yliopistopiireistä, sillä osa opiskelijoista kulki kulkueissa lakki päässään (Klinge & Kolbe 1991, 153; Kaarninen & Kaarninen 2002, 360). Näin 2000-luvulla vappu on yliopistokaupungeissa vahvasti opiskelijoiden dominoima juhla, katukuva värityy mustavalkoisten ylioppilaslakkien lisäksi vähän värikkäämmistä opiskelijahaalareista. Lakkia arvostaakseen ei kuitenkaan tarvitse olla opiskelija, vapputorilla ei ole omituista nähdä lukionsa tai yliopistonsa jo aikoja sitten suorittaneita ihmisiä, jotka ovat kruunanneet asunsa ylioppilaslakilla.

3.2 Mistä puhumme, kun puhumme esineistä

Yksinkertaisimmillaan valkolakki symboloi siis ylioppilastutkintoa. Ehkä tässä vaiheessa täytyy kuitenkin peruuttaa ja kysyä mistä oikeastaan puhumme, kun sanomme materiaalsen objektin symboloivan jotain vähemmän materiaalista kuten arvoa tai instituutiota. Materiaalinen kulttuuri koostuu nimensä mukaisesti materiasta, siis konkreettisista esineistä ja asioista. Näiden materiaalsien asioiden tulkitseminen voi opettaa paljon asioita yhteiskunnasta niiden ympärillä. (Berger 2009, 16; 49.) Kulttuuristen arvojen tai uskomusten voi sanoa heijastuvan esineissä, mutta johtopäätösten tekeminen heijastusten perusteella ei kaikissa tilanteissa ole helppoa (Berger 2009, 81). Semiotiikka viittaa näiden heijastusten tutkimukseen, semioottisessa lähestymistavassa esineet eivät ole vain esineitä, ne ovat merkkejä, merkityksiä ja symboleita (Berger 2009, 39). Merkit voi Charles Peircen kehittelemän jaottelun mukaan jakaa kolmeen eri kategoriaan. Ensinnäkin on

ikoneja, jotka muistuttavat kohdettaan, ovat sen representaatioita. Ikonilla viitataan yksinkertaisimmillaan kuviin, siis paperille piirretty viiva on geometrisen viivan ikoni. Toisena on indeksejä, jotka viittaavat asioihin. Indeksiksi menettää indeksiytensä jos siltä poistetaan asia, joka siitä tekee merkitsevän. Luodinreikä on merkki ampumisesta: ei luodinreikää, ei merkkiä. Symboli taas perustuu sopimukseen ja menettää näin ollen merkitsevyytensä, jos sillä ei ole tulkitsijaa tai sopimusta. Symbolit koostuvat ideoista ja ovat kulttuurin aikaansaamia, eivät niinkään materiaalsen maailman. (Peirce 1981; 239–240.) Tässä yhteydessä olemme kiinnostuneimpia symboleista.

Semiotiikan tulkinnan voi jakaa myös kahteen osaan: denotaatioon ja konnotaatioon. Denotaatio on näistä se helpompi ymmärtää, se viittaa yksinkertaisesti esineen muotoon ja ensisijaiseen merkitykseen. Konnotaatio taas pitää sisällään sen mielenkiintoisemman puolen, siis ne kulttuuriset merkitykset ja myytit, joita esineeseen voi liittää. (Berger 2009, 47.) Ylioppilaslakin denotaatio on sen lakkisuus: se, yksinkertaisesti sanottuna, on vain lakki. Hattu. Asia, joka laitetaan päähän. Toki sitä voi kuvailla yksityiskohtaisemminkin, kuvata sen muotoa ja värejä. Ylioppilaslakki on suurimmaksi osaksi valkoinen, mutta siihen kuuluu pieni musta lippa. Usein päätä kiertävää mustaa nauhaa koristaa kullankorinen merkki: representaatio lyyrasta, jonka ympärillä on köynnösmäistä koristetta. Jos ylioppilaslakin ojentaisi suomalaista kulttuuria tuntemattomalle henkilölle, saattaisi yllä oleva olla lähellä kuvausta, jonka tämä pyydettäessä lakista antaisi. On mahdollista, että kuvailussa nousisi esille se, kuinka lakki muistuttaa hieman merimieslakkia tai kapteenin hattua – mutta se menisi jo konnotaation puolelle. Jos seuraamme 1960-luvun Jean Baudrillardin ajatuksia ja hahmotamme objektilla olevan kaksi tarkoitusta, käyttö ja omistaminen, voimme kohtuullisen varmasti sanoa, että valkolakin kohdalla kategoria b painaa enemmän. Käyttö on, no, käytännöllistä, kun taas omistaminen tai hallitseminen abstraktia. (Baudrillard 2005 [1968], 92.) Baudrillard käyttää esimerkkinään antiikkia, jolla ei hänen mielestään ole käytännöllistä käyttöä, sen osa on toimia merkitsijänä – antiikkiesineiden kohdalla vauraudesta ja mausta (Baudrillard 2005 [1968], 71). Valkolakkikin merkitsee enemmän kuin tuo mitään konkreettista apua tai hyötyä käyttäjälleen.

Suomen kulttuurissa ylioppilaslakin tärkein juttu on denotaation sijaan konnotaatio, toisin sanoen lakin *ylioppiluus* ajaa *lakkiuden* edelle. Ylioppilaslakki symboloi ylioppilastutkintoa. Tällainen merkitys kumpuaa historiasta ja kulttuurista, sen ymmärtäminen vaatii oppimista näkemisen sijaan (Berger 2009, 45). Suomalaiselle valkolakin näkeminen nostaa automaattisesti esille lukion tai ylioppilaaksi kirjoittamisen. Se liitetään kevätjuhlaan, ehkä vappuun. Muita siihen liitettäviä objekteja saattavat olla kuohuviinilasit tai serpentiini. Jos jälleen turvaudumme teoreettiseen suomalaista kulttuuria tuntemattomaan ystäväämme ja laskemme hänen eteensä ylioppilaslakin ja serpentiiniä, mitä hän ajattelee? Miten hän tulkitsee esineet? Näkeekö hän ne koulutuksen riemuvoittona? Tuskin.

Samalla objektilla voi olla monia eri tarkoituksia ja tarkoituksia: kengät suojelevat jalkaa, mutta monissa kulttuureissa ne merkitsevät myös käyttäjänsä makua ja taloudellista tilannetta (Gusfield & Michalowicz 1984, 423). Ylioppilaslakki on lakki – olen maininnut tämän jossain muodossa monta kertaa, ja tulen mainitsemaan sen vielä uudelleen. Ylioppilaslakissa on jopa pieni lippa, jonka voisi ajatella suojelevan sateelta. Mutta tämä nimenomainen päätä suojeleva esine ei enää missään nimessä ole ensi- tai edes toissijaisesti pään suojelija. Se ei ole edes asukokonaisuuteen olennaisesti kuuluva asuste, kuten vielä 1950-luvulle asti. Ylioppilaslakki on menettänyt paitsi lakkiutensa, myös trendikkyytensä. Se on ennen kaikkea konnotaationsa. Toisaalta ylioppilaslakin koko idean voi sanoa kumpuavan konnotaatiosta: sen ei ole milloinkaan ollut tarkoituskaan olla puhtaan käytännöllinen, se on aina tahdottu omistaa. Jos se olisi vain yksinkertainen koriste kuten rintaneula, tätäkään tutkielmaa ei ehkä olisi olemassa. Ehkä huomaamattomampi, ei milloinkaan käytännöllinen esine kuten koru ei olisi yhtä näkyvä – ja näin ollen allekirjoittanutta ärsyttävä – osa kulttuuria.

Univormu eli virkapuku on selkeästi kommunikoivana vaatetuksena strategisen tärkeä kategoria, kun pyritään selittämään yhteiskunnallisen rakenteen ja merkkien suhdetta (Joseph 1986, 205). Ylioppilaslakki ei tarkalleen ottaen ole univormu, siis se ei ole virallinen virka-asu, jota kantajan on pakko käyttää. Univormu on tunnus, joka legitimisoi yksilön jäsenyyden tiettyyn organisaatioon (Joseph 1986, 2). Siinä mielessä ylioppilaslakin symboliikan tutkimisessa auttaa sen rinnastaminen univormuun. Univormun näkyvyys tukahduttaa ja muuntaa yksityisen kommunikaation, univormua käyttävän muut statukset on vaimennettu (Joseph 1986, 50; 67). Me käytämme huomattavan paljon aikaa tulkitsamme merkkejä kuten vaatetus ja asusteet (Berger 2009, 43), univormu tai edes siihen viittaava kevyt kvasiunivormun osa kuten ylioppilaslakki yksinkertaistaa tulkintaprosessia. Selkeän ilmeikkäät statukset ja niihin liitetyt symbolit voivat olla myös arvoastioita (Joseph 1986, 42). Ei riitä, että ylioppilaslakki merkitsee tutkintoa, siihen voi liittää myös arvoja ja asenteita, joita sen kantajan kuvittelee kantavan. Monissa muissa maissa, esimerkiksi Yhdysvalloissa ja Britanniassa, akateemiseen pukuun kuuluu lakin lisäksi viitta tai huppu, kokonainen asu, joka peittää käyttäjänsä yksilöllisyyden tehokkaammin kuin Suomen yksinäinen ylioppilaslakki. Valmistujaishattu, joka näyttää pään päällä keikkuvalla neliöltä lienee monelle suomalaisellekin tuttu ulkomaisesta viihteestä. Hattu on myös niin vahva symboli, että esimerkiksi tietokantakokoelma ProQuest käyttää hatun kuvaa symbolina tieteellisyydelle: tarkemmin sanottuna jos etsii tietokannasta artikkelia, kertoo artikkelin viereisessä kuvassa oleva hattu sen, että lähde on akateeminen julkaisu (ProQuest 2022). Ylioppilaslakin voi Suomessakin katsoa viestittävän kantajansa kiinnostusta opiskeluun – tai jopa kantajansa älykkyyttä.

3.3 Viestejä vaatekaapista

Suurin osa ihmisten ominaisuuksista kuten ihonväri, ikä tai yhteiskuntaluokka sijoittuvat jatkumolle. Usein saatamme kuitenkin ajatella itsemme ja muut tiettyihin kategorioihin, jotka selkeästi leikkaantuvat irti toisistaan. Näiden kategorioiden ja rajojen rakentamisessa auttavat kielierot sekä yksilöiden tapa käyttää ja lukea kieltä ja symboleja. (Keblusek, Giles & Maass 2017, 633.) Näitä symboleja saattavat olla asusteet tai asuvalinnat. Koristeita tai asusteita on löydetty kaikista kulttuureista ja yhteisöistä kautta aikain ja paikkain, kun taas suojaavia vaatteita ei ole (Roach & Eicher 2007 [1979], 9). Tämä osoittaa, että vaatetusta ja asusteita kannattanee usein katsoakin juuri niiden viestien ja konnotaatioiden, ei suinkaan niiden käytännöllisyyden läpi. Koristeet, asusteet ja vaatteet saattavat ilmaista sosiaalisia rooleja, taloudellista statusta tai ideologiaa. Niillä saatetaan kertoa maagisista tai uskonnollisista mieltymyksistä ja olosuhteista, vahvistaa sosiaalisia käytäntöjä tai niitä voidaan käyttää seksuaalisessa mielessä – oikeastaan on vaikeampaa miettiä mitä roolia vaatetus *ei* voisi näytellä. (Roach & Eicher 2007 [1979].)

Jos yksilöä ajattelee esiintyjänä, rakentaa tämä julkisivun, johon kuuluu tekijöitä kuten sukupuoli, ikä ja eleet, mutta myös ulkoista rekvisiittaa kuten vaatteet ja arvoa merkitsevät asusteet (Goffman 1990 [1959], 34). Yksilön performanssin voi ajatella ilmentävän koko yhteiskunnan arvoja tai asenteita (Goffman 1990 [1959], 45). Esimerkiksi stereotypia silmälaseista älykkyyden indikaattorina on selkeästi luettavissa länsimaisesta kulttuuristamme. Kun lapsia on pyydetty piirtämään tutkija tai tieteilijä, silmälasit on yksi monia piirroksia yhdistävistä tekijöistä (esim. Chambers 1983). Työnhakusivusto LinkedInin profiilikuvassa silmälaseja käyttävät naiset nähtiin ammattimaisempina kuin lasittomat, ja näin ollen silmälasipäisten naisten mahdollisuudet työhaastatteluihin kasvoivat (Land, Willemsen, & Unkel 2015). Akateemiset naiset taas ovat haastattelututkimuksessa ilmaisseet pukeutumisen tärkeyden ja jopa rituaalisuuden heidän ammatti-identiteettinsä rakentajana (Tsousi 2020).

Ylioppilaslakki ei ole lasien kaltainen jokapäiväinen asuste, eikä sen merkitys ole samalla tavalla monitulkintainen – pääasiallisesti silmälasien pitäisi kuitenkin olla apuväline, ei rekvisiittaa. Ylioppilaslakilla voi kuitenkin ilmaista paikkaansa yhteiskunnassa. Historiallisesti katsottuna voi sanoa hattujen toimineen kohtuullisen tehokkaina julistusvälineinä: hattujen ollessa arkipäiväisiä ne saattoivat kertoa miehen statuksesta ja asenteista, naisten kohdalla ne taas usein ilmaisivat kasvatusta ja siviilisäätystä (McDowell 1997, 97). Ylioppilaslakki on yhtä kuin ylioppilastutkinto. Jos julkaisee itsestään kuvan ylioppilaslakki päässään, saattaa siltäkin yrittää viestittää älykkyyttä tai luotettavuutta. Ylioppilaslakissa on kuitenkin nuoruuden alaviite: aikuinen ihminen ei ylioppilaslakki päässään viestitä samanlaista ammattimaisuutta. Mutta jos vaikka kesätyönantaja saa työhakemuksen, johon liitettyssä kuvassa hakijan päässä on ylioppilaslakki ja sellaisen, jossa sitä ei ole, onko mahdollista, että hän työtä täyttäessään kallistuu vahvemmin lakkipäisen hakijan puolelle? Vaikka molemmilla ansioluettelossa lukisikin ylioppilastutkinnon suorittaminen? Vaatetus merkitsee

meidät ja määrittää meitä. Se on sanatonta viestintää, jolla voi joko kuiskata tai huutaa tarkoituksensa. Ylioppilaslakki huutaa.

Muoti tai vaatetus ei ole yksinkertainen tutkimuksen kohde. Muodin tutkimus on monissa akateemisissa piireissä ollut vähemmän muodikas aihe, tutkijat ovat ehkä saattaneet pelätä aiheen näennäistä keveyttä ja pinnallisuutta: onhan tieteellinen tutkimus sentään vakava ja painava asia. Antropologia tutkimuskenttänä ei ole milloinkaan pelännyt vaatetuksen teemoja, mutta sen katse on ainakin historiallisesti kohdistunut harvemmin länsimaihin. (Luvaas & Eichner 2019, 1; 4.) Muoti saattaa olla yhteiskuntatutkimuksessa alaviitteen asemassa, mutta täysin huomiotta se ei missään nimessä ole jäänyt. Klassisista sosiologeista Bourdieu näkee muodin yhteiskunnallisena rakenteena, jota ei ehkä ymmärretäkään, koska se ymmärretään niin *helposti* (Bourdieu 1985, 147–148). Kaikilla on yllään vaatteet, muoti ympäröi meitä niin arkisesti, että sitä on vaikea irrottaa kontekstistaan ja analysoida ja ymmärtää. Simmel taas liittää muodin luokkaan: yhteiskunnan ylemmät kerrokset hylkäävät hänen mukaansa muodin aina siinä vaiheessa, kun se valuu alemman luokan pukeutumiseen (Simmel 1986 [1923], 26). Ehkä tästä syystä muodin vaikutusten voi sanoa näkyvän vain yhteiskunnissa, joissa on sosiaalista liikkuvuutta (Baudrillard 1981, 49). Muoti perustuu jäljittelyyn, ryhmäelämän siirtämiseen yksityiselämään (Simmel 1986 [1923], 23). Muotia seuraava ei toisaalta koskaan ole yksin, toisaalta hän taas pyrkii erottautumaan. Muodin voi erottaa perusteellisesti kulttuuriin pohjautuvaksi, moderniksi, länsimaiseksi ilmiöksi, joka on samaan aikaan merkitsevä ja viestivä (Barnard 2007a, 4). Tällä viitataan juuri muodin sosiaalista liikkuvuutta signaloivaan luonteeseen, ei siihen, etteikö kulttuureissa kautta aikain olisi ollut kehon koristelua. Jos muotia katsoo vaihtuvien trendien sijasta suurempana, modernia yhteiskuntaa merkitsevänä ilmiönä, se kattaa kaiken *catwalkilta* poliisiunivormuihin (Barnard 2007b, 171).

Onko ylioppilaslakki sitten muodikas? Se ei missään nimessä ole trendi, onhan se vuosikymmenten kuluessa osoittanut pysyvyytensä. Toisaalta sen käytön juuret kiemurtelevat vaatetuksen liikkuvassa luonteessa: jäihän valkolakin vapputraditio osin siitä, että hatunkäytön ollessa muodikasta opiskelijat käyttivät ylioppilaslakkaa koko kesän yli. Ylioppilaslakin voi sijoittaa myös antimuodin piiriin. Jos muoti on ainaista muutosta, antimuoti on jatkuvaa, perinteikästä. Antimuotia määrittää sen jäykkyys ja muuttumattomuus riippumatta sosiaalisesta ympäristöstä. (Polhemus 2019 [1978], 39.) Antimuoti voi omaksua monia eri muotoja: se voi pohjautua feministiseen protestointiin, konservatiivisuuteen tai utilitarismiin; antimuotia edustavia ryhmiä ovat niin hipit, punkkarit kuin monet kuninkaallisetkin seremoniapukeutumisessaan (Davies 2008; Polhemus 2019 [1978], 42). Tässä yhteydessä viitataan antimuodilla juuri kruunajaisvaatteiden kaltaisiin perinteisiin, jotka ilmaisevat pysyvyyttä. Valkolakin kantaja kirjoo itsensä ylioppilaiden kankaaseen, muuntaa itsensä yhdeksi langaksi muiden joukossa. Voimme katsoa vanhempiemme ylioppilaskuvia ja ainoa asia, mikä ei näytä silmiimme naurettavalta saattaa olla juuri ylioppilaslakki. Sillä ylioppilaslakin traditionaalisuuden alapuolella elää muuttuva

muodikkuus, ja vanhempiemme menneitä vuosikymmeniä henkivät silmälasit, meikit ja kampaukset eivät silmäämme näytä yhtä ajattomilta kuin valkolakki. Valkolakki on kuitenkin perinne, ja perinteille taas on ominaista tietty seremoniallisuus.

3.4 Ritualistisia rojuja

Tietyille elämätilanteille on olemassa seremonioita, jotka avustavat yksilöä siirtymään asemasta toiseen: perinteisesti näitä ovat esimerkiksi syntymä, puberteetti tai avioliitto (van Genneep 1977 [1960], 3). Ei liene yllätys, että länsimaisessa, modernissa yhteiskunnassa, jossa työ ja opiskelu ovat korkealle arvostettuja valmistuminen on tärkeä siirtymäriitti. Ylioppilaslakkiin liittyy näin ollen myös ritualistisia elementtejä. Ritualisaatio pystyy muuntamaan arkisen käytännöllisenä alkaneen tai jopa täysin mielivaltaisen asian hegemonisen järjestyksen ylläpitäjäksi (Bell 2009, 222). Yksinkertaisimmillaan ritualisaatio on suunniteltu ja organisoitu erottelemaan tietyt aktiviteetit toisten yläpuolelle, piirtämään rajaa pyhän ja maallisen välille (Bell 2009, 74). Rituaalien ollessa metaforisella pöydällä ajatus kulkee ehkä helposti uskontoon tai uskomuksiin, järjenvastaisiin asioihin. Yleisestikin riitit, symbolit ja seremoniat liitetään usein juuri antropologiseen tutkimukseen, joka tutkii primitiivisiä yhteisöjä, kun taas sosiologiassa termit kalskahtavat joskus lähinnä eksoottisilta tai jopa vanhahtavilta (Gusfield & Michalowicz 1984, 417). Mikään ei kuitenkaan estä katsomasta myös ympäröivää yhteiskuntaa näiden antropologisten käsitteiden kautta.

Myös moderni, maallinen maailma on täynnä ritualismia, joka siis muuntaa tämän maallisen joksikin toiseksi: ei kenties uskonnolliseksi pyhäksi, mutta kuitenkin arkea arvostetummaksi. Ylioppilaslakki on hyvä esimerkki tällaisesta nykyajan ritualismista. Ylioppilasseremoniassa on lopulta tarkatkin sääntönsä. On tärkeää, että lakki asetetaan päähän juuri tietyllä hetkellä, silloin kun ylioppilaat virallisesti ylioppilaiksi julistetaan. Ylioppilaslakki saatetaan liittää sivistykseen monellakin tapaa: voidaanhan sitä kutsua ”oppineisuuden ja sivistyneisyyden merkiksi Suomessa (Halonen 2005, 109)” ja jo Suomi itsessään nähdään sivistysmaana. Mutta voiko sen täysin erottaa esimerkiksi niistä siirtymä- tai liittymisriittien tunnuksista, joita antropologit ovat heimoja tutkiessaan havainnoineet? 1900-luvun alkupuolella Alfred R. Radcliffe Browne ([1922], 20) löysi Andaman-saarelaisten kehokoristelutraditioista kolme kategoriaa: arpeuttamisen, maalaamisen ja erilliset koristeet. Toki ylioppilaslakin päähän laskeminen tuntuu vähän vähemmän ”barbaariselta”⁶ kuin vaikka pysyvä arpeuttaminen, mutta omasta mielestäni olisi lyhytnäköistä leikata selkeä katkos modernien ja epämodernien yhteiskuntien välille. Moderni tai länsimainen ei tarkoita rituaalien ja seremonioiden hautausmaata. Todellisuudessaan ylioppilaaksi pääseminen ei vaadi virallista seremoniaa, tutkinnon saa ilman lakkiakin. Seremonia on ylimääräinen aktiviteetti, kirsikka kakun päällä. Mutta

⁶ Sana ”barbaariselta” on tässä yhteydessä tarkoitus lukea samalla kun pyöräyttää silmiään niin lujaa, että sanan kolonialistiset konnotaatiot karisevat.

tällaiset ritualistiset ja seremonialliset käytännöt väistelevät logiikkaa, niitä voi kutsua strategisiksi tai jopa manipulatiivisiksi (Bell 2009, 82).

Liittymisriitteihin liittyy usein rekvisiittaa: pyhiä siteitä, voitä, sormuksia, kruunuja... (van Genneep 1977 [1960], 166). Pyhän objektin näkeminen ensimmäistä kertaa on tärkeä hetki yksilölle, joka vihitään tietyn riitin ja objektin avulla uuteen elämänvaiheeseen (van Genneep 1977 [1960], 172). Pelkkä ylioppilaslakin näkeminen tuskin saa kenenkään sydäntä lyömään vikkelämmin. Lähes jokainen varmasti asettaa jo kotona lakin päähänsä, testaa miltä se näyttää ja kuinka se istuu asuun tai kampaukseen. Ylioppilaslakin ritualistinen voima saavuttaa huippunsa vasta itse seremoniassa. Tästä pitää huolen juuri seremonian tarkoin hallittu kulku. Kotona hattu on maallinen: ylioppilasjuhlassa pyhä. Tällaisen keskeisen symbolin anto tai myöntäminen on siirtymisriitin ylivoimaisesti selkein merkki (Joseph 1986, 24). Esimerkiksi kruunajaisvaatteet ovat varmasti yksi visuaalisimmin valtaa edustavista objekteista, mitä löytyy (Lönngqvist 2008, 17). Koristeelliset asusteet peittävät valtaapitävien inhimillisyyden, harhauttavat meidät unohtamaan kuinka kuninkaalliset ovat ihmisiä siinä missä muutkin. Ja harhautuksen kruunu on tietenkin kruunu. (McDowell 1997, 25.) Asuste, joka on niin voimallinen, että se elää metaforana: voimme puhua luomakunnan kruunusta tai hiuksista naisen kruununa. Yleisesti ottaen päähineitä voi luonnehtia jopa kaikkein luonnottomimmiksikin vaatekappaleiksi: ne ovat samaan aikaan tarpeettomimpia mutta silti voimakkaimpia (McDowell 1997, 25). Ylioppilaslakki on kruunun tavoin esineenä täysin tarpeeton, mutta symbolina voimakas.

Ylioppilaslakki on lähes maagisen voiman ympäröimä. Valkolakki on ylioppilastutkinto paljon enemmän kuin tutkintopaperit. Lakkiaiskuva sukulaisen hyllyssä muuntaa kuvan kohteen ikuisiksi ylioppilaaksi. Jos ylioppilaslakki ei olisi pyhä, miksi se pysyisi niin puhtaan valkoisena seikkailusta toiseen? Hyvä on, ei ehkä aina niin *puhtaan* valkoisena, vappuna lakille saattaa niin sattua kuin tapahtuakin, mutta silti... Miksi Suomeen ei ole rantautunut esimerkiksi Yhdysvaltojen tapaa koristella valmistujaislakki persoonallisemmaksi? Yhdysvalloissa niin collegesta kuin high schoolistakin valmistuvat ovat ottaneet tavaksi koristella valmistujaislakkinsa kuvilla tai viesteillä, joiden sävy vaihtelee humoristisesta poliittiseen. Traditionalistien silmiin koristelu näyttäytyy ehkä tahdittomana tai loukkaavana, juontavathan yhdysvaltalaisenkin, neliönmallisen valmistujaislakin juuret syvälle historiaan. (Syeed 2021, 364–365.) Tämä ei ole kuitenkaan estänyt lakkien koristelua trendiytymästä. Valkolakki on kirjaimellisesti valkoinen pohja, jolle luulisi olevan helppo taiteilla. Mutta jos sukulaisen lakin lainaaminen on etikettivirhe, lienisi vielä suurempi *faux pas* piirrellä lakkiinsa pupujusseja. Vaikka lakkiperinne Suomeen rantautuikin Ruotsin kautta, on naapurimaamme lakkietiketti jotenkin vähemmän... *etikettimäinen*. Ruotsalaisilla on muutamakin eri lakkimalli ja mahdollisuus tuunata itse lakkinsa (Linderoth 2021).

Arkikäytöstä luovuttaessa ylioppilaslakista on tullut siis toisaalta seremoniallinen, toisaalta karnevalistinen väline (Halonen 2005, 108). Seremoniallisuus näyttäytyy lakin ”virallisessa” yhteydessä, ylioppilaaksi julistamisen seremoniassa. Vappu taas tuo esille lakin kaksoiselämän karnevalistisena asusteena. Merkillisintä vapun, Suomen kenties karnevalistisimman ja kaoottisimman juhlan, ja ylioppilaslakin yhteydessä on kuitenkin lakin merkitys. Tietyillä asurituualeilla – kuten Brittein saarilla jouluun ja yritysten pikkujouluihin vahvasti liittyvillä juhlahatuilla – saatetaan nähdä jopa hegemoniaa vahvistava puolensa: ne merkkäavat *välialkaista* rentoutumista ja juhlintaa. Huonoksi luokiteltava käytös on karsinoitu tiettyyn päivään tai vuodenaikaan, sen jälkeen tavalliset valta-asetelmat ja arjen hierarkiat palaavat paikoilleen. (Rippin 2011, 824–825.) Usein karnevaaleihin liittyekin naamiaispukuja, kostyymejä. Naamiaiasun voi sanoa symboloivan arkipäiväisten yhteiskunnallisten tai sosiaalisten suhteiden kumoamista. Naamiaiasuun kuuluu oman statuksen piilottaminen: kostyymit ja maskit kiertävät sosiaalisen kanssakäymisen tavanomaiset prosessit ja niiden avulla voi häivyttää identiteettinsä ja jopa väistää moraalista vastuuta. (Joseph 1986, 183–184.) Suomen traditionaalinen vappuasun on kuitenkin aivan päinvastainen: ylioppilaslakki ilmoittaa kantajansa statuksen, opiskelijahaalareista puhumattakaan. Värikkäisiin haalareihin ja samanlaisiin hattuihin pukeutunut opiskelijakansa ehkä näyttää karnevalistiselta, mutta identiteetin piilotus on toinen juttu. Toisaalta haalari muuttaa heidät osaksi massaa, toisaalta se myös huutaa käyttäjänsä yhteiskunnallisen statuksen. Vappu täyttää kyllä karnevaalin määreen siinä, että silloin voi sanoa yksityisen kehon kirjaimellisesti valuvan julkiseksi esimerkiksi ylenmääräisestä alkoholista johtuvan oksentelun kautta (Rippin 2011, 826). Vappuna julkisesti puskassa oksentava, virtsaava tai seksuaalista kanssakäymistä harrastava opiskelija ei kuitenkaan ole täysin anonyymi ja identiteetitön juhlija, vaan haalarilla opintoalansa ja ylioppilaslakilla ylioppilasstatuksensa ilmaiseva olento.

3.5 Pääosassa pääomat

Yhteiskuntaluokkajärjestelmälle ei ole kehitetty yksiselitteistä merkitystä tai teoriaa, jonka avulla sitä voitaisiin mitata ja tutkia tavalla, joka ei tuntuisi jotenkin ristiriitaiselta (Anttila, Bergroth, Kauranen, Lahikainen, Lamberg, Launis, Mäkinen, & Ojajärvi 2016, 11). Yksi esimerkki luokkatutkimuksesta on stratifikaatiotutkimus, jossa luokat perustuvat perheenjäsenten ammanteille. Luokat voidaan siten asettaa hierarkkisesti arvostuksen, vaativuuden ja itsenäisyyden kautta. Ammanteille perustuvat luokat muodostavatkin selkeän reitin koetun hyvä- tai huono-osaisuuden sekä näiden syiden välille. (Erola 2010, 22–23.) Suomessa lapsuudenkodilla – eli huoltajan sosioekonomisella taustalla, koulutuksella ja tulotasolla – on todettu olevan selkeä yhteys yksilön luokkaan (Naumanen & Silvennoinen 2010, 73). Esimerkiksi vuonna 2016 toteutetussa kyselyssä kävi ilmi, että ylempään keskiluokkaan verrattuna työläistaustaiset opiskelijat olivat vähemmistö jokaisella yliopiston opintoalalla: yhteiskuntatieteellisellä alalla yli seitsemänkymmentä prosenttia opiskelijoista omasi

taustan, jota voi kutsua ylemmäksi keskiluokaksi. (Mikkonen & Korhonen 2018, 22.) Yksilön ammattimieltymykset ja arvostukset eivät ole annettuja, vaan luokka- ja sukupuolisidonnaisia. Mielenkiintoinen, determinismiäkin kutkutteleva filosofinen pohdinta onkin kysyä, ovatko valinnat todella vapaita, jos niiden taustavaikuttimina ovat elinolot. (Naumanen & Silvennoinen 2010, 78.)

Koulutuksen nähdään olevan tärkein väylä luokka-asemiin: muita määrittäviä tekijöitä ovat esimerkiksi yksilön kyvyt, motivaatio, resurssit sekä läheisten tahto tai toiveet yksilön elämästä (Erola 2010, 23). Koulutus saattaa helpoiten paperilla määrittää luokka-asemaa, mutta koulutuksen valitseminen tai sinne päätyminen ei kuitenkaan ole kahden viivan välinen jana, vaan enemmänkin eri tasoissa ja eri muodoissa liikkuva kolmiulotteinen ilmiö. Vaikka ennen eliitin ja etuoikeutettujen ulottuvilla olleet koulutusväylät kuten yliopisto ovat nykyaikana tulleet kaikkien ulottuville, ei se ole poistanut eriarvoisuutta (Naumanen & Silvennoinen 2010, 68). Kodin luokka-aseman on Suomessakin tutkittu vaikuttavan koulutuksen pituuteen ja korkeuteen sekä koulutuksen jälkeiseen urakehitykseen. Lapsuudenkodin ja aikuisen yksilön luokka-aseman välillä on selkeä yhteys, korkealla pysyminen on helpompaa kuin sinne kiipeäminen. (Naumanen & Silvennoinen 2010, 87.) Alempien sosiaaliryhmien lapsilla on vähemmän tietoa eri vaihtoehtoista ja niiden työmarkkinoille ja jatko-opintoihin avaavista reiteistä (Naumanen & Silvennoinen 2010, 78).

Yhteiskuntaluokka siis periytyy, mutta olisi hätköityä lukea se suvussa kulkevan antiikkikynttelikön kaltaiseksi epäaktiiviseksi objektiksi: luokkaa myös luodaan ja se kehittyy. Yhteiskunnan rakenne koostuu toimijoista tai yksiköistä, jotka täyttävät tietyn tilan yhteiskunnassa. Näillä yksiköillä on erilaiset resurssivarannot ja erilainen suhde esimerkiksi auktoriteetteihin. Samaan luokkaan kuuluvat varttuvat samankaltaisissa olosuhteissa, mikä johtaa samankaltaisiin tapoihin ja sosiaalisiin asemiin. Eri yhteiskuntaluokille syntyy siis erilaisia kulttuurisia ominaisuuksia, jotka määrittyvät luokkien välisten resurssi- ja sosialisointimerojen mukaan. (Bourdieu 1987, 6; Lin 2001, 33.) Konservatiivisen sosiologian luokittelujärjestelmiin kyllästynyt Pierre Bourdieu loi 1900-luvun toisella puoliskolla pääomiin perustuvan luokkateorian. Pääomateorian vahvuus on sen moniulotteisuudessa: yhteiskunnalliset voimat eli pääomat paitsi merkitsevät myös tekevät empiiristä luokkaa, eikä luokkaa ajatella esimerkiksi silkan tulotason kautta. Ensimmäinen pääomista on se yksinkertainen, siis taloudellinen pääoma. Toisena Bourdieu erottaa inhimillisemmän kulttuuri- tai informaatiopääoman. Kolmantena toisiinsa limittyvät sosiaalinen ja symbolinen pääoma. Symbolinen pääoma rakentuu kaikista eri pääomamuodoista, kun ne havaitaan ja legitimoidaan, eli leimataan hyväksytyiksi. Maailmassa ei ole selkeitä kategorioita ja rajoja, vaan luokkakin rakentuu ulottuvuuksista: pääomista puhuttaessa otetaan huomioon esimerkiksi niiden volyyymi, rakenne ja kehittyminen. (Bourdieu 1987.) Luonnollisesti kolikon kääntöpuolella eli teorian yhtenä heikkoutena onkin juuri sen moniulotteisuus, luokkia olisi toki paljon helpompi luokitella, jos määrittävänä tekijänä olisi puhtaasti pankkitilin saldo tai edes koulutuksen korkeus.

Ylioppiluuden ja korkeakoulutuksen voisi nopeasti katsoen lukea kulttuuri- tai informaatiopääomien piiriin. Tässä käsittelen asiaa kuitenkin sosiaalisen pääoman kautta. Taustalla on teoria ylioppilaslakista ryhmäjäsenyyden, ei niinkään yksilön koulutustason määrittäjänä. Sosiaalinen pääoma on juurtunut – yllätys, yllätys – sosiaalisiin suhteisiin. Se merkitsee varoja, jotka lepäävät yhteyksissä enemmän kuin yksilöissä (Lin 2001, 25). Kyynisesti katsottuna me sijoitamme sosiaalisiin suhteisiin, jotta hyötyisimme markkinoilla, olemme siis vuorovaikutuksessa toistemme kanssa ja solmimme (liike)suhteita saadaksemme tuottoa (Lin 2001, 19). Nyt joku varmasti sanoo *hei, minä en ainakaan hengaille ystäväieni kanssa koska saan heiltä rahaa*. Mikä on toki kiva juttu! Mutta tuskin kukaan solmii suhteita, *joista ei saa yhtään mitään vastineeksi*. Ja harrastipa sitä ihmissuhteita puhtaasti ja tietoisesti opportunistisesti tai ei, ei käy kieltäminen, että ihminen suhteilee siinä piirissä, jossa pyörii. Toisin sanoen yliopistoa käyvä tutustuu toisiin yliopistoa käyviin. Puolisonvalinnassakin yksilö löytää itselleen suuremmalla todennäköisyydellä kulttuurisen ja yhteiskunnallisen naimanaaman sen sijaan että toteuttaisi ”vastakohtat viehättävät toisiaan”-asennetta (Jalovaara 2014, 157), kun taas oman luokan ulkopuolelta naaraaminen voi aiheuttaa puheita ja kulttuuritörmäyksiä kokonaisen kirjan aineistoksi (kts. Järvinen & Kolbe 2019).

Pääsy sosiaalisen pääoman pariin käy inhimillisen pääoman, koulutuksen kautta (Lin 2001, 113). Ja jos haluaa kasvattaa sosiaalista pääomaansa ja näin ollen taloudellista pääomansa, kannattaa opiskella. Ja olisi siis kätevää, jos muut ihmiset pystyisivät jotenkin näkemään, että on opiskellut, eikö? Jos olisi jonkinlainen symboli, joka sitoo yksilön opiskelleiden ryhmään, siis sellaiseksi ihmiseksi, joka on arvokasta sosiaalista pääomaa. Statuksen, eli sosiaalisen arvon, sisällään pitämät oikeudet tai etuoikeudet eivät aina näy suoraan sosiaalisessa kanssakäymisessä. Siksi onkin statussymboleita, merkkien kantajia, jotka viittaavat yksilön sosiaaliseen statukseen. (Goffman 1951, 294.) Goffman jakaa statussymbolit kahteen kategoriaan: luokkaa merkitseviin ja ammattia merkitseviin, siis työperäisiin symboleihin. Valkolakki on tavallaan työperäinen (*occupational*): se on sidottu tiettyyn koulutukseen, kun taas puhtaasti luokkaa merkitsevät symbolit ovat vähemmän säädeltyjä. (Goffman 1951, 296.) Merkkilaukku voi merkitä taloudellista luokkaa, mutta se ei puhu informaatiopääomasta. Valkolakki julistaa kantajansa inhimillistä koulutus pääomaa, joka taas merkitsee polkua sosiaaliseen pääomaan: ja kenties tätä kautta taloudelliseen.

Yliopistohaalarit ja teekkarilakit luovat yhteisön tuntua. Ammattikouluilla ei ole samankaltaisia yhtenäisyyden merkkejä, ja jos keskitytään toisen asteen koulutukseen, on ammattilakki edelleen huomattavasti harvinaisempi objekti kuin ylioppilaslakki. Lukioilla on myös vanhojentanssinsa, jotka kirjoittajan silmään vaikuttavat lähinnä eriarvoistavalta porvarisekoilulta: prinsessaleikkeihin voi tänä päivänä kulua kuulemma nelinumeroisen summa (Reko 2023). Yliopistojen tiedejärjestöillä on eri väriset haalarit, ja luultavasti lähes jokainen yliopisto-opiskelija tunnistaa edes oman tiedekuntansa

haalarin. Tämän faktan huomioon ottaen ei ole yllättävää, että suomalaisessa aineistossa työväenluokan ihmiset ovat huomattavasti vähemmän verkostoituneita eivätkä kuulu niin usein järjestöihin kuin ylemmät luokat (Kouvo 2010, 177). Korkeakoulu opettaa kuulumista ja järjestökulttuuria, ja ylioppilaslakki on usein ensimmäinen askel sosiaalisen pääoman vaatekaappiin – onhan se kirjaimellisesti PÄÄomaa.⁷

3.6 Me ylioppilaat

Suuri osa univormujen merkityksestä nousee niistä ominaisuuksista ja arvoista, joita univormun käyttäjät ja ulkopuoliset siihen liittävät (Joseph 1986, 101). Ylioppilaslakki on univormuksi vapaaehtoinen ja kevyt, se ei peitä alleen koko vartaloa eikä kukaan tai mikään velvoita sen käyttöön. Niin monet kuitenkin valitsevat käyttää lakkia. Lakin omavalintainen päähän asettaminen tarkoittaa, että yhdistää siihen *jotain* positiivisia ominaisuuksia. Itsensä kirjaaminen muiden lakkipäisten ryhmään tarkoittaa siis sitä, että näkee ryhmällä positiivisia ominaisuuksia, eikö? Tämän vuoksi matkalla ylioppilaslakin merkityksen salaisuuksiin täytynee tehdä kierros sosiaalipsykologian puolelle: tarkemmin sanottuna sosiaalisiin identiteetteihin ja kategorioihin. Henkilökohtainen identiteetti on se, mikä erottaa yksilön toisista, sosiaalinen identiteetti taas sitoo yksilön ryhmiin (Turner & Onorato 2010 [1999], 322). *Ryhmä* viittaa tässä kahteen tai useampaan ihmiseen, jotka identifioituvat samalla tavalla tai kokevat itsensä olevan saman sosiaalisen kategorian jäseniä (Turner 2010 [1982], 209). Ryhmä-termiä ei siis käytetä samassa mielessä kuin kasvokkaisessa kommunikaatiossa, ryhmä on tässä jotain, jonka yksilö kokee jollain tavalla tärkeäksi. (Tajfel 2010 [1978], 119.)

Henry Tajfelin lanseeraama sosiaalisen identiteetin teoria nojaa ajatukseen, että yksilö pyrkii saavuttamaan ja säilyttämään sosiaalisesti hyväksyttävän kuvan itsestään (Tajfel 2010 [1975], 79). Ajatus tuskin järkyttää ketään: kuka loppujen lopuksi pyrkisi aktiivisesti olemaan ala-arvoinen niin itsensä, läheistensä kuin yhteiskunnankin silmissä? Kukaan ei elä täysin yksin ja irrallaan sosiaalisista suhteista ja rakenteista. Mutta ryhmät, joihin kuulumme, eivät myöskään elä yksin: me kaikki asutamme yhteiskuntaa ja asiat saavuttavat merkityksensä suhteessa toisiin ihmisiin ja ryhmiin. Jos yksilö pyrkii ylläpitämään positiivista kuvaa itsestään, on vain luonnollista, että hän muodostaa ryhmäsuhteensa sen kautta, siis pyrkii kuulumaan ryhmiin, joilla näkee positiivisia piirteitä. (Tajfel 2010 [1978], 121.) Sosiaalisen identiteetin teorian lähtökohtana on, että ryhmät, joihin kuulumme ovat identiteettimme perusta, ja näihin ryhmiin kuulumisen perustana taas on positiivinen erottuvuus (Turner & Reynolds 2004, 261). Jos näkee sisäryhmän positiivisena prototyypinä, se vahvistaa ryhmän sisäisiä siteitä ja yksilö helpommin yhdistää muihin ryhmäläisiin positiivisia

⁷ Ette kai oikeasti odottaneet, etten rakentaisi yhtään sanaleikkiä pää-sanan ympärille? Lakista kertovassa työssä? Jossa käsitellään pääomateoriaa? Kiittäkää onneanne että niitä on vain yksi.

piirteitä. Ilmiöllä on ilmeinen kääntöpuolensa. Jos tietty ryhmä nähdään hyvässä valossa, jäävät toiset ryhmät sen ulkopuolella luonnollisesti varjoon. Varjot lankeavat myös ryhmään kuuluvien marginaalijäsenten ylle. Jos sisäryhmäläinen käyttäytyy ryhmän normista poikkeavalla tavalla, näkevät muut ryhmäläiset tämän jopa negatiivisemmassa valossa kuin ryhmän ulkopuolisen, joka käyttäytyy samalla tavalla. Prototyyppiä noudattavat ryhmäläiset ovat hyväksytympiä ja korostavat ryhmän tiiviyyttä. (Hogg 2004, 212–213.)

Sosiaalinen kategorisaatio auttaa luomaan ja hienosäätämään yksilön paikkaa yhteiskunnassa (Tajfel 2010 [1978], 120). Ryhmä saatetaan ajatella perinteisesti itsen ulkopuolisena ja sosiaalisena ilmiönä, ja tahdomme kenties kuvitella valitsevamme piirimme sen mukaan, pidämmekö niihin kuuluvista ihmisistä. Sosiaalisen identiteetin ja kategorisoinnin teorioissa tämä on kuitenkin toissijaista ja kuulumisen määrittää kysymys itsestä, ei toisista: kuinka näemme itsemme – siis tahdomme nähdä itsemme – määrittää kiinnostuksemme kuulua ryhmään. (Turner 2010 [1982], 210; 216.) Kehä pyörittää itse itseään: jos koemme ryhmän statuksen positiivisena, tahdomme kuulua tähän ryhmään ja kuuluessamme ryhmään näemme myös itsemme hieman positiivisemmin. Vahva ryhmäidentiteetti saattaa johtaa myös itsensä ”stereotypioimiseen”, tiettyyn persoonan häipymiseen, jossa itsensäkin alkaa nähdä sosiaalisena kategoriana. Tällaista depersonalisaatiota ei kuitenkaan aina kannata nähdä individualismin menettämisenä, yksinkertaisemmin se vain viittaa sosiaalisen identiteetin painottamiseen henkilökohtaisen identiteetin edelle. (Turner 2010 [1985], 258.)

Kieli sekä ei-kielelliset symbolit auttavat vahvistamaan kulttuureita ja ryhmiä. Tämä tapahtuu usein itsekategorisoinnille ominaisen vertailun avulla: kielen avulla eriytetään ulko- ja sisäryhmää. (Keblusek, Giles & Maass 2017, 634.) Kielen lisäksi sanattomat viestintämekanismit ovat yhtä voimakkaita työkaluja pyrittäessä piirtämään ryhmien välisiä rajoja ja ilmaisemaan sosiaalista identiteettiä (Keblusek, Giles & Maass 2017, 632). Toisten esineiden konnotaatio on merkitä sosiaalista kuulumista tai jäsenyyttä (Baudrillard 1981, 37). Koko univormun ajatuskin on lopulta mahdollon, jos univormua käyttävä organisaatio tai ryhmä ei millään muotoa eroa toisista ryhmistä tai valtaväestöstä (Joseph 1986, 35). Vaatteet ja asusteet toimivat itsekategorisoinnin välineenä, onhan vaatetus selkeä ja näkyvillä oleva merkki ryhmäjäsenyydestä. Kategorisoiminen on vaatetuksen kautta mahdollista vaikkei milloinkaan avaisi suutaan. Kategorioita luodaan sosiaalisesti jaetuilla symboleilla kuten risteillä tai urheilujoukkueen kannatuspaidoilla. (Keblusek, Giles & Maass 2017, 634.) Ylioppilaslakin kautta yksilö sitoo itsensä ylioppilaiden ryhmään. Hän saattaa tehdä sen seremoniaalisesti ylioppilasjuhlassaan. Hän saattaa tehdä sen karnevalistisen massan mukana käyttäessään ylioppilaslakkiaan vappuna. Hän saattaa tehdä sen ilman suoraa sosiaalista kontaktia jakaessaan sosiaalisessa mediassa itsestään kuvan lakkipäisenä. Mutta signaali on sama: *minä olen ylioppilas, minä kuulun tähän ryhmään, minä olen ylpeä tästä ryhmästä*. Ylioppilaslakki ei

kuitenkaan ole läheskään ainoa puettava esimerkki akateemisesta ryhmäytymisestä. Se ei ole edes räikein.

3.7 Hillittömät haalarit, tyylikkäätkä tohtorinhatut

Koska Suomessa ei toisen asteen tutkintoon valmistuttaessa käytetä muita akateemisia tunnuksia kuin hattua, voivat valmistuneet valita muun asunsa mielensä mukaan. Etikettisäännöissä ei puhuta mitään edes väreistä, joten mustavalkoiseen lakkiin voi yhdistää mitä tahansa oman tyyliensä ja sen hetkisen muodin mukaista. Valkolakin voi kuitenkin katsoa kulkevan yhdessä myös värikoodatun univormun kanssa: opiskelijahaalarin. Opiskelijahaalarit alkoivat yleistyä 1980-luvulla, joskin huhujen mukaan ensimmäiset haalarit nähtiin Otaniemen teekkareilla jo 1950-luvulla. Haalari on epävirallinen opiskelijaunivormu, joka ehkä sai alkunsa teekkarimaailmasta, mutta on sen jälkeen levinnyt muihinkin oppilaitoksiin. Haalarit eivät enää ole puhtaasti yliopiston juttu, vaan lähes joka (korkeakoulun) oppiala mahdollistaa haalarien hankkimisen. (Metso 1998, 51.) Haalarien käyttämiseen liittyy paljon niin sääntöjä kuin hiljaistakin tietoa. Haalarisääntöjen oppimisen voi nähdä osana yliopistoyhteisöön tutustumista ja sen jäseneksi tulemisen prosessia. (Koivisto, Komulainen, Rätty & Vanhalakka-Ruoho 2017, 29–30.) Haalareihin liittyy myös tiettyä hierarkkista erottelua: vanhemmat opiskelijat erottuvat nuoremmista haalareiden kulumisen, likaantumisen ja haalarimerkkien määrän kautta (Koivisto, Komulainen, Rätty & Vanhalakka-Ruoho 2017, 34).

Opiskelijahaalari ei ole virkapuku. Se ei myöskään ole ammattiasu, kuten haalarit ehkä mekaanikon yllä olisivat. Haalarin käyttö on yhtä vapaaehtoista kuin valkolakinkin. Silti esimerkiksi opiskelijatapahtuma Hämeenkadun Appro saa joka syksy Tampereen keskustan tulvimaan haalariasuista kansaa. Itse opiskelijat ovat alleviivanneet haalarin merkitystä identiteetin vahvistajana (Lönqvist 2006, 54). Yksi vaate voi ilmaista useampia eri ryhmäidentiteettejä ja useampia eri arvoja tai kiinnostuksenkohteita (Keblusek, Giles & Maass 2017, 634). Opiskelijahaalarissa on kiinnostava paradoksi. Toisaalta se vahvistaa ryhmäidentiteettiä yksilöllisen identiteetin kustannuksella, toisaalta se ylläpitää yksilöllisyyttä paitsi haalarin värin, myös haalarimerkkien kautta (Lönqvist 2006, 54; 62). Kerättävillä tai tilattavilla haalarimerkeillä opiskelija voi kertoa esimerkiksi mihin tapahtumiin on osallistunut, minkälainen huumorintaju hänellä on ja mikä on hänen ammatillinen suuntautumisensa (Koivisto, Komulainen, Rätty & Vanhalakka-Ruoho 2017, 30). Suuremmissa kuvassa haalarin päälle vetävä kiinnittää itsensä opiskelijaksi. Vähän yksityiskohtaisemmin hän kiinnittyy tietynlaiseksi opiskelijaksi, tietyn tiedekunnan jäseneksi. Individualismin häivähdys säilyy kuitenkin haalarimerkeissä, kellään kahdella ei ole juuri samaa

kokoelmaa, juuri samassa järjestyksessä. Haalari ehkä helpottaa päätöksentekoa pukeutumisen suhteen, mutta se jättää tilaa myös vapaalle valinnalle.⁸

Haalarin voi katsoa myös protestiksi status- tai kulutusyhteiskuntaa kohtaan (Lönqvist 2006, 62). 2000-luvun alussa etnologian opiskelijat kuvasivat Jyväskylän approtapahtumaa rituaaliksi ja vastakulttuuriksi (Lönqvist 2006, 50). Kulutusyhteiskunnan vastaisen protestin voi jollain tapaa hahmottaa: haalari ostetaan kerran, ja sen jälkeen sitä voi käyttää kaikissa yliopiston juhlissa joissa muutkin haalariin sonnustautuvat, ei siis koko vartalon peittävää huolta trendinmukaisesta vaatetuksesta. Approjen – ja tiettyjen muidenkin opiskelijajuhlien – ritualistisuuskin on ymmärrettävää. Approihin kuuluu siirtymä- tai initiaatoriitin piirteitä, oikeastaan ainoa ero on leikillisuus, sillä juhlaan osallistuminen ei muuta sosiaalista statusta (Lönqvist 2006, 52). Riehan kutsuminen vastakulttuuriksi ei ehkä puhtaasti enää 2020-luvulla läpäise seulaa. Vuonna 2022 40-vuotispäiviään viettäneille Hämeenkadun approille osallistui 14 000 kävijää (Appro). Se on aika – anteeksi kielenkäyttöni – helvetisti haalareita. Haalarit statusyhteiskunnan vastainen protestina taas... no. Opiskelijahaalareita käyttävät korkeakouluopiskelijat. Tavallaan haalaribileet voi nähdä jopa korkeasti koulutettavien duunarilarppauksena: ihmiset, jotka eivät milloinkaan tule työnsä puolesta käyttämään haalareita vetävät ne päälleen juhlimista varten ennen kuin valmistuvat korkeampaan luokkaan. Haalarit voivat palauttaa meidät antimuotiin, tyyleihin, jotka jäävät organisoidun tyylin ja muodin muutoksen ulkopuolelle. Antimuoti voi toimia modernin heimon⁹ tunnusmerkkinä, *Meidän* asunamme (Polhemus (2019 [1978]), 42). Siinä missä haalarin voi nähdä modernin henkilökultin kieltäjänä (Lönqvist 2006, 62), voi siinä aistia *kultahtavuuttakin*.

Opiskelijahaalarit ovat lopulta räikeää viihdettä: oikeat akateemiset vaatteet ovat sävytykseltään huomattavasti mustavalkoisempia. Jopa niin, että mustaa ja valkoista voi kutsua akateemisiksi väreiksi (Lönqvist 2008, 27). Opiskelijahaalari on identiteettipoliittisista merkityksistään huolimatta karnevalistista hupia, Suomessa pääsee näyttämään sivistystään ja akateemisuuttaan virallisemminkin asusteilla. Kiiwetessä tieteen tikapuilla ohi opiskelija-aikojen värikkään kaaoksen pääsee akatemian kruunuun, tohtorinhattuun. Tohtoripromootion voi sanoa olevan ”akateemisista juhlista korkein ja arvokkain (Tuni 2022)”. Tampereen yliopiston sivuilla tohtorinhattuun viitataan ”akateemisen vapauden symbolina”, akateemisista juhlista kirjan kirjoittanut Tiina Metso (1998, 94) taas muistuttaa, että hattua pitää kohdella kunnioittavasti eikä esimerkiksi laskea ylösalaisin pöydälle. Malliltaan tohtorinhattu muistuttaa silinteriä, tai ehkä yhdysvaltalaisesta – varsinkin

⁸ Vapaalle ja ”vapaalle”: nähdessäni vuoden 2022 Hämeenkadun Approjen aikaan kadulla seitsemän ihmistä sisältävän haalariporukan, viidellä heistä oli identtisen näköiset maiharit jalassaan. Haalari – kuten ylioppilaslakkikin – jättää vapauden julistaa myös intohimoaan muotiin. Ja muotiakaan ei olisi ilman toistoa.

⁹ *Heimo* on tässä yhteydessä enemmän metafora kuin tiukka antropologinen käsite. Esimerkiksi kirja *Consumer tribes* (Cova, Kozinets & Shankar 2007) käsittelee heimoja kulutusyhteiskunnan näkökulmasta, jolloin heimo on antropologista vastinettaan vapaampi ja vähemmän paikalleen liimattu; Suomessa Oili-Helena Ylijoki (1998) on käsitellyt heimometaforaa yliopistomaailman puitteissa tutkiessaan akateemisia heimokulttuureita.

kiitospäivään liittyvästä – kulttuurista tuttua uudisraivaajan hattua. Tohtorinhatut eivät kaikki suinkaan ole mustia, vaan väri määräytyy alan mukaan. Tohtorinhattu liittyy tohtoripromootioon, vihkimystilaisuuteen, jolla on Suomessa pitkät juuret, sijoittuivathan ensimmäiset promootiot jo 1600-luvulle. Eri yliopistojen promootioperinteet eivät ole identtisiä, vaan korkeakoulut ovat sopeuttaneet perinteet itselleen sopivaan muottiin. (Metso 1998, 65.) Tarkemmin promootioperinteisiin paneutumatta kuitenkin ne sanomalla, että traditioita on *paljon*: löytyy miekkaa, kirkkoa, seppeleitä, frakkeja, kulkueita, päivällisiä, purjehduksia... (Metso 1998; Helsingin Yliopisto).

Tohtoripromootion ja sen rekvisiitan voimien voi sanoa toimivan suljetummassa piirissä kuin koko kansan tunteman ylioppilaslakin. Itse en tiennyt, kuinka epäviehättävän päähineen pääsisi tohtoriksi väitelyään päähänsä laskemaan ennen kuin aloin tehdä tätä tutkielmaa. Enkä ehdottomasti osannut arvata, että hatusta pääsee maksamaan monta – *monta* – sataa euroa. Vuonna 2018 Tampereen ylioppilaslehti Aviisi haastatteli promootiotoimikunnan silloista puheenjohtajaa Päivi Åstedt-Kurkea, joka myönsi hatun (500–800 euroa), käsityönä valmistettavan miekan (350 euroa), ja promootioon osallistumisen (420 euroa) olevan kyllä kallis tikki ja saaneen kritiikkiäkin, mutta "[u]sein jälkikäteen ihmiset ovat olleet kamalan onnellisia siitä, että ovat osallistuneet promootioon ja investoineet rahaa tapahtumaan" (Siltamäki 2018). Luokkaa luodaan lapiot viuhuen: vaatii aikamoista taloudellista pääomaa päästä osallistumaan näihin sosiaalista pääomaa alleviivaaviin riitteihin. Akateemisen kulttuurin ulkopuolisille kuulostanee hassulta tai jopa täysin järjenvastaiselta käyttää rahaa tällaisiin asioihin, varsinkin jos näkee tieteen rationaalisen ajattelun tai tiedon kehtona. Symbolien kalleus ja se, että pitkällisiä seremonioita edelleen järjestetään ja niihin ilolla osallistutaan todistaa sen, kuinka kulttuurimme ja yhteiskuntamme ei ole ritualismin ulkopuolella. Jätän aiheen käsittelyni Aviisin (2018) artikkelin otsikkoon, joka tiivistää omatkin ajatukseni aiheesta aika hyvin:

"Mitä vittua? Tieteellä on kalliit symbolit – Mihin ihmeeseen tohtori tarvitsee miekkaa ja hattua?"

3.8 Lunta huussin katolla?

Univormun hylkiminen saattaa ilmaista itse ryhmän – sen arvojen, tavoitteiden, tapojen – hylkimistä. Univormut myös rajoittavat individualismia, joten vahvaa yksilöllisyyttä tai ryhmään kuulumattomuutta tunnustava ihminen voi päätyä kaihtamaan univormullisia virkoja. Univormuihin liittyy myös joustamattomia normeja, jotka saattavat johtaa hylkimisreaktion. (Joseph 1986, 86–87.) Pohjalla on usein kuitenkin jonkinlainen reaktio univormun taustalla oleviin ideoihin tai arvoihin. Univormuista kommunikaationa kirjan kirjoittanut Nathan Joseph ei kirjassaan mainitse mahdollisena hylkimisen syynä sitä, että yksilö yksinkertaisesti pitää virka-asua rumana. Simmel taas piirtää muodikkouden janalle kaksi ääripäätä: trendejä seuraavan muotipellen ja tarkoituksellisen epämodernin, siis epämuodikkaan ihmisen. Tarkoituksellisen epämoderni ihminen kuitenkin seuraa muotia, vain kieltääkseen sen. (Simmel 1986 [1923], 50.) Tällä tavalla muodikas ja

epämuodikas ihminen eivät välttämättä olekaan janan päinvastaisissa päissä, tai ehkä jana onkin kaareva ja ääripäät lähempänä toisiaan kuin luulevatkaan. Kieltäytyminen on johonkin muuhun suostumista, sisäryhmä vaatii ulkoryhmän ja toisinpäin. Jos antimuodin näkee perinteikkäänä ja muutoksille resistenttinä, silloin valkolakki on antimuotia. Mutta jos antimuodin näkeekin protestina, silloin antimuotiesimerkiksi piirtyykin tieteen tahtoinen lakittomuus. Ylioppilaskuvassaan ilman valkolakkaa esiintyvä henkilö tekee selkeän mielenilmauksen.

On hyvä myös muistaa, ettei valkolakki missään nimessä ole ilmainen: voi puhtaasti olla, ettei jollakulla ole siihen varaa, tai jos onkin, hän ei halua käyttää varojaan yhteen seremoniaaliseen asusteeseen. Ylioppilaslakin hankinta ei välttämättä ole itse ylioppilaan kontolla, vaan siitä ovat usein vastuussa vanhemmat tai muut sukulaiset. Onko ylioppilaalla itsellään usein aavistustakaan siitä, mikä on lakin rahallinen arvo? Onko sillä hänelle väliä? Jos ei vastusta ylioppiluutta sinänsä – ja olisi outoa, jos tutkintoa arvostamaton ylioppilastutkinnon hankkisi – voi lakittomuus näyttäytyä protestina kulutuskulttuuria kohtaan. Jos pyrkii ostamaan ja kuluttamaan mahdollisimman vähän, olisi absurdia ostaa käytännössä hyödytön asuste vain siksi, että kaikki muutkin niin tekevät. Samalla tavalla kuin kieltäytyminen joulupäähineen käytöstä työpaikan pikkujouluissa voidaan tulkita indikaattoriksi ryhmänormien vastustamisesta ja näin ollen jopa niskoitteluksi työnantajaa vastaan (Rippin 2011, 831), voi ylioppilaslakin käytöstä kieltäytymisen nähdä vähintäänkin outona käytöksenä. Jotain kieltäytymisen yleisyydestä kertoo se, että itse olen aina kuvitellut lakin olevan seremoniassa pakollinen. Tahtoisin tietää, kuinka moni on ylioppilasseremoniassaan jättänyt käyttämättä valkolakkaa. Lakin yksilöllisyyden rajoittavuus on myös, kuten olen jo aiemmin huomauttanut, kaksipiippuinen juttu. Toisaalta se luo kantajalleen vahvan ryhmäidentiteetin. Toisaalta se sallii yksilölliset, jopa radikaalit, tyylivalinnat.

Itselläni oli ylioppilasjuhlassani lyhyt trikoomekko ja korkeakorkoiset saappaat, kun taas suurimmalla osalla naispuolisista viiteryhmäläisistäni oli enemmän jopa iltapukua muistuttavia mekkoja sekä korkokenkiä. Puolustuksekseni on sanottava, että silloin oli joulukuu: en ollut kiinnostunut liukastelemaan pihalla korkokengissä enkä vaihtamaan kenkiä sisällä toisiin. Ja huomio onkin kiinnitettävä sanaan *kiinnostunut*. Minua ei hirveästi kiinnostanut. Tein päätöksen koko seremoniaan osallistumisesta muutamaa viikkoa ennen seremoniaa, enkä missään vaiheessa ajatellut tuhлата rahojani oikeaan juhlapukuun. Siskollani olisi voinut olla jotain lainattavaa, mutta en ollut tarpeeksi *kiinnostunut*, että olisin matkustanut yhden ylioppilasjuhlan takia siskoni luokse toiseen kaupunkiin. Yksilölle ylioppilaslakin statussymbolin paikka murenee, jos yksilö ei pidä sen symboloimaa statusta niin arvokkaana. Ja jos status ei olekaan tärkeä, lakin muut ominaisuudet korostuvat, siis sen puhtaan ulkoiset ja materiaaliset ominaisuudet. Mustassa mekossani oli valkoisia kuvioita, joten se sopi yhteen valkolakin kanssa – niin paljon kuin mikään voi mielestäni sopia yhteen valkolakin

kanssa. Ylioppilaaksi valmistuminen ei ollut tärkeä siirtymäriitti omassa elämässäni. Joten mikään siihen liitettävä rekvisiitta ei saanut tärkeää paikkaa elämässäni.

En tiedä kuinka universaali seuraava sanonta on, mutta ainakin omassa nuoruudessani se oli ihan yleisessä käytössä: *älä itke ruma lukiolainen, ota koulukirja*. Lauseessa ei ole mitään järkeä. Mutta silti niin sanottiin, tai tarkemmin ilmaistuna ammattikoulua käyvät tuttavani sanoivat niin. Ja hyvä on, ehkä jotkut lukiolaisetkin (minä). Syy, miksi tuon tämän kansankielisen kukkasen esille tässä kohtaa on se, että sanonta hyvin demonstroi sitä pientä, joskus leikkimielistäkin vastakkainasettelua joka lukion ja ammattikoulun välillä oli ainakin silloin, on luultavasti edelleen. Se myös kuvaa hyvin lukion ja ammattikoulun suurinta eroa: ammattikoulu nähdään käytännönläheisenä, lukio lukemisena. Sanonnan voi analysoida sisältävän arvon kieltämistä: toisin sanoen ne, jotka sitä käyttivät, yrittivät ehkä kieltää lukion arvoa johtuen juuri siitä, että lukio-opintojen arvostus tuntui olevan suurempi ammattikouluun verrattuna. Ehkä jotkut heistä eivät ihan oikeasti nähneet faktojen ulkoa opetteluun perustuvalla lukiolla niin suurta arvoa (minä). Sanonta tuo mieleeni myös toisen, ehkä vielä kansankielisemmän sanonnan, jonka yleisyydestä minulla ei ole tietoa: *lunta huussin katolla*¹⁰. Tällä viitataan siis valkoiseen ylioppilaslakkiin. Ilmaisu on helppo kirjata jonnekin ”kateellisten panettelua” -laariin, eli olettaa että sitä käyttävät – oletettavasti ei-valkolakkiset – ihmiset ovat vain kateellisia. Haluaisin kuitenkin ajatella, että sananparressa voi kateuden tai suoran halveksunnan sijasta olla taustalla vain viatonta ihmettelyä. Hyvä on, ehkä se ei ole ystävällisin tapa kuvailla valkolakkisia vapunjuhlijoihin, mutta... Jos olisin itse keksinyt sen (en ole, ihan oikeasti), se kumpuaisi juuri siitä ristiriidasta, että yhtä asiaa, joka on ihan okei ja valinta siinä missä muutkin, arvostetaan yli toisten ihan okei olevien valintojen.

3.9 Tarinan (I)opetus

Tehdään lopuksi taas fiktiivinen ajatusharjoitus. Sanotaan, että kulttuurintutkijoina astuisimme sellaisen heimon pariin, joka rohkaisee tai jopa VAATII kaikkia kärrynpyörän osaavia jäseniään käyttämään päässään pahvilaatikkoo. Vaikka osaisimmekin kärrynpyörän, haluaisimmeko laittaa pahvilaatikon päähämme? Ja jos laittaisimmekin, tuntisimmeko jonkinlaista kunniaa? Luultavasti kirjoittaisimme traditiosta tutkimusmuistiinpanoihimme. Se ansaitsisi ehkä jopa oman lukunsa siinä kirjassa, jonka etnografisten tutkimustemme pohjalta julkaisisimme.¹¹ Mutta luultavasti olisimme silti edelleen hämmentyneitä. Miksi tämä tietty kulttuuri asettaa kärrynpyörän osaamisen esimerkiksi spagaatin taitamisen edelle? Kenties osaisimme itse kärrynpyörän helposti, kun taas spagaattiin venyminen vaatisi meiltä enemmän vaivaa. Varsinkin siinä tapauksessa saattaisimme alleviivata tutkimuksessamme kulttuurin ”epärationalisuutta”. Tiedostan, että allegoriani on kaukana

¹⁰ Alun perin olen kuullut sanonnan muodossa ”lunta paskahuussin katolla”, mutta ehkä se olisi jo *liian* kansankielistä *pro gradu* -tutkielmaan.

¹¹ *Bestseller*-kamaa, jos mikä.

aukottomasta: ylioppilastutkinto ei ole kärrynpyörä. Se vaatii pitkäaikaista sitoutumista, ja se luultavasti tuo ihmiselle enemmän tietotaitoa kuin yksi jumppaliike. Lukion ja ammattikoulun arvostuserot juontanevat aikaan, jolloin kaikki nyt vain tekivät jotain, kaikilla oli *jotain* ammattitaitoa, ja vain etuoikeutetuilla saattoi olla kirjaviisautta.

Mutta silti.

Tässä vaiheessa yksinkertaisin tapa tiivistää ylioppilaslakin olemus olisi tämä: se on monimutkaista. Olen käsitellyt valkolakkia vahvasti sen sosiaalisen luonteen läpi, eli statussymboliikkaa ja lakkia sosiaalista identiteettiä vahvistavana ja alleviivaavana välineenä. Omasta tutkielmastani karsittujen joukkoon jäänyt oksa olisi saattanut tutkia ylioppilaslakkia henkilökohtaisen kasvun ja individualististen valintojen symbolina ja näin ollen tärkeänä merkkipaaluna yksilön elämässä. Ei kuitenkaan käy kieltäminen, etteikö valkolakilla olisi selkeää kulttuurisesti jaettua konnotaatiota, jonka juuret ovat luokkayhteiskunnassa. Ylioppilaslakki on seremoniallinen objekti, joka sitoo tiettyyn heimoon tai ryhmään. Kuten sanottua, tällaiset seremoniallisuudet tai julkiset ryhmäsymbolit eivät suinkaan ole harvinaisia moderneissa(kaan) yhteiskunnissa: niitä löytyy kaikkialta ja monissa eri muodoissa. Mutta onhan siinä jotain... hassua. Mitä tarkemmin olen tutkinut ylioppilaslakkia, sitä absurdimmaksi se on muuttunut, kuin sana, joka toistettaessa menettää merkityksensä. Ehkä ulkomaisten matkatoimittajien pitäisi jo unohtaa iänikuinen Lappi Suomi-reportaaseistaan ja etsiä pohjoista eksotiikkaa vapun juhlijoiden joukosta: kuinka moni näistä osaisi vastata toimittajalle *miksi* oikeastaan on sonnustautunut mustavalkoiseen kapteeninhattuun?

4. Sinun lakkisi ei ole sinun

Nämä eivät ole minun tarinoitani:

Tarina sisareni yläasteen aikaisesta ystävästä, jonka vanhemmat eivät pystyneet ajattelemaankaan, että heidän tyttärensä menisi muualle kuin lukioon.

Tarina ystäväni sukulaisesta, joka olisi tahtonut parturikampaajaksi, mutta joutui taipumaan korkeakouluun, sillä hänen siskonsa aikoi oikeustieteelliseen.

Tarina toisen ystäväni sukulaisesta, joka on aina sukujuhlissa juhlituin, sillä hän on sentään käynyt lukiota, kun taas ystäväni veljineen valitsi ammattikoulun.

Tarina omasta sukulaisestani, jota yläasteen opinto-ohjaaja lähes painosti lukioon, mutta sukulaiseni piti päänsä: miksi mennä lukioon, jos tietää miksi haluaa isona?

Eivät minun tarinoitani. Vain tarinoita, jotka olen kuullut. Ehkä on liian anteliasta kutsua niitä tarinoiksi, eihän niillä ole alkua, keskikohtaa ja loppua, ei moraalista opetusta. Ne ovat kulkeneet jonkun toisen keskustelun, toisen tarinan, kumppaneina. Yksikään niistä ei yksin ole tarpeeksi kiinnostava olemaan itsensä kantava.

Mutta ehkä ne yhdessä ovat tarina.

Samalla tavalla kuin seuraavilla muistoillani ja kokemuksilla ei yksittäisinä olisi tarpeeksi kerroksia kantamaan keskustelua saati tutkimusta. Osaa niistä olen käyttänyt hauskoina anekdootteina, osalle niistä olen nauranut.

Ja joskus naurunikaan ei ole ollut minun, samalla tavalla kuin identiteettinikään ei ole aina minun.

Joskus se on kulttuurin, yhteiskunnan, ryhmän, perheen.

Kuten ylioppilaslakkinikin.

4.1 Sukulaissuhteita

Isotädilläni oli eläessään esillä tietty kuva minusta. Kuvassa seison ulkona, lumen keskellä. Se on otettu entisen mummulani pihalla joulukuussa. Päätimme siskoni kanssa ottaa minusta valmistujaiskuvia ulkona. Se tapahtui hetken mielijohdeesta: minulla oli tarpeeksi hyvä kampa, pidin talvitakistani tarpeeksi. Ainoa syy, miksi edes halusin otattaa näitä kuvia oli hirvittävän pinnallinen. Valmistuessani ammattikoulusta olin pyöreämpi, enkä halunnut niitä kuvia enää sukulaisten hyllyihin. Halusin, että ne korvataan uusilla, sellaisilla, joita voin itsekin katsoa. Joten siskoni otti minusta kuvia ja yksi niistä päätyi isotätini hyllyyn. Lopulta ajatus ottaa kuvia ulkona pyörittää kuvien alkuperäisen tarkoituksen, koska kuinka hoikalta ihminen voi lopulta näyttää talvitakissa?

Mutta ehkä se on toinen tarina.

Minä en missään vaiheessa ajatellut käyttää ylioppilaslakkia kuvissa. Ne olivat lakkiaiskuvia, mutta ne eivät olleet *lakkiaiskuvia*. En muista oliko asiasta keskustelua. Luultavasti oli, mutta vitsillä. Ehkä äitini tai siskoni kysyi, enkö aio pitää lakkia kuvissa. Vastasin varmasti sanoilla, jotka eivät sopisi akateemiseen tutkielmaan.

Joten minulla ei ollut kuvissa ylioppilaslakkia.

Paitsi että isotätini kuvassa minulla on.

Hän leikkasi ylioppilaslakin äitini vanhasta lakkiaiskuvasta ja liimasi sen päähäni. Se näyttää naurettavalta. Mutta äitini joutui lakinpoiston uhriksi, sillä tuoreempaa tapauksena minun lakkini oli tärkeämpi, ja täytyihän sen näkyä kuvassa.

Ja jäihän tädilleni monta lakillista kuvaa äidistäni.

Minä ja lakki

Muistan kun osallistuin sisareni kanssa serkkumme ylioppilasjuhliin. Siskoni oli kirjoittanut ylioppilaaksi yli kymmenen vuotta aiemmin, omat kirjoitukseni olivat vielä tuoreemmassa muistissa. Serkkuni äidin isä, meidän isänisämme, piti juhlassa puheen. Isoisämme puhe alleviivasi serkkumme saavutuksen hienoutta. Arvosanoja ei mainittu, en itsekään kysynyt niitä serkultani. En tiedä kumpi on epäkohteliaampaa: kysyä vai olla kysymättä. Isoisäni puhe ei takertunut tai tarkentunut menestykseen arvosanojen alueella, vain itse ylioppilaslakin saamiseen.

Koska se oli, hänen mielestään, menestystä.

Muistan isoisäni puhuneen ylioppilastutkinnon haastavuudesta.

Ja me nauroimme, minä ja siskoni. Emme kovaan ääneen, tietenkään. Mutta kumpikin meistä naurahi spontaanisti, kun isoisämme alleviivasi ylioppilaskirjoitusten haastavuutta ja hienoutta.

En osaa puhua serkkuni puolesta. En tiedä, kuinka paljon hän opiskeli. En tunne häntä niin hyvin, että voisin varmaksi sanoa hänen olleen lukiossa ahkera, että voisin todistaa hänen lukeneen kirjoituksiin monta tuntia päivässä. Luulen, että hän kirjoitti ihan hyvät arvosanat, ainakin joku sukulainen joskus mainitsi hänen olevan älykäs.

Tiedän vain sen, että minulle ja sisarelleni ylioppilastutkinnon suorittaminen ei ollut haasteellista.

Ensimmäisenä yliopistovuonnani eräs opiskelutoverini muisteli kirjoituksiin lukemista, kertoi menneensä kirjastoon aamulla ja palanneensa sieltä kotiin yleensä kahdeksan tuntia myöhemmin.

Ja silloinkin minä nauroin. Luulin sen olevan vitsi. Koska eihän kukaan todella käytä työpäivää lukeakseen kirjoituksiin, eihän?

Ehkä se ei ollut vitsi, sillä eräs toinen opiskelija sanoi lukeneensa myös seitsemän tuntia päivässä. Täysin vakavalla naamalla. Pohdin edelleen, oliko koko keskustelu vain liioiteltu performanssi, kuuluuko yliopistokulttuuriin yliarvioida opiskeluaikansa, jotta näin antaa viiteryhmälleen ahkeran kuvan itsestään.

Jos kuuluu, minä olen epäonnistunut.

Nytkin mietin, pitäisikö minun vain poistaa koko tämä kappale.

Et voi sanoa sen olleen helppoa.

Et voi sanoa, ettei sinua kiinnostanut.

Et voi sanoa olleesi laiska.

Etkä missään nimessä, milloinkaan voi sanoa, ettet kuollaksesikaan ymmärrä, miksi ylioppilaskortti on saavutus yli muiden, saavutus yli ammattitutkinnon.

En osaa puhua serkkuni puolesta. En tiedä, arvostiko hän hänelle piirtämäni korttia.

Vai arvostiko hän enemmän ylioppilaskorttia.

Piirtämäni ylioppilaskortti

Kun vihdoinkin aikuisena kirjoitin ylioppilaaksi, en pitänyt juhlia. Äitini puhui minut pitämään edes pienen kahvitilaisuuden, edes viidelle ihmiselle. Tilaisuudesta ei ole yhtään kuvaa, sillä eihän se ollut juhla. Se ei ollut ikuistamisen arvoinen. Äitini onnistui ylipuhumaan minut hirvittävän maallisella palkinnolla: hän sanoi, että jos kutsun isäni ja isoisäni, he luultavasti antavat minulle rahaa.

Äitini oli oikeassa.

Tietenkin.

Mutta se, mitä en osannut odottaa, oli rahan määrä. Olisi vulgääriä puhua summista. Enkä ole vulgääri, enhän, olen akateeminen ja hienostunut, käytänhän huoletta sanoja kuten *vulgääri*.

Mutta summa oli enemmän kuin sain valmistuttuani ammattiin. Ensimmäinen tutkintoni, pääasiallinen tutkintoni, ei merkinnyt enää mitään. Tutkinto, joka on ihan oikea ammatti, jäi sukulaisten mielissä toissijaiseksi sen jälkeen, kun olin viitenä päivänä käynyt istuskelemassa jumppasalissa kirjoittelemassa teoreettisia mietintöjäni paperille tai tietokoneelle.

Isäni sisko, joka ei milloinkaan ole ollut kummini kuin nimellisesti, lähetti minulle rahaa isoisäni mukana.

Häntä ei edes kutsuttu.

Kun pidin ammattiinvalmistujaisjuhlani, hän antoi minulle litalan viinilaseja.

Kyllä, olin toivonut juuri niitä.

Mutta millä logiikalla ylioppilastutkintoni oli yli kaksi kertaa laseihin käytetyn rahasumman arvoinen?

Isäni äiti oli pettynyt, ettei sisareni valmistuessaan ostanut omaa ylioppilaslakkia. En asian tapahtuessa ollut tästä tietoinen. En pystynyt kuvittelemaan, että siihen voisi pettyä. Äitini kertoi tarinan minulle joskus myöhemmin, enkä silloinkaan käsittänyt, miksi se oli päätös johon saattoi pettyä.

Se, etten koskaan käynyt rippikoulua loppuun asti oli asia, jolla ymmärsin aiheuttaneeni pettymyksen mummolleni, luultavasti kaikille isovanhemmilleni.

Olihan sentään kyse *uskonnosta*.

Ylioppiluudessa ei kuitenkaan ole kyse Jumalasta. En ainakaan ole milloinkaan ajatellut, että Jumalalla olisi mitään tekemistä sen kanssa.

Isoäitini ei ollut elossa valmistuessani ammattiin, eikä siis tietenkään valmistuessani ylioppilaaksikaan. Luulen, että hän olisi ollut tyytyväisempi kirjoittaessani ylioppilastutkinnon. Ehkä olisin saanut vielä enemmän rahaa.

Kukaan isovanhemmistani ei ole ylioppilas. En saavu suvuista, joissa akateemisuus virtaa veressä niin syvällä, että sen erottaminen olisi mahdotonta. Ehkä isovanhempani halusivat omana aikanaan enemmän, ehkä he siksi halusivat lapsenlapsilleen enemmän. Ehkä he olivat jääneet aikaan, jolloin valkolakki oikeasti merkitsi: rahaa, valtaa, sukua, enemmän.

Oliko äitini aikoinaan varteenotettavampi minia isäni vanhemmille, sillä äidilläni sentään oli ylioppilaslakkia? Ehkä valkolakki hälvensi äitini maalaista työläistäustaa.

Isääni ei milloinkaan lakitettu. Se ei ole estänyt häntä tekemästä töitä, se ei ole estänyt häntä tekemästä rahaa.

Eikä minua rehellisesti sanottuna ole milloinkaan kiinnostanut vanhempieni koulutustaustat.

En ole nähnyt niillä olevan merkitystä mihinkään suuntaan.

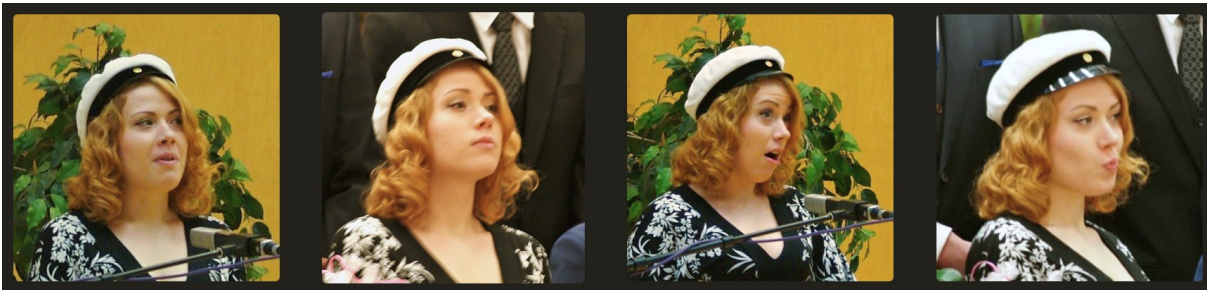
4.2. Äitinsä tyttäret

Käytin äitini lakkia valmistuessani ylioppilaaksi. Muistan valmistuneita odottaneen hatturivistön salin lavalla olleella pöydällä. Ne olivat kaikki puhtaan valkoisia ja ryhdikkäitä.

Paitsi yksi.

Vain yksi oli vähän kellertävä, vähän lytistynyt. Yleisössä ollut äitini sanoi myöhemmin, että hän tiesi heti sen olevan minun lakkini. *Meidän* lakkimme. Isotätini valokuvani päälle liimaama valkolakki oli siis se ihan *oikea* valkolakki, vain yli kolmekymmentä vuotta aiemmin.

Luulen, että äitini oli ylioppilasseremoniassani liikuttuneempi kuin minä. En usko, että se oli vaikeaa. Tunsin kameraan tallentuneiden ilmeideni perusteella montaa eri tunnetta ylioppilasjuhlan aikana, mutta *liikutusta* tai *kunnioitusta* ei ole yhdessäkään kuvassa luettavissa kasvoiltani.

Ylioppilasseremoniani eli ainoa päivä, jona olen käyttänyt ylioppilaslakkia

Kun vuosia myöhemmin puhuimme etikettisäännöstä, jonka mukaan hatun kierrättäminen on hirvittävä *faux pas*, äitini myönsi, ettei ollut tiennyt asiasta. Eikä missään nimessä pystynyt käsittämään sitä. Äitini sanoi näkevänsä sen enemmänkin kunniana. Siis sen, että pidimme samaa ylioppilaslakkia, ja olisi ollut hienoa, jos sisareni olisi pystynyt käyttämään sitä myös. Sen sijaan sisareni – perheeni valitettavan pienipäinen musta lammas – lainasi ystävänsä siskon valkolakkia ja hänen ystävänsä lainasi äitimme.

”Onhan se nyt hyvä, että sille tuli käyttöä”, äitini sanoi.

Enkä tiedä, oliko äitini liikutus tai kunniantunne niin harvinaista hänelle, oliko se itse valkolakkiin tai opiskelun saavutuksiin liittyvää. Äitini puhuessa jakamastamme ylioppilaslakista hänen äänensävyssään oli jotain samaa kuin silloin, kun muutamaa päivää myöhemmin satuimme törmäämään kuviin sisarestani synnytysosastolla, vastasyntynyt siskonpoikani sylissä.

”Siskosi näyttää ihan minulta,” äitini sanoi.

Olin ollut sitä mieltä jo vuosia aikaisemmin kun olin ensimmäistä kertaa nähnyt ne kuvat. Olin mielessäni verrannut niitä samanlaisiin kuviin, joita kotimme hyllystä olevasta albumista löytyy, sellaisiin, joissa äitini yhtä väsyneen näköisenä pitää vatsansa päällä vastasyntynyttä siskoani.

Ehkä saman lakin käyttäminen äitini mielestä vain jotenkin alleviivasi tai vahvisti yhteyttämme, sukulaisuuttamme.

Samalla tavalla kuin siskoni alkoi näyttää niin paljon enemmän äidiltämme silloin, kun itse tuli äidiksi. En usko, että äitini tarkalleen ottaen oli niin ylpeä *akateemisista* saavutuksistani.

Ehkä hän vain koki vahvemman yhteyden välillämme. Kuten minä, kun kirjoitan tätä tekstiä korvissani äitini ensimmäiset hopeakorvakorut 1970-luvulta. Alun perin puhtaan käytännöllisessä valinnassa – kaikista omistani pareistani olen kuitenkin hukannut vähintään toisen – on tässä yhteydessä jotain kiehtovan nostalgista.

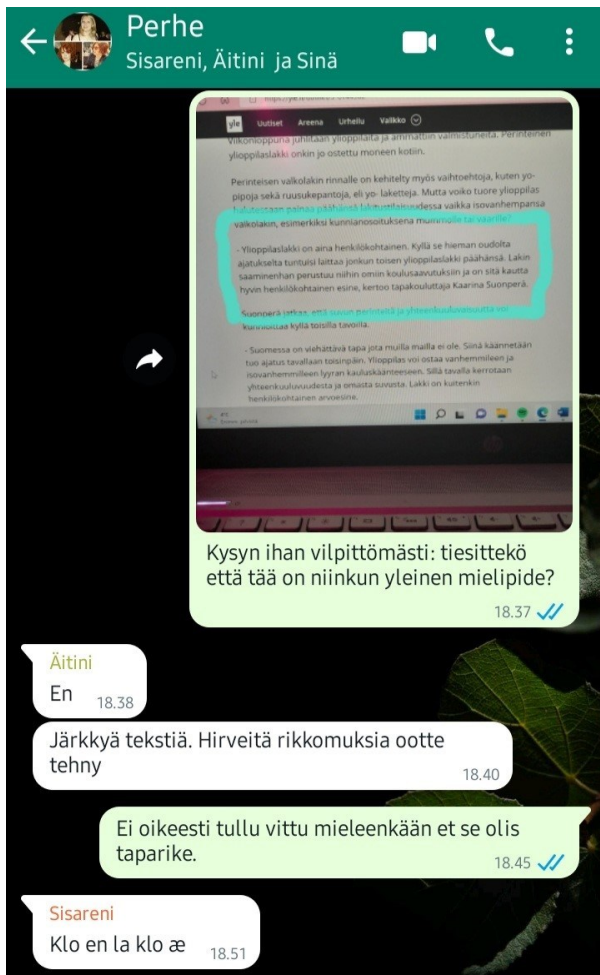
Äitini ylioppilaskuva

Me olemme kasvatuksemme. Perhettäni ei kasvatettu arvostamaan ylioppilastutkintoa yli ammattikoulun. Meitä ei myöskään kasvatettu arvostamaan statussymboleita ja perinteitä ympäröiviä ahtaita etikettejä.

Kun lisäsin perheeni WhatsApp-ryhmään kuvan Ylen artikkelista¹², josta olin ympäröinyt Kaarina Suonperän kommentin "[y]lioppilaslakki on aina henkilökohtainen. Kyllä se hieman oudolta ajatukselta tuntuisi laittaa jonkun toisen ylioppilaslakki päähänsä. Lakin saaminenhan perustuu niihin

¹² Laasanen 2012

omiin koulusaavutuksiin ja on sitä kautta hyvin henkilökohtainen esine,” tämä oli käymämme keskustelu:

Keskustelu 1 (sisareni vastaus on taskupuhelun tekstiversio, ei niinkään kommentti itse aiheeseen)

Kun jaoin Iltalehden artikkelin¹³, jossa kerrottiin, ettei lakkia ole valmistujaisissa pakko käyttää, käymämme keskustelu oli saman sävyinen:

¹³ Korpela 2014

Keskustelu 2

Järkyttävillä ja kyseenalaisilla kommentteilla viitattiin tässä jutussa haastatellun, Suomen Lukiolaisten Liiton silloisen varapuheenjohtaja Rami Laitilan mielipiteisiin siitä, kuinka lakin hankkiminen on symbolisesti tärkeää, sillä ylioppilaaksi pääsy on hieno saavutus eikä ole kivaa kantaa tutun historiaa lainatun lakin mukana – ja on harmillista, jos joku tahtoo vaivalla saavutetusta asusteesta luopua esimerkiksi kirpputoripöydän kautta.

Äitini teki omasta hääpuvustaan myöhemmin morsiusneidon mekon siskolleni oman siskonsa häihin. Puku ei ollut pyhä. Kangasta ei lopulta edes ollut niin runsaasti: äitini puku ei ollut 80-luvun odotusten mukaisesti runsas, hän ei ollut saanut vaikutteita prinsessa Dianalta. Kangas ei ollut pitsistä tai kirjailtua, helma osui juuri nilkkoihin. Hunnun sijasta äidilläni oli hattu.

Valkoinen puku kyllä oli.

Perheessämme aikuisille ei ole ollut tapana ostaa joululahjoja. Meillä ei ole kinkkua. Muistan järkyttäneeni luokkatoverini kertomalla yläasteella ruokalan jonossa, ettei meillä ollut joulukuusta. ”Minne lahjat sitten menevät?” ystäväni kysyi aidon kummastuneena.

Lapsuuteeni kuusi kyllä kuului, mutta äitini mukaan ”-- ne kuuset pienuivat vuosi vuodelta, kuin pyy maailmanlopun edellä.”

Tämän ei ole tarkoitus olla sääliä herättävä tarina vähäosaisuudesta ja yksinhuoltajaäidin lapsista.

Tämä ei ole raadollista yhteiskuntaluokkakritiikkiä.

Tämä ei ole tragedia.

Äitini ei vain milloinkaan kasvattanut tyttäriään nostamaan perinteitä järjen edelle.

Ja siskollani *on* lakkiaiskuvia, joskaan hän ei käyttänyt lakkia itse juhlissaan virallisen seremonian jälkeen. Eikä siskoni jokaisessa kuvassakaan pitänyt lakkia päässään: toisissa hän oli laskenut sen pilarin päälle, ja omassa hyllyssäni oli siskostani kasvokuva, jota ei olisi mistään pystynyt lukemaan ylioppilaskuvaksi, sillä kuvassa ei edes näkynyt valkolakkia. Sisareni meni myös valkoisessa naimisiin, tosin ei kalliissa tai leveähelmaisessa hääpuvussa. Hän jopa antaa lahjoja jouluisin, ja se hänelle suotakoon.

Mutta minua kruunut eivät milloinkaan harhauttaneet.

Sisareni (oikealla) ja ylioppilaslakki

Minulle tai sisarelleni ei milloinkaan olisi tullut mieleen ostaa lyyraa äidillemme. Se ei ollut siis kaukaa haettu, naurettava tai absurdi ajatus. Ne olisivat kaikki sanoja, joissa olisi taustalla tunnetta ja ennakko-oletuksia. Me emme vain ajatelleet asiaa.

Joskus meitä määrittävät enemmän ne asiat, joita emme ajattele.

Äitini sai kuitenkin lyyran, sillä sisareni löysi sellaisen lukion pihalta valmistujaispäivänään. Hän toi sen äidillemme, me kaikki nauroimme sattumalle ja äitini käytti sitä sisareni ylioppilasjuhlissa. Tarina loppuu siihen, eikä näin ollen ole hirvittävän vaikuttava tai tunteisiin vetoava. Lyyra on edelleen äitini korurasiassa, muovihelmien ja käsilaukun muotoisen rintaneulan vierellä, erillään pronssisista Kalevala-koruista ja muista aarteista, joilla on joko emotionaalista tai rahallista arvoa.

Meitä ei yksinkertaisesti vain kiinnostanut.

Me emme olleet vaikuttuneita.

Emme kuten isotätini tai isoäitini, jotka tahtoivat nähdä valkolakin.

Äidilleni ylioppilaiden kasvattaminen ei ollut tärkeää, hän ei kokenut tarvitsevansa erillistä suosionosoitusta työstään. En usko, että hän milloinkaan edes ajattelee kasvattaneensa useamman laudaturin ylioppilaita.

4.3 Luokan jäljet

Minä haluan ajatella olevani perusteellinen ja oikea tutkija, joka ottaa selvää asioista. Joten enhän voinut olla ottamatta selvää myös tohtorinhatus hinnasta. Ajattelin sen vertautuvan ylioppilaslakkiin. Olevan ehkä vähän enemmän, sillä onhan tohtorintutkinto *vähän enemmän*.

Nyt kun kirjoitan tätä, koen yritykseni turhaksi. Riittämättömäksi. Koska milloinkaan en kykene tarpeeksi tyhjentävästi ilmaisemaan, miltä minusta tuntui, kun luin numeron 699.

699 euroa. Yhdestä hatusta.

Se on enemmän kuin kuukausivuokrani.

Enemmän kuin minulla on milloinkaan ollut – tulee milloinkaan olemaan – varaa maksaa asunnosta kuukausittain.

Se on lähes sama summa, jolla elin koko kuukauden ollessani työtön.

Ja tiesin, ettei asia koske minua. Siksi tämä onkin niin naurettavaa. En opiskele tohtoriksi. Hinnan ei pitäisi koskea minua, eihän? Sen ei pitäisi kiinnostaa minua.

Ehkä juuri siksi se kosketti minua niin paljon.

Huusin ääneen. Vain muutaman sekunnin ajan. Talossani tehtiin julkisivuremonttia juuri sillä hetkellä. Olisin pahoillani työmiesten ja naapureideni puolesta – siis niiden puolesta, jotka hetken ehkä luulivat, että joku murhattiin – jos minulla ei olisi niin kiire olla pahoillani omasta puolestani.

Nousin seisomaan, en kyennyt istumaan paikoillani. Kävelin keittiöni, kävelin olohuoneeseen. Kaksikymmentäyhdeksän neliötä on hirvittävän vähän silloin, kun et tiedä haluaisitko taistella, paeta vai vain HUUTAA. Pulssini nousi, käteni eivät pysyneet paikoillaan. Ne nousivat ohimoilleni, hiuksiini. Sormeni liikkuivat kuin itsestään, minun oli pakko liikuttaa niitä. Tein sormillani aaltoilevaa pakkoliikettä, kuin venyttelisin tai ehkä soittaisin jotain tuntematonta soitinta. Aivoni lakkasivat toimimasta rationaalisella tavalla.

Kuusisataayhdeksänkymmentäyhdeksän. Seitsemäsataa. Seitsemäsataa euroa.

Aivoni pyörittivät samaa kelaa, ja tiedän, MINÄ TIEDÄN, se oli naurettavaa. Se oli ylireagoimista.

Enkä silti kyennyt lopettamaan.

Laitoin aggressiivista musiikkia kuulokkeisiini ja tanssin raivoani ulos. Olisin halunnut heitellä tavaroita. Mutta olin kuitenkin aikuinen, olin kuitenkin jonkin verran vielä ohjaksissa.

Hakkasin huonekaluja rullalle kääriytyllä jumppamatolla.

Se ei tyydyttänyt minua, ei tarpeeksi.

Olisin halunnut, että jokin särkyy.

Olisin halunnut, että johonkuhun sattuu.

Lopulta muutin musiikin rauhallisemmaksi, kävelin ympäri niitä kahtakymmentäyhdeksää neliötä punaviinilasi kädessäni.

Pulssini laski, aivoni palasivat käyttöön. Rauhoituin.

Mutta olin silti *vihainen*.

En tiedä lakkaanko milloinkaan olemasta vihainen.

Sen tiedän, että tämä on naurettava tarina. Naurettava kohtaus, joka sopisi komediaan. Kerroin tarinan juuri niin äidilleni, kerroin sen juuri niin ystäväilleni. Kaikki nauroivat, kun pääsin kohtaan, jossa hakkasin nojatuoliani jumppamatollani.

Se ei muuta sitä mitä tapahtui. Kuinka olin vihainen, olin pettynyt, olin aidosti ihmeissäni.

Siitä, että joku voi maksaa seitsemänsataa euroa yhdestä hatusta, yhdestä seremoniallisesta statussymbolista.

Graduni tutkimussuunnitelmassa kysyin *onko se edes gradu, jos tekijä ei saa vähintään yhtä hermoromahdusta?*

En koskaan olisi odottanut, mikä hetki tulee olemaan minun romahdukseni.

Kaikki asiat ovat lopulta vain kehystämisestä kiinni. Kaikki tarinat, kaikki kokemukset. Tämä tarina on naurettava oikeissa kehyksissä. Se on hämmentävä. Se on todiste köyhyyden haavasta, jota en täysin edes tiennyt kantavani. Ja jos irrottaa tapahtumaa koskevan tutkimuspäiväkirjaotteen juuri sellaisena kuin sen silloin kirjoitin, se on myös runollinen:

21.10.

Tohtorinhattu aiheutti

minulle hermoromahduksen.

Kello 11.33 kaadan viiniä.

Halusin HUUTAA

ja huusinkin.

699 euroa.

Halusin lävistää teidät sillä miekalla.

Halusin heittää lasini lattiaan.

Olisiko sillä väliä jos nyt tulisin kuuroksi,

jos kuolen kuitenkin.

On olemassa osa-alueita, joilla en ole niin älykäs. En ole aina tietoinen asioista, joita en todista lähiympäristössäni. En tiennyt Suomen olevan oikeasti rasistinen maa, kunnes tulin yläasteelle. Äitini käytti sanaa romani silloinkin, kun mustalainen oli täysi hyväksyttävä kansankielinen termi eikä

kukaan ollut kuullut sanaparia poliittinen korrektius. Vaikka asuinympäristöni oli kerrostalolähiö noin viidentoistatuhannen asukkaan pikkukaupungissa 1990-luvun ja 2000-luvun taitteessa, minulle rasismi asui Yhdysvalloissa tehdyissä televisio-ohjelmissa, joita katsellessani olin järkyttynyt tavalla, jolla voi järkyttyä kohdatessaan jotain käsittämätöntä. Ja kun rasismi yhtäkkiä näkyi koulun käytävillä luokkatoverieni arkipäiväisessä kanssakäymisessä, törmäsin oudolla tavalla todellisuuteen.

Ahaa. Ihmiset ovat oikeasti tällaisia. Heidät on oikeasti kasvatettu tällä tavalla.

Tällä esimerkillä pyrin pohjustamaan sitä, etten tainnut ymmärtää Suomessa olevan luokkaeroja kunnes aloitin yliopiston. Tiesin, että on olemassa rikkaita ja köyhiä. En kykene edes arvioimaan, kuinka monta kertaa olen omasta tai jonkun ystäväni suusta kuullut sanat *vitun porvarit*, yleensä (puoliksi) leikillisesti. Mutta en milloinkaan ymmärtänyt luokkaan liittyviä pääomia, en ymmärtänyt koulutuksen periytyvän.

Luulin, että yliopistoon menivät tylsät ihmiset.

Ne, jotka yläasteen tai lukion välitunneilla tahtoivat puhua vain läksyistä tai koetuloksista.

Ne, joiden seuraa en milloinkaan voinut sietää.

Äitini ei kasvattanut minua suvaitsemattomaksi, eikä hän kasvattanut minua katkeraksi. Hän ei milloinkaan valittanut mahdollisuuksista, joita olisi elämässään menettänyt, hän ei ulkoisesti ollut kateellinen niille, joilla oli enemmän.

Minusta tuli kuitenkin katkera.

Koska me olemme muutakin kuin kasvatuksemme.

Olen ollut niin köyhä kaikilla pääomilla mitaten, etten kyennyt edes mittausprosessiin. Yliopistossa opin sanan prekariaatti, ja samalla opin vierastamaan sitä. Kuinka moni hauraassa tai epäedullisessa asemassa elävä kääntyy kumppaninsa puoleen sanoen *elämme prekaareja aikoja, ystävä hyvä?*

Minulle ei ole ollut pääomia kuvailla itseäni.

Jos olisin lapsena pyytänyt asioita Jumalalta, en olisi osannut pyytää pääomia. Toisaalta en kykene samaistumaan fiktiivisen faktuaaliseen Carolyn Ellisiinkään:

”-- ajattelen lapsuudenaikaisten rukousteni sisältöä: ’rukoilen, että äiti ja isä lopettavat tappelemisen ja pysyvät yhdessä. Rukoilen, että isä lopettaa juomisen. Ole kiltti ja saa äiti ja isä rakastamaan toisiaan.’ Ei mitään ainutlaatuista, luulisin. Nämä luultavasti ovat monien työväenluokan lasten rukouksia.”¹⁴

Nämä luultavasti ovat monien työväenluokan lasten rukouksia.

Iltaisin me rukoilimme, että pääsisimme taivaaseen. Emme pyytäneet Jumalalta, ettemme kuolisi, vaan jos niin ikävästi pääsisi yön aikana käymään, pyysimme pääsyä taivaaseen. Suomalaisina olimme melankolisia jopa kanssakäymisessämme Jumalan kanssa.

¹⁴ Ellis 2004, 94

Ehkä Yhdysvalloissa työväenluokan lapset usein anovat tasapainoisempaa perhe-elämää.

Ehkä eivät.

En kokenut olevani harvinaista lajia, kun en kokenut tarvetta rukoilla perheelleni enemmän rakkautta ja vähemmän riitoja. En kokenut olevani harvinaista lajia, vaikka kukaan ei juonutkaan liikaa.

Mutta enhän silloin vielä tiedostanutkaan olevani *alaluokkaa*.

Ja tietyllä tavalla harvinaisempaa lajia.

4.4 Antropologi ilman kotia

En koskaan löytänyt sydäntäni kouluista.

En sillä tavalla, kuin jotkut tuntuvat sen löytävän. Ehkä se johtuu siitä, etten joutunut tekemään mitään menestyksen eteen. Ehkä se johtuu siitä, että menestys, jonka eteen joutuisi tekemään jotain ei kiinnostanut minua. En ymmärtänyt, minne rivi kymppenä todistuksessa minut veisi, eihän se käytännössä olisi tehnyt mitään elämälleni. Joten en pyrkinyt riviin kymppenä.

Ehkä se johtuu siitä, etten milloinkaan ole ollut kotonani yhdessäkään opinahjossa. En nähnyt ammattikoulua ihanana paikkana, jonne tahdoin kuulua. En nähnyt lukiota ihanana paikkana, jonne tahdoin kuulua. En näe yliopistoa ihanana paikkana, jonne tahdon kuulua.

Jos mitään, tahdon pois.

Olen aina tahtonut pois.

Sosiaalinen identiteettini ei ole milloinkaan jättänyt varjoon yksilöllistä identiteettiäni. Kun puhun ylioppilaista ryhmänä, en ole varma puhunko itsestäni. Kun puhun ominaisuuksista ja arvoista, joita ylioppilaslakkiin liitetään, en puhu omasta puolestani. Jos puhuisin, tuskin olisin tässä nyt. Olisin luultavasti toteuttanut graduni jostain täysin toisesta aiheesta. Jos kokisin kuuluvani ryhmään, en koko ajan kysyisi miksi muut haluavat kuulua siihen ryhmään. Jos kokisin symbolit omikseni, en kyseenalaistaisi merkityksiä niiden taustalla.

Mutta se ei ole uutta, kodittomuuteni. Sitä ei voi palauttaa puhtaasti luokkaan: enhän ole ollut kotonani yliopiston ulkopuolellakaan. Minulla ei milloinkaan ole ollut yhteisöä.

Silloin kun sain diagnoosini, käytössä oli edelleen nimike Aspergerin oireyhtymä. Se ei ole enää täysin validi termi, mikä ei haittaa minua. Nykyään olen virallisesti autismin kirjolla.¹⁵ Joskus sanon vain olevani autistinen. Siinä on mielestäni jotain huvittavaa. Juuri siksi, ettei siinä ole mitään huvittavaa, juuri siksi, että en milloinkaan ole ollut stereotypia, joka ihmisille nousee mieleen, kun he kuulevat sanan *autistinen*.

¹⁵ Käsite "autismikirjon häiriö" (Autism Spectrum Disorder, ASD) on uusissa DSM- ja ICD-tautiluokitusjärjestelmissä sateenvarjodiagnoosi aikaisemmin erillisille häiriöille. ASD:hen sisältyvät ICD-10-tautiluokituksen mukaan muun muassa lapsuusiän autismi, epätyypillinen autismi ja Aspergerin oireyhtymä. Autismikirjon häiriöillä tarkoitetaan neurobiologisia häiriöitä, jotka ilmenevät jo varhaislapsuudessa ja vaikuttavat yleensä läpi elämän. Autismikirjolle ominaisia ovat sosiaalisen vuorovaikutuksen häiriöt ja kommunikoinnin poikkeavuus sekä kapea-alainen, toistuva käyttäytyminen. (Koskentausta, Koski, & Tani 2018, 1493.)

Kun olen metaforisella tuulella, sanon olevani antropologi ilman kotimaata. Minun täytyy aina olla kytkettynä päälle, minun täytyy aina aktiivisesti tutkia kulttuuria ympärilläni.

Tutkija joka toteuttaa etnografista tutkimusta voi mennä tietyn kulttuurin pariin, havainnoida sen piirteitä, jopa kuulua siihen kulttuuriin itse.

Ja aina palata kotiin.

Hän voi aina palata ympäristöön, joka kuuluu hänelle, johon hän itse kuuluu. Jossa tutkija ei joudu olemaan tutkija. Jossa hän ei joudu puntaroimaan sanojaan, jotta ne sopisivat ympäristöön.

Ehkä me kaikki kutsumme esiin eri rooleja eri sosiaalisissa tilanteissa, mutta se on vaikeaa silloin kun se on tietoista. Se on vaikeaa silloin kun joudut olemaan koko ajan päällä, koko ajan valmiustilassa.¹⁶

Tietenkin olen väsynyt. Kuka ei olisi?

Luultavasti siksi kruunut eivät koskaan onnistuneet harhauttamaan minua. Halusin aina tietää, mitä niiden takana on ja kuka niiden alla on. Sillä jos en tiedä näitä asioita, kuinka voin kirjoittaa itselleni performanssin, joka puolestaan harhauttaa muita?

Ja niin usein kukaan ei vastaa minulle. Ja siksi joskus haluan HUUTAA.

Ensimmäisenä yliopistovuonnani muistan kysyneeni, miksi opintopisteitä kutsutaan nopiksi.

Ei tietoa. Kai se on tullut jostain teknillisen puolelta?

Kysyin, mistä opiskelijahaalariperinne on lähtenyt ja milloin.

Ei tietoa. Kai se on tullut jostain teknillisen puolelta.

Kysyin, kuka on keksinyt sitsit.

Ei tietoa. Kai se on tullut jostain Ruotsin puolelta?

Sanotaan, ettei tyhmiä kysymyksiä ole olemassa, mutta milloinkaan en tunne itseäni niin tyhmäksi kuin kysyessäni kysymyksiä, joista kukaan ei ole kiinnostunut ottamaan selvää. Ja tässä kohdassa ~~voisin kuulostaa~~ kuulostan ylimieliseltä. ~~Voisin alleviivata~~ Alleviivaan, kuinka minä osaan kysyä kysymyksiä, joita muut eivät osaa kysyä.

Mutta olen edelleen antropologi ilman maata, ja olen edelleen väsynyt.

Ja ehkä siksi en koe yhteyttä ylioppilaslakkiin: koska en koe yhteyttä ylioppilaihin, en koe yhteyttä yliopisto-opiskelijoihin. Valehtelisin, jos väittäisin olleeni lukiossa koko ajan yksinäinen. En ehkä koe yhteyttä lukiolaisten ryhmään, mutta minulla oli ystäviä. Minulla oli ystävä, joka ylioppilaaksi valmistuessaan kirjasi sosiaalisessa mediassa julkaiseman lakkikuvan alle sanat *päiväni merikapteenina*. Se oli yhteinen vitsimme, koska emme kumpikaan arvostaneet valkolakin esteettisiä

¹⁶ Sosiaalinen "naamiointi" (*camouflage, masking*) auttaa autismikirjolla olevaa yksilöä sopeutumaan ryhmään, mutta on samalla hyvin kuormittavaa. Piirre on yleisempi naispuoleisilla autisteilla. (esim. Lai, Lombardo, Ruigrok, Chakrabarti, Auyeung, Szatmari, Happé, & Baron-Cohen 2017; Dean, Harwood & Kasari 2017.)

ominaisuuksia. Mutta hän silti käytti lakkia koko valmistujaispäivänsä. Hän veti sen päähänsä vappuina fuksianpunaisten opiskelijahaalareidensa rinnalle. Hän koki ryhmäidentiteetin. Totta kai olen kateellinen.

4.5 Kauniita asioita

Olen aina pitänyt kauniista asioista. Se ei ole neutraali lausunto. Joskus tunnen, että kauniista asioista pitäminen tekee minusta pinnallisen, mitä se varmasti tekeekin. Ja että pinnallisuus poissulkee syvällisyyden.

Mistä en ole niin varma.

Jos olisin tohtorikoulutettava ja asuisin media- ja kulttuurialalla työskentelevän kumppanini kanssa, voisin esitellä kotiani ja vaatekaappiani Gloriassa. Huoneet olisivat korkeita, ikkunat juoksisivat lattiasta kattoon asti. Kuvittelen, että hirvittävän moni asia olisi neutraali ja objektiivinen. Sohvani olisi valkoinen, takkini olisivat beigejä, kapselivaatekaappini sisältö olisi mustaa – muutamalla valkoisella kauluspaidalla – ja huuleni kirkkaanpunaiset. Kumppanini silmälasit olisivat pyöreät, niiden paksut, värikkäät muovikehykset olisivat se vekkuli yksityiskohta, joka paljastaisi hänet hyvin palkatuksi media- ja kulttuurialan toimijaksi. Lehden kuvauksissa käyttämäni Marimekon mustavalkoinen, löysä trikoomekko olisi se yksityiskohta, joka paljastaisi minut keskiluokkaiseksi väitöskirjantekijäksi, joka tutkimuksensa ohella toimii sisällöntuottajana yhteiskunnalliselle toimijalle. Ja meidän kaunis, keskiluokkainen kotimme voisi olla missä tahansa muussakin sisustusjutussa, kaunis keskiluokkainen vaatekaappini voisi avata ovensa mille tahansa naistenlehdelle, jonka sivuilla kertoisin arvostavani laatua ja eettisyyttä.

Mutta en sanoisi olevani pinnallinen.

En sanoisi olevani turhamainen.

En sanoisi, että koen neutraalit värit tylsiksi ja inhoan ylioppilaslakkia.

Kandintyössäni tutkin Marimekon kaupanpäälliskassia, ja jo silloin olin kiukkuinen:

”Minun on oltava rehellinen: en lähtenyt työhöni puhtaasti neutraalista asemasta. Totuus on, että minä en pidä Marimekon logokasseista. -- Eettisyyden nimissä minun on siis myönnettävä, etten ole lähtenyt toteuttamaan työtä skalpellilla leikatulla kliinisellä mielenkiinnolla, vaan enemmänkin ärsyyntymisen kautta. Tiedän kyllä, mitä trendit ovat. Muistan vaiheen, jolloin usealla vastaantulijalla näytti olevan MK-monogrammilla koristeltu Michael Kors -laukku. Olen elänyt samaan aikaan kuin Ugg-saappaat tai Crocsit. Luentosalin takarivissä istuessani olen laskenut logokassien lisäksi hiusdonitseja.”¹⁷

¹⁷ Myyryläinen 2021, 29.

Ikinä koskaan milloinkaan en yliopiston kirjoihin päätyessäni olisi kuvitellut, että suorittaisin seuraavan viiden vuoden aikana suurimmat opinnäytteeni vaatetuksesta. *Vaatetuksesta*. En milloinkaan kuvitellut päätyväni muotitutkijaksi, olevani niin kiinnostunut materiaalisesta maailmasta, että tahtoisin rakentaa sen sisälle opintoihini. En osannut ennustaa tapaa, jolla asettaisin merkitykseni ja identiteettini suhteessa ympäristööni, sillä en osannut ennustaa ympäristöäni. En osannut odottaa Marimekon kangaskassien tulvaa, joka yliopiston ympäristössä opiskeluaikanani tulisi vellomaan. Enkä osannut odottaa ulkopuolisuuden tunnetta, joka saisi minut tarttumaan tähän tulvaan etnografisella mielenkiinnolla. En osannut odottaa, etten kuuluisi yliopistoonkaan. Marimekon logolaukku on erityinen, sillä se on niin arkinen. Ylioppilaslakki on erityinen, sillä se on juhlallinen.

Ja molemmat ovat silmääni merkillisiä.

En koskaan käynyt rippikoulua. Syyt siihen ovat monet, mutta tässä on yksi niistä: alba on minusta kammottavan ruma vaate. Katsoin sisareni rippikuvia ja ajattelin *ei, minä en laita tuota päälleni*. Ne olivat ne napit kaavun edessä. Joskus ajattelen, että jos milloinkaan joudun sairaalaan, en suostu käyttämään sairaalaan napitettavia sairasasuja. Jos joudun koomaan ja herään sellainen päälläni, menetän luultavasti uudelleen tietoisuuteni.

En pidä ylioppilaslakkaa viehättävänä. Se ei kuvota minua samalla tavalla kuin alba, mutta se ei vain ole... *mitään*, ja juuri siksi se on *jotain*.

Pidin kouluni ylioppilastalossa puheen. Se ei ole niin suuri kunnia kuin miltä se ehkä kuulostaa. Oli syksy, joten valmistuvia oli paljon vähemmän. Valmistuin aikuislukioista, ja vaikka seremonia oli sama kuin päivälukionkin, luulen, että kouluilla oli jokin järjestelmä: luulen, että tasaisin väliajoin puhujaksi piti valita joku aikuislukion puolelta.

Joten: ei, en pidä puheenvuoroani niin suurena kunniana.

Tässä vaiheessa pitäisi olla jo selvää, että se sivistyksen portti, jota lukiotutkinnoksi tai -koulutukseksi kutsutaan, ei saa minulta niin suurta kunnioitusta kuin se yhteiskunnalta tuntuu saavan.

Puheeni viimeiset sanat ennen kiitosta olivat ”-- ja täytyyhän meidän kaikkien myöntää, ettei tämä lakki näytä hyvältä kenelläkään.”

Kaikki nauroivat.

Tietenkin.

Jos minä tahdoin heidän nauravan, he nauroivat.

Mutta se ei ollut vitsi.

Olin aidosti sitä mieltä, että me kaikki näytimme typeriltä. Meidät oli kirjaimellisesti tasapäistetty.

En kokenut olevani osa jotain suurempaa.

Haluaako kukaan kuulua johonkin suurempaan silloin, kun kokee kuulumisen symbolit vähemmän viehättävinä? Jos näkee eroavaisuuksia, mutta ei silti näe oikeaa eroa sisäryhmän ja ulkoryhmän välillä?

Yleisen mielipiteen mukaan lukio on paitsi älykkäille, myös niille, jotka etsivät vielä alansa.¹⁸ Minä olin ehkä ensimmäistä, mutta vielä enemmän toista. Jos olisin nähnyt itseni lääketieteellisessä, olisin paneutunut opiskeluun eri tavalla. Jos olisin kyennyt paneutumaan opiskeluun eri tavalla, olisin ehkä nähnyt itseni lääketieteellisessä.

Mutta en nähnyt enkä kyennyt.

Jätin lukion kesken kahden vuoden jälkeen ja siirryin ammattikouluun. *Mikä naurettava päätös*, kuvittelen ihmiset sanomaan.

Mutta se ei tuntunut naurettavalta silloin.

Ehkä ongelma oli, ettei mikään naurattanut minua silloin.

Kuvittelin voivani juosta pakoon itseäni ja kuulua jossain muualla joukkoon, löytää jostain muualta sen vaikeasti kuvailtavan yhteenkuuluvuuden, joka lukiossa ei koskaan tullut minua niin lähelle, että voisin sanoa sen edes karanteen. Päädyin opiskelemaan kosmetologiksi, koska olen aina pitänyt kauniista asioista. Enkä missään vaiheessa ajatellut, että ammattikoulu olisi jotenkin alempi vaihtoehto kuin lukio. *Sinnehän on vaikeampi päästä!* haluaisin huutaa. Lukioon kävelin suoraan, ammattikoulua varten jouduin käymään pääsykokeissa. Pääsin sisälle vasta toiselta varasijalta.

En tiedä sovinko lopulta kumpaankaan, lukioon tai ammattikouluun. Mutta soveluin paremmin ensimmäiseen.

Kävi ilmi, ettei kauniista asioista pitäminen tehnyt minusta kauneudenhoitajaa. Olin mielessäni ohittanut yhdyssanan toisen osan, joka osoittautuikin paljon ensimmäistä tärkeämmäksi. Minä en milloinkaan ole omannut hoivaviettä. En voi kutsua itseäni ihmisrakkaaksi. Ja silti hoidin koulutukseni loppuun. Se oli välillä vaikeaa tavoilla, joilla lukio ei milloinkaan ollut. Kuten silloin, kun jouduin esiintymään asiakaspalvelussa monena päivänä viikossa, sillä yksi show olisi ollut minulle tarpeeksi.

Ja on tärkeää huomata, etten milloinkaan ollut teknisesti huono. Osasin asiani, niin tekniikat kuin performanssinkin. En ollut töykeä tai sulkeutunut. Minä hymyilin ja nyökyttelin, myötäelin samaan aikaan kun suoritin kasvohierontaa, sivelin kahdeksikkoasiakkaan silmien ympärillä tai munuaisenmuotoisia kehiä kohottamaan suupieliä.

Mutta se oli kuluttavaa tavalla, jolla emotionaalista työtä tuntematon ei milloinkaan voi tietää työn olevan kuluttavaa. Jos olisin jo silloin tiennyt olevani autistinen, tuskin olisin pyrkinyt asiakaspalvelualalle. Mutta sain tutkintoni, jota aina ei ole osattu arvostaa.

¹⁸ Opetus- ja kulttuuriministeriö 2010

Ai, te lakkaatte jotain kynsiä siellä vai.

Niin.

Ja tunnustelemme, onko *musculus trapeziuksesi* jumissa, tunnemme ultraäänen kontraindikaatiot ja tiedämme mikä ero on *stratum corneumilla* ja *stratum lucidumilla*.

Katso, voit oppia pitkiä sanoja myös ammattikoulussa.

Luulen, että halusin enemmän. Halusin tunnustusta valmistumisestani, vaikka tiesinkin etten milloinkaan tule toimimaan valitsemallani alalla. Halusin, että joku olisi nähnyt kuinka ylitin itseni.

En milloinkaan ylittänyt itseäni lukiossa.

Paras asia, jonka lukiossa tein oli arvostelu teatteriesityksestä, jossa epäilin koko teatterijohdon olleen humalassa antaessaan vihreää valoa ”Nummisuutarit 1970-luvulle sijoitettuna!” -idealle, sillä mielestäni näytelmä oli hirveintä roskaa mitä milloinkaan olen todistanut. Arvostelustani palaa läpi paitsi inhoni teatteriin ja Aleksis Kiveen, myös itse lukioon:

”Lähdin alun perin koko matkalle vain siksi, että kaikki lukiolaiset ystäväni ovat joko erittäin alltiita opettajien manipuloinnille tai sitten todella kiinnostuivat näytelmän kuvauksesta, enkä halunnut olla ainoa joka joutuu suorittamaan teatterikäynnin keväällä. Unohdin suunnitelmassani vain yhden pikku seikan: kaikki lukiolaiset ystäväni ovat lukiolaisia. He ajattelevat peruslukiolaisen aivoilla, joten heistä luultavimmin kasvaa tulevaisuudessa niitä ”fiksuja” ja ”taiteellisia” ihmisiä, jotka todella kuvittelevat nauttivansa teatterissa käymisestä. Olin silti lievästi yllättynyt, kun nämä kaikki ihmiset lähes sokeasti rakastuivat Nummisuutareihin, ja kun kaikki muut pitivät näytelmästä, aloin miettiä olisiko vika minussa.”

Olin ylimielinen ja kuvittelin jo silloin itseni erilliseksi lukiolaisista. Kaksi vuotta myöhemmin kuvittelisin itseni erilliseksi ammattikoululaisista. Kymmenen vuotta myöhemmin kuvittelisin itseni erilliseksi yliopistolaisista.

Pidin kauniista asioista ja rumista sanoista.

4.6 Koko maailma on näyttämö

Jos pysähtyy katsomaan, huomaa ympäristön olevan täynnä irrationaalisia asioita. Tapoja, joita noudatamme vain koska niin kuuluu tehdä. Asioita, jotka ovat kauniita olematta milloinkaan kauniita. Ihmisiä.

Muistan opettajan, joka tarjosi erään vaihtoehdoisen määritelmän kulttuurille: aivopesun. Tavallaan hän oli oikeassa. Jokainen meistä on kulttuurimme ja lähiympäristömme aivopesemä. Olisi hauskaa katsoa vaihtoehtoihin todellisuuksiin, joissa vain yksi asia olisi muutettu.

Entä jos olisin käynyt lukion kerralla loppuun?

Entä jos en olisi milloinkaan jalallani astunutkaan lukioon?

Entä jos olisin kasvanut pikkukaupungin sijasta yliopistokaupungissa?

Entä jos autismini olisi diagnosoitu aiemmin?

Entä jos en olisikaan autistinen?

Entä jos joku olisi sanonut minulle suoraan, että ylioppiluus on ammattia ylevämpää?

Hauska leikki.

Hirveä leikki.

Ylioppilaskirjoituksissa eväänäni oli pähkinöitä. Vain pähkinöitä ja vitamiinijuomaa. Olin järkeilyt eväänäni, valinnut asioita, joiden piti evästää järkeilyäni, siis hyviä rasvahappoja ja B-vitamiinia.

Totta kai tiesin, etteivät ravintoaineet kulkeutuisi hetkessä aivoihini ja tekisi minusta älykkäämpää.

Mutta eväideni lähes performatiiviseksi kutsuttava valikoiminen toi minulle paremman mielen. Koin suorittaneeni edes yhden osan mahdollisimman tehokkaasti. Halveksin suurine eväskoreineen saliin saapuvia opiskelijoita.

Oikeasti? Tulitko tänne syömään vai kirjoittamaan?

Minä halusin salista ulos mahdollisimman nopeasti.

Olenhan aina tahtonut pois.

Ja lopulta jokainen päivä, jokainen sosiaalinen kontakti on minulle matala-asteinen performanssi. Kuulua, olla kuulumatta. Jokin estää minusta suorittamasta metaforaa loppuun asti, en halua käyttää ylioppilaslakkaa hymyillen, en tahdo hankkia Marimekon kangaslaukkaa. Mutta jokin osa minusta haluaa... performanssin. Jokin osa minusta haluaa suorittaa. Kuten meistä jokainen. Ehkä jokainen sosiaalinen tilanne on esitys, ja oikean rekvisiitan avulla ihmiset rakentavat ja esittävät roolinsa, jolloin toiset ihmiset osaavat vastata oikealla tavalla.¹⁹

Kaikki tietävät ylioppilasseremonian olevan leikkiä.

Kaikki käyttävät sitä samoilla säännöillä.

Kaikilla on sama lakki.

Kaikilla on hirvittävän tylsää.

Sosiaalisesti jaetut symbolit ovat lopulta hirvittävän tylsiä. Ne eivät voisi olla kulttuuria vahvistavia olematta kuluneita. Se on niiden tarkoitus.

Se voi olla leikki.

Monet asiat elämässä ovat lopulta vain leikkiä.

Jos en milloinkaan kykene tuntemaan yhteenkuuluvuutta, voin performoida sen. Tavoilla, jotka eivät edes näy muille. Ne eivät tee minusta yhtään sen vahvempaa sisäryhmäläistä. Mutta jos minusta tuntuu siltä, että teen jotain, ehkä minusta jossain vaiheessa tuntuu myös paremmalta.

¹⁹ kts. Goffman (1990 [1959])

Joten tuon pähkinöitä kirjoitussaliin tietäen, että aivoni tarvitsevat rasvahappoja. Ja nämä performanssit ovat minun valintojani, minun ohjaamiani: niitä ei pakoteta minulle kuten ylioppilaslakkia.

Joskus tutkija voi kokea, että silkka muistilehtiön kantaminen lainaa kentällä etnografille uskottavuutta tai kunnioitusta.²⁰

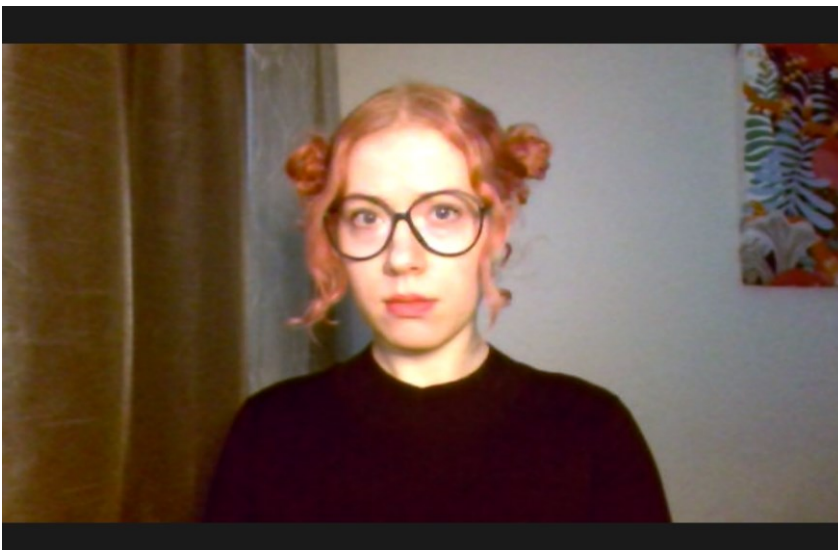
Minäkin uskon lainattuun tai rekvisiitan avulla rakennettuun uskottavuuteen.

Olenhan itsekin hankkinut *uskottavan*, salkkua muistuttavan laukun, jota kuljetan mukanani graduseminaareissa.

Olenhan hankkinut silmälasit vailla vahvuuksia. Yleisö voi lukea mitä tahtoo siitä faktasta, että tarvitsen myös ihan oikeasti silmälasia: en kuitenkaan milloinkaan käyttäisi oikeita lasjani julkisesti, ovathan ne niin vahvat, että vääristävät kasvopiirteeni. Joten käytän piilolinssieni kanssa vahvuudettomia lasia ja olen ehkä, *ehkä*, vakuuttavampi yliopisto-opiskelija. Jos en toisille, niin edes itselleni.

Eikä kukaan voi sanoa, ettenkö olisi käytännössä paneutunut tutkimusaiheeseeni.

Tämä on performanssi ja rituaali, tämä on karnevaali ja strategia.

Graduseminaari (Zoom) 17.1.2023

En kertaakaan tutkimusta tehdessäni laittanut ylioppilaslakkiani päähäni, mutta tuijottelin sitä. Kääntelin sitä käsissäni. Sen sisäpuolelle oli edelleen teipattu maalarinteipillä nimeni. Käännellessäni hattua sen vuorista tipahti pala ruutupaperia, jolle oli kirjoitettu äitini nimi.

Hetki tuntui jopa *liian* osoittelevalta tarinalta tutkielmaani. Voisin kuvitella sen kohtaukseksi pienen budjetin elokuvaan, jossa kasvutarinani ja suhteeni äitiini saavuttaisi jonkinlaisen käännepuheen tuon pienen hetken avulla, taustamusiikin ja ilmeideni perusteella yleisö ymmärtäisi, että päähenkilö (minä) käsittää sukupolvien ketjun yhtäkkiä konkreettisemmalla tavalla.

²⁰ Jenkins 2002, 171; 178.

Mutta ei se tuntunut merkitykselliseltä, se oli vain hetki.

En perinyt äidiltäni vain ylioppilaslakkia. Päädyin käyttämään hänen 90-luvun alun silmälasejaan Zoom-seminaareissa, poistin niistä vain ensin linssit. Linssittömät lasit näyttävät ruutujen välityksellä aidoilta, mutta eliminoivat heijastukset. Oikea sanku painaa korvani takaa niin että päätäni alkaa lähes särkeä, mutta emmekö kaikki tee uhrauksia työmme eteen.

Jälleen kerran kykenen kuvittelemaan jonkun tuomitsemaan käytökseni naurettavaksi. Varsinkin kun tutkielmanaiheeni on statussymboli ja objekti, joka suoraan kertoo käyttäjänsä saavutuksesta tai (muka) älykkyydestä. Miksi vaivaudun rakentamaan performanssin, joka vain vihjaa asioita? Kun voisin vain HUUTAA ne?

Ehkä vierastan jo niin moneen kertaan toistettuja viestejä.

Ehkä vierastan objekteja, joiden tarkoitus on liittää ryhmään.

Ehkä vierastan ryhmää.

Ehkä vierastan asioita, jotka tuottavat minulle vierasta luokkaa.

Ehkä haluankin ohjata oman performanssini.

Minun ylioppilaslakkini ei ollut minun.

Onko kenenkään meistä?

5. Lopuksi

19.7.2022

Äitini ei usko, että yhdestä lakista riittää aihetta kokonaiseen graduun.

(Tutkimuspäiväkirjani ensimmäinen merkintä.)

Olen tutkielmassani kartoittanut ylioppilaslakin kulttuurista kuvaa. Historiallisesti ylioppilaslakin matka on alkanut yli sata tai jopa kaksisataa vuotta sitten, mikä osaltaan selittänee lakin pinttymistä suomalaiseen kulttuuriin. Valkolakki on kahdellakin tapaa merkillinen objekti: se merkitsee koulutusta ja luokkaa, mutta mitä enemmän olen siihen paneutunut, sitä enemmän olen tullut siihen tulokseen, että se on vähän... *kummallinen*. Kummallinen tavalla, jolla niin monet tutut asiat voivat olla, kun niitä alkaa pohtimaan lisää ja ymmärtää, ettei ole aiemmin ymmärtänyt yhtään mitään. Työssäni olen tutkinut valkolakia eri näkökulmista ja eri teorioiden avulla. Lakilla on sivujuuria muodin puolella: se on länsimainen vaatekappale ja statussymboli, mutta toisaalta taas antimuotia, yli vuosikymmenten ja trendien säilyvä instituutio. Ylioppilaslakkiin liittyy vahva seremoniallisuus, sitä voi kutsua ritualistiseksi esineeksi. Objektina voimaton ja hyödytön lakki saa merkityksensä ylioppilasseremonian kautta. Mitä useammin lakki on toistunut kulttuurissa – vanhoista suomifilmeistä lakkiaiskuviin ja jokavuotisiin vappureportaaseihin – sitä enemmän se on kerännyt ympärilleen jopa maagista auraa, tai ainakaan sen loisto ei 2000-luvulle tultaessakaan ole juuri himmennyt. Olenko sataprosenttisesti selvillä siitä, miksi ylioppilaslakki on edelleen arvostettu? En. En usko, että siihen on olemassa yksiselitteistä tai tyhjentävää vastausta. Olen kuitenkin saanut jotain vastauksia ja kyennyt tekemään niiden perusteella tiettyjä johtopäätöksiä.

Molempien esseiden perusteella valkolakki näyttäytyy objektina, jonka perustehtävä on toimia rekvisiittana, merkitsijänä jostain. Tämä saattaa vaikuttaa johtopäätökseksi jopa lapselliselta: kerroinhan jo ensimmäisen esseän alkupuolella, kuinka valkolakki näyttää paitsi olevan konnotaationsa, myös alun perin jo syntyneen konnotaatiokseen. Se toimi ehkä menneisyydessä kesäisenä asusteena siinä missä muutkin hatut, mutta sen tarkoitus on aina ollut merkata asemaa ja saavutusta. Jos summaan yhteen kaksi esseetäni, löydän niistä kolme tekijää, jotka selittävät ylioppilaslakin jatkuvaa asemaa. Ensimmäinen on se ilmeisin, *koulutukseen* liittyvä. Lukion ja ammattikoulun arvostuksen kontrasti piirtyy aika selkeästi autoetnografisesta analyysistäni. Kukaan ei sano suoraan *lukio on parempi kuin ammattikoulu*, eikä kukaan sano miksi näin on. Niin vain... on. Koulutuksesta implisiittisesti seuraava teema on *yhteiskuntaluokka*. Valkolakilla näyttää olevan rooli luokkajaossa: toisaalta sitä ehkä arvostetaan enemmän koska se on lippu yliopistoon ja koulutettuun luokkaan, toisaalta esimerkiksi lukiota arvostetaan ehkä enemmän juuri siksi että sillä, kuten korkeammillakin akateemisilla instituutioilla, on oma symbolinsa. Luokkaan liittyy kolmas tärkeä teema: *perhe*. Antaakseni mahdollisimman rehellisen raportin siitä, miksi valitsin valkolakin

aiheekseni – ja miksi en sitä itse koskaan ole nähnyt suurensuurena kunniasymbolina – ymmärsin, että minun on avattava jonkin verran perhedynamiikkaani.

Itse ylioppilaslakkiin liittyvien johtopäätösten jälkeen katson henkilökohtaisemmin työn teemoja ja tekoprosessia, reflektoin reflektioitani. Avaan tapaa, jolla näen työni teorian, aiheen ja metodologian limittyvän yhteen ja puran tarkemmin asemaani suhteessa tutkielmani teemoihin. Viimeisessä alaluvussa esitän mahdollisia jatkotutkimuksen aiheita ja metodeja, jotka itseäni jäivät mietityttämään tutkielmaa tehdessäni. Ylioppilaslakki muuntuisi potentiaalisesti tutkimuksenkohteeksi tai -välineeksi moneen erilaiseen tutkimukseen. Mietin myös muutamalla sanalla sitä potentiaalia, jota autoetnografialla tai luovalla tutkimuksella tieteen tulevaisuudessa voisi olla.

5.1 Keskeiset johtopäätökset

Jos tässä vaiheessa edelleen kuvittelee ylioppilaslakin toimivan pääasiassa sivistyksen, koulutuksen tai oppineisuuden symbolina niin... kukas *nyt* on lapsellinen? Palaan faktaan, jonka olen maininnut työni sisällä muutamaankin otteeseen: ylioppilaslakki ei kerro mitään siitä, *miten* olet suorittanut lukion. Se voi symboloida ylioppilastutkintoa, mutta ylioppilastutkinnon suorittaminen ei automaattisesti tarkoita sitä, että olisi opiskellut ahkerasti tai älykkäästi. Valkolakin ymmärtäminen keskimääräistä korkeamman älykkyyden merkiksi ei siis käy täysin järkeen. Eikä lakki suoraan käänny ahkeruuden ja suomalaisen sisun tarinaksi. Lukio ei ole kaikille yhtä vaikea. On ymmärrettävää, jos tutkinnosta ja lakista tuntee ylpeyttä, jos tuntee tehneensä parhaansa ja ylittäneensä odotukset opinnoissaan. On eri asia, jos on kysymyksettä seurannut vanhempiansa ja lähipiirinsä jäljissä lukioon ja lukenut itsensä rikki siksi, että niin nyt vain kuuluu tehdä. Onko kasa laudatureita ylpeydenaihe, jos ne on hankkinut ympäristön paineen vuoksi? Tai toisaalta: onko kasa laudatureita ylpeydenaihe, jos niiden eteen ei koe nähneensä suurta vaivaa? Monella saattaa olla ajatus ammattikoulusta tekijöiden, lukiosta lukijoiden paikkana. Tämä ei kuitenkaan muunnu tasa-arvoiseksi arvostukseksi toisen asteen koulutusten välillä. Lukiokoulutus nähdään saavutuksena, ammattikoulutus väylänä työelämään. Vaikka nykyään noin puolet ikäryhmästä suorittaa lukion, ylioppilaslakki kantaa mukanaan kaikuja aikoihin, joina kylän rikkaan talon poika kuljeskeli kesäisin kylillä valkolakki päässään ja oli sen vuoksi tosi *cool*.

Opinto- ja kulttuuriministeriön julkaisemasta ammatillisen koulutuksen mielikuvatutkimuksen yhteenvedosta vuodelta 2010 löytyy lause "[a]mmattitaidon saavuttaminen on noussut ylioppilaslakin statuksen rinnalle". Lause koristaa yhteenvedon kvalitatiivista osaa, joka pohjautuu peruskouluoppilaiden, ammattikoululaisten, opinto-ohjaajien ja työnantajien haastatteluihin. En täysin kykene allekirjoittamaan ajatuksen todenperäisyyttä. Ei voi kieltää, etteikö

ammattikoulutuksen mielikuva olisi muuttunut myönteisemmäksi, mutta ylioppilaslakin rinnalle? Enpä usko. Jo sanamuoto kertoo jotain: ammattitaito – siis osaaminen tehdä oikeasti jotain – on noussut ylioppilaslakin – siis suht hyödyttömän vaatekappaleen – rinnalle. Toisaalta saman tutkimuksen kvantitatiivinen osa kertoo, että 72 prosenttia vastaajista näki ammatillisella koulutuksella mielikuva- tai imago-ongelmia. Oman tutkimukseni perusteella näen, että imago-ongelmat ovat olleet elossa läpi 2000-luvun, jonne oman etnografisen aineistoni muistot on ajallisesti siroteltu. Sukulaisten silmissä lukiotutkintoni arvo oli suurempi ihan rahallisestikin. En suoraan tutkinut ammatillista koulutusta, kokemuksieni haravoiminen puhtaasti ammattikoulun kannalta olisi luultavasti tuottanut erilaista materiaalia. On kuitenkin mahdotonta erottaa valkolakin statusta ammatillakin statuksesta, lukiota ammattikoulusta. Kuten ryhmät ovat aina suhteessa toisiin ryhmiin, nämä kaksi saman tason koulutusta ovat alati suhteessa toisiinsa. Meille jää menneestä kaikuja, jotka määrittävät nykyistä suhtautumista asioihin. Kaiut kulkevat paitsi kulttuurin, myös suoraan sukulaistemme kautta. Vuonna 1950 ylioppilaita valmistui noin neljä tuhatta, vuonna 2022 heitä valmistui vain syksyllä yli 4300 (ylioppilastutkintolautakunta). Väkilukuun suhteutettunakin ero on huomattava.

Ammatillisen koulutuksen mielikuvatutkimuksessa (2020) lukiokoulutuksen sosiaalinen haluttavuus näyttäytyy paljon ammattikoulututkintoa korkeampana. Oma vajaa ymmärrykseni ammattikoulun ja lukion statuserosta pohjautuu käsittääkseni osittain siihen, etten tule korkeakoulutetusta perheestä. Äidilläni on ehkä ylioppilaslakki, mutta hän on silti ”vain” siivooja. Ja ehkä koska hän oikeastaan pitää työstään ja on kohtuullisen tyytyväinen elämäänsä, hän ei myöskään koskaan ole painostanut minua tai siskoani esimerkiksi olemaan menemättä lukioon siksi, ettei hänkään lopulta ”saavuttanut” mitään ylioppilaslakista huolimatta. Eikä hänellä ole ollut tarvetta työntää meitä elämässämme eteenpäin korkeakoulutetuiksi, sillä hän ei ole ajatellut koulutuksen tai korkean palkan korreloivan suoraan tyytyväisyyden kanssa. Voi sanoa, etten tule kunnianhimoisesta taustasta. Katseen tarkentaminen muun suvun puolelle valottaa kuitenkin kontrastia, joka ammatillisen ja lukiotutkinnon välillä näyttää olevan. Omista sukulaisistani löytyi niitä, jotka eri tavoin näyttivät arvostavan valkolakia yli ammatin. Tutkimusta tehdessäni mieleeni tuli useita eri tilanteita, joissa ystäväni tai tuttuni kertoivat tarinoita omista läheisistään, joille ylioppilastutkinto näyttäytyi ammattia kirkaampana.

Ylioppilaslakki tuskin olisi niin kulttuurisesti tunnistettu ja tunnustettu jos sukulaiset eivät kokisi tarvetta laittaa ylioppilaskuvia hyllyynsä. Ylioppilaslakki on peritty symboli, jonka arvoa ei useinkaan ole pysähdetty kyseenalaistamaan. Se on jäänyt kummittelemaan nykyaikaan: media- ja kulttuurikuvastossa pyörivän lakin kautta itse ylioppilastutkinnollekin siis tuotetaan arvoa. Tätä arvoa tuottavat myös aineettomasti vaikkapa puheet lukion haastavuudesta ja aineellisesti esimerkiksi rahalahjat. Eikä unohdeta virallisia säädöksiä, jotka konkreettisesti määrittävät sen, kuinka moni korkeakoulun opiskelupaikoista täytetään ylioppilastutkinnon perusteella. ”Ammattikoulusta

yliopistoon” -linja alkaa näyttää (jälleen) yhä harvinaisemmalta: rehellisyyden nimissä on silti mainittava, että *pelkällä* lakillakaan ei noin vain kuljeta korkeasti koulutetuksi, vaan ylioppilastodistuksen kirjainrivi painaa yhä enemmän.

Ylioppilaslakki on eronteon merkitsijä. Ennen se oli sitä hyvin konkreettisesti, ylioppilastutkinto oli harvojen ulottuvilla. Koska ylioppilaslakki näkyy kulttuurissamme, se tekee eroa, ja koska sen voi tulkita eronteon välineenä, se päättyy näkymään. Ylioppilaslakkaa tutkittaessani koin, että oli mahdotonta väistyä sen luokkamerkityksiltä. Koulutus on ehkä tärkeä väylä mitä tulee yksilön luokkasemaan, mutta koulutuksen määrittää tausta, ja koulutusasteen korkeus määrittää myös sosiaalisen pääoman korkeutta. Ylioppilaslakki on harjoituskappale pääomavaatteisiin ja symboleihin, päiväkotitohtorinhatun yläasteelle. Korkeasti koulutetut käyttävät univormuja huvikseen, työväenluokka käyttää niitä koska ne kuuluvat ammattiin. Jos totalitaaristen laitosten kuten vankiloiden pukukoodin tarkoitus on riistää identiteetti (Goffman 1969), vapaaehtoisten statussymboleiden tarkoitus on alleviivata identiteetin tiettyä osaa. Sitä kunniakasta osaa, joka perustuu (muka) saavutukselle. Jos ihminen pakotettaisiin käyttämään ylioppilaslakin näköistä hattua koska hän olisi tehnyt jotain väärin tai olisi yhteiskunnan silmissä vääränlainen, lakin sädekehä muuttuisi sarviksi. Ehkä itse lakki esineenä olisikin ihmisten mielestä ruma. Ylioppilaslakin kunniakas konnotaatio purkautuu esteettisenä arvostuksena, tai ainakin välinpitämättömyytenä sille, miltä lakki esineen tai asusteena näyttää. Ylioppilaslakilla luodaan sosiaalisesti jaettuna symbolina vapaaehtoinen sosiaalinen kategoria. Jos ylioppilaslakin yhdistää vappuna opiskelijahaalareihin ja Marimekon kassiin, niin statussymboleiden luokkakuoro ilmoittaa kyllä kantajansa pääomista. Ja kaukaa.

Tiesin jo tutkielmaan lähtiessäni tutkivani jollain tasolla luokkaa, mutta mitä enemmän tutustuin taustamateriaaliini, sitä vahvemmin se piirtyi esille. Autoetnografiassani päädyin käyttämään sanoja ”vitun porvarit” ja huutamaan tohtorinhatun hinnasta. En muista että kukaan olisi faktoin ja selkein sanankääntein kertonut, että lukio on ammattikoulua parempi vaihtoehto ja lippu arvostettuun elämään, mutta se kerrottiin rivien välistä, pienin teoin. Hyvin luultavasti minulta on jäänyt vihjeitä, ilmapiirejä tai tunteita tunnistamattakin neuroepätyypillisyyteni vuoksi. Taustani vuoksi tuskailin tohtorinhattuun liittyvän tekstikappaleen kanssa useammalla kuin yhdellä tavalla. Lukiessani Tiina Metson *Tapailaan: akateemisia juhlia ja tapoja* (1998) aloin epäillä, pitänevätkö Metson luettelemat akateemiset tavat paikkaansa enää 2020-luvulla. Totta puhuen mieleeni nousi epäily, oliko koko teos ironinen: niin absurdeilta tohtoripromootion kolmipäiväiset seremoniat ja käytöskoodit tuntuivat. Vasta tutustuttuani Helsingin ja Tampereen yliopistojen omiin Internet-sivuihin jouduin myöntämään, että ehkä näitä juttuja ihan oikeasti harrastetaan. Olen ollut vähemmän hämmentynyt lukiessani antropologisia tutkimuksia länsimaisesta sivilisaatiosta erillään elävien heimojen seremonioista. Jos

joku edelleen ajattelee Suomen olevan homogeeninen yhteiskunta, jossa kaikilla on suhteellisen samat arvot ja mahdollisuudet niin... voi pojat.

Perheen merkitys näkyi aineistossa enemmän kuin osasin etukäteen olettaa. Ei ole uusi ja urauurtava ajatus, että perhetausta vaikuttaa yksilön koulutukseen ja urakehitykseen: tuskin kukaan *todella* kuvittelee jokaisen olevan puhtaasti oman onnensa seppä ja lähipiirinsä vaikutuksen ulkopuolella. Meidän perheessämme lakin periytyvyys juontui pääasiassa päättämättömyyden periytyvyydestä. Meitä ei painostettu lukioon, mutta niin minä, sisareni kuin äitinikin valitsi lukion sillä kukaan meistä ei tuntenut suurempaa intohimoa oikeastaan millekään alalle. Emme tunteneet intohimoa lukiotakaan kohtaan, kenenkään meistä silmissä ei missään vaiheessa siintänyt sokaisevan kirkas valkolakki ja sokaisevan kirkas korkeakoulutulevaisuus. Luokkataustasta kertoo jotain se, että emme vain kyenneet kuvittelemaan tällaista tulevaisuutta, meillä ei ollut kulttuurista ja symbolista pääomaa siihen. Lähivuosina on ollut paljon julkista keskustelua ylioppilaskirjoitusten kohonneesta painoarvosta mitä tulee jatko-opintoihin pyrkimiseen, varsinkin pitkän matematiikan painotuksesta (esim. Karjalainen 2019; Tomperi & Tervasmäki 2021). En tiedä, liittyykö tämä aikaan vai kasvatukseni luonteeseen, mutta minua tai siskoani ei hirveästi milloinkaan painostettu valitsemaan lukiossa pitkää matematiikkaa. Enkä muista lähipiirini stressanneen ylen määrin kirjoitusten arvosanoista. Uudelleen saattoi yrittää valintakokeissa, ylioppilastodistuksen kirjainrivistö ei silloin ollut unelmia kaatava tekijä, se oli vain parhaimmillaankin niitä edesauttava.

Tärkeintä oli lopulta vain saada se lakki.

Ja meille sekään ei ollut niin tärkeää.

Perhetausta ja luokkatausta ovat toisiinsa kietoutuvia asioita, mutta eivät synonyymeja. Koin tarpeelliseksi avata autoetnografisessa tutkimuksessani paitsi yhteiskunnallista taustaani, myös perheeni asenteita ja dynamiikkaa. Tällä viitataan siihen matala-asteiseen nihilismiin tai flegmaattiseen perinnekapinallisuuteen, joka lapsuudenperhettäni määrittää. Olisi eri asia, jos olisin kirjoittanut siitä, kuinka lapsuuttani leimasi mielenkiinnottomuus pyhiä ja perinteitä kohtaan koska vanhempani eivät ehkä välittäneet minusta. Mutta rakkaus tai kasvatusta eivät olleet asioita, joista olisin jäänyt paitsi – ja siksi tarinani ei ole prekariaattitragedia, jossa iltaisin rukoillaan raitista ydinperhettä. Yhteiskunnalliset tekijät vaikuttavat ihmisten käytökseen ja kasvatukseen, mutta yksilöllisiä tekijöitä ei pidä laskea ulos. Äitini ei ole luonteeltaan hössöttäjä. En sano, ettei äitini ollut yhtään kiinnostunut ylioppilastutkinnoistamme. Mutta sanon, ettei häntä kiinnostanut valkolakkini yhtään enempää kuin kauneudenhoidon tutkintoni. Luen valkolakin joulukoristeiden rinnalle siinä mielessä, että ne ovat *perinteitä*, ja perinteet *periytyvät*. Se, etten näe ylioppilaslakkia hohtavana saavutuksena liittyä osittain siihen, ettei perheeni ollut milloinkaan perinteisten arvojen majakka. Eikä se suoraan ole johdettavissa yhteiskuntaluokkaan.

Sukupuoli ei ole tarinassani pääosassa – ja maineestaan huolimatta intersektionaalista analyysia voi kuitenkin toteuttaa mainitsematta sukupuolta (Hill Collins & Bilge 2016, 103). On kuitenkin mainittava se kiinnostava seikka aineistostani, että se keskittyy vahvasti yhteen sukupuoleen. Olen kasvanut siskoni ja äitini kanssa ja suurin osa lähipiiristäni on aina koostunut naisista. Se on johtanut elämänkatsomukseen, jossa yhteiskunnallisista ja kulttuurisista rakenteista huolimatta mies on omassa ajattelussani usein ollut se *toinen* sukupuoli. Miehillä on tarinassanikin sivurooli. Asenteet ja tunteet ovat periytyneet pääasiassa pitkin naissukupolvien linjaa. Olen ehdottomasti kuullut enemmän naisten puhetta, mutta olenko mahdollisesti myös *kuunnellut* enemmän naisten mielipiteitä? Tutkimukset ovat myös aina aikaan ja paikkaan sidottuja. Siksi voin kuvitella, että tietyt havaintoni tuntuvat vierailta tai jopa hassuilta toisille ihmisille, niillekin, jotka vaikka yhteiskuntaluokan puolesta omaavat samankaltaisen taustan kuin minä. Kasvoin suhteellisen pienessä kaupungissa, mikä lienee vaikuttanut vahvasti ajatteluuni. Esimerkiksi opiskelijahaalarit eivät lapsesta asti ole kuuluneet katukuvaani. Tällaiset asiat ovat usein sellaisia, jotka otamme annettuina emmekä ehkä edes osaa pysähtyä miettimään, mikä olisi toisin, jos arkinen miljöömmme olisi toinen.

5.2 ...mutta miltä se tuntui?

Tässä yhteydessä tunteita voi katsoa jonain, mitä tuotetaan sosiaalisesti, ehkä ristiriitojen tai konfliktien kautta. Tunteet ovat itsen ja toimijuuden merkitsijöitä: kun käsittelemme ja rakennamme tunnemaailmaa, rakennamme samalla itseämme. (Crawford, Kippax, Onyx, Gault & Benton 1992, 111; 126.) Itseys on toki omankaltaisensa ongelma tässä(kin) tilanteessa. Omat kokemukseni ovat ajaneet minut aiheeni pariin ja ympäristöni ja perimäni ovat vaikuttaneet kokemuksiini. Olen katsonut koulutusta sosiaalisena pääomana ja valintana²¹, joka ponnistaa individualististen ihanteiden sijaan ympäristöstä. Olen elämäni aikana ollut monessa ympäristössä, jonne en ole istunut. Siksi minulle ei tuottanut suuriakaan vaikeuksia valita metodologiaa, joka ei ehkä istu jokaisen mielikuvaan tieteestä. Ja tämä on se kohta, jossa metodieni, teoriani ja aiheeni yhteen kietoutuminen käy mielenkiintoiseksi. Tai ei, ei ehkä mielenkiintoiseksi. Itse asiassa kuvittelen, että seuraava pohdintani on löytynyt rivien välistä niin vahvasti, että se on jo ilmiselvä:

Valitsinko itse asiassa autoetnografian samasta syystä kuin kyseenalaistan ylioppilaslakin?

Koska en näe perinteitä tärkeinä? Koska en koe ryhmäidentiteettiä? Koska tunnen jonkinlaista aversiota arvostettuja instituutioita kohtaan? Mitä tulee tunteisiin kollektiivisina, tarttuvina ilmiöinä, koen etten ole ihan niin tartunta-altis kuin suurin osa ihmisistä. Ymmärrän, että tunteita tuotetaan sosiaalisessa kontekstissa, mutta valmistujaiset, urheilutapahtumat, mielenosoitukset tai liveatteri eivät onnistu tartuttamaan minuun tunnelatauksiaan. Ylioppilaslakista muodostui itselleni henkilökohtaisen eronteon symboli. Se merkitsee kaikkia niitä asioita, joita en ole intuitiivisesti

²¹ vai "valintana"?

ymmärtänyt: en ymmärrä, miksi lukio on niin arvostettu, en ymmärrä, miksi vaatetuksella tahdotaan näyttää kuuluvuutta, en ymmärrä, miksi siirtymäriitit ovat niin juhlistuja. Voi olla, että sorrun siihen mustavalkoisuuteen, jota olen kritisoinut, erotan itseni ehkä liiankin innokkaasti valtaväestön arvoista ja teoista.

Taustani huomioon ottaen se, että minulla on positio asettaa omat kokemukseni tieteen piiriin ei ole annettua. Tunsin, että koska kyseessä on minun tarinani, on myös minun oikeuteni kertoa se. En tahtonut antaa näkökulmaani kenenkään muun käsiin. Kokemusta ei milloinkaan voi tavoittaa puhtaasti ja muistot ovat aina tunteiden säätämiä, mutta tutkiessani kulttuuria omasta näkökulmastani myös säätäminen on minun käsissäni. En viittaa tällä siihen, että olisin tietoisesti värittänyt tarinoitani, vaan siihen, etteivät ne käyneet läpi lukemattomia filttäreitä päätyäkseen paperille. Jos olisin puhunut aiheesta toiselle tutkijalle, hän olisi ensinnäkin päättänyt aiheen ja kysymykset. Kertoisin asioista sanoilla, jotka olettaisin hänen ymmärtävän. Hän asettaisi sanani kontekstiin, jonka olettaisi lukijoiden ymmärtävän. Hän rinnastaisi kokemukseni ehkä toisten kokemuksiin. Vaikka lopullisessa tutkimuksessa olisi suoria lainauksia puheestani, ne olisivat ajatuksiani, jotka olisin itse ensin tulkinnut puheeksi, ja jonka joku toinen olisi sitten litteroinut mustaksi valkoisella, ajatukseni esiintyisivät täysin minusta irrallaan, kenties kontekstissa jota en itse edes ymmärtäisi. Jos en olisi yliopisto-opiskelija, tietäisinkö mitä tarkoittaisi, jos sanani tulkittaisiin vaikka ”prekariaattidiskurssin manifestaatioksi”? Jos oma premissini on ajatella lukion ja ammattikoulun olevan samalla linjalla, miksi haluaisin sitoa esimerkiksi ammattikoulun käyneen ihmisen tarinan akateemiseen kontekstiini? Ja painotan edelleen, ettei tämä tarkoita sitä, ettei niin pitäisi milloinkaan tehdä. On järjetön ajatus, että ainoat varteenotettavat tutkittavat ovat niitä, jotka ymmärtävät tutkimuksen ja tieteen konventiot. Tieteellisten artikkelien lukeminen olisi siinä tapauksessa vielä tylsempää kuin nyt.

Valehtelisin, jos väittäisin että henkilökohtaisten kokemusteni ja tunteideni puiminen olisi ollut koko ajan helppoa. Toisaalta en halua antaa kuvaa, että olisin kokenut jonkinlaista kaapista tulemisen tuskaa puhuessani suoraan vähemmistöidentiteeteistäni. En koe olevani alempiarvoisempi siksi, että tulen työväenluokasta. Minua ei hävetä, että olen ollut syrjäytynyt. Ja en missään nimessä halua, että neuroepätyypillisyyteni ”paljastaminen” luettaisiin jonkinlaiseksi rohkeudeksi. Perspektiivini ammattikoulun ja lukion käyneenä, keskimääräistä köyhemmästä perheestä tulevana yliopisto-opiskelijana on keskeinen ylioppilastutkinnon merkitystä pohdittaessa. Näkymätön toimintarajoitteeni, siis autismini, taas avaa minulle usein eri tulokulman aiheisiin valtaväestöön verrattuna. Pysähdyn kyseenalaistamaan asioita, joita muut eivät aina kyseenalaista. Haluaisin kulttuurin ja lähipiirini avaavan tietyt sosiaaliset konventiot minulle yksityiskohtaisemmin, sillä olen joskus kykenemätön lukemaan rivien välistä ja hyväksymään, että asiat tehdään tietyllä tapaa siksi, että niin on aina ennenkin tehty. Koen mahdollisesti keskimääräistä suurempia esteettisiä tunteita

tietyjä asioita kohtaan: tiedostan, että gradun aiheen valinta *asia x on aika ruma, miksi hitossa ihmiset pitävät si(i)tä?* -pohjalta on ehkä erikoinen. Mutta kiinnostukseni *ymmärtää* asioita – pidin niistä tai en – toimii silti voimana, joka työntää tutkielmani tieteellisen tutkimuksen piiriin sen sijaan että seisaisin korokkeella työntämässä muille mielipiteitäni.

Voi olla, että ilmaisut kuten ”eriarvoistava porvarisekoilu” tai ”korkeasti koulutettavien duunarilarppaus” vaikuttavat provokatiivisilta. Mutta olen silti läpi matkani pyrkinyt aidosti ymmärtämään ilmiöitä ja rakenteita, joita ylioppilaslakin taustalta löytyy: olen vain tehnyt sen omasta lähtökohdastani. Luovan kirjoittamisen ajatusten tai metodologioiden sisällyttäminen akateemiseen kirjoittamiseen voi tehdä kirjoitusprosessista paitsi hauskemman, myös hedelmällisemmän (Lykke, Brewster, Davis, Koobak, Lie, & Petö, 2014, 2). Kieli on keskeinen poststrukturalistisessakin lähestymistavassa: sen ei katsota heijastavan sosiaalista todellisuutta vaan tuottavan sitä. Kieli ei ole yksilöllisyyden tulos, vaan päinvastoin rakentaa subjektiutta. (Richardson 1994, 929.) Miksi siis vaimentaa aiemmat diskurssinsa ja tyyliä? Passiivisuuteen pyrkivä kieli vailla kuvallisuutta tai huumoria ei olisi rehellistä minulle, vaan pyrkisin sillä imitoimaan akateemisia konventioita, ja näin ollen kokisin paitsi tuottavani uudelleen hegemonisia rakenteita, myös kompuroivani avoimuuden ja refleksiivisyyden vaatimuksissa.

Olen käsitellyt marginaali-identiteettejäni, mutta aitouden nimissä minun on myös tunnustettava ne tietyt etuoikeudet, jotka matkaani ovat vaikuttaneet. Ilmiselvä valta-asema on tietenkin kantasuomalaisuuteni ja suomen kielen taitoni. Koulumaailma ei ole ollut minulle kielellinen haaste tai *valtava* kulttuurinen suo. Toki on tiedostettava tietty ironia siinä, että ilman ylioppilaslakia en ehkä olisi tässä kertomassa kokemuksistani. Tai tarkemmin sanottuna ilman ylioppilastutkintoa: kuten on tullut selväksi, olisin saanut ylioppilastutkinnon paperit osallistumatta lakitusseremoniaan, ja teknisesti olisin voinut osallistua seremoniaan ilman lakkiakin. Olen päässyt yliopistoon sisälle todistusvalinnan kautta, eli ylioppilastutkinnossa kirjoittamieni arvosanojen pohjalta. Yliopistoon tuleminen pelkän ammattitutkinnon suorittaneena olisi luultavasti muokannut niin opintopolkuni kuin graduaiheenikin erilaiseksi. Tiedostan hyvin, että saatan vaikuttaa tietyissä tutkielmani katkelmissa jopa ylimieliseltä. En ole vähätellyt koulumenestystäni, en ole kirjannut sitä ahkeruuden tai sisun piikkiin, vaan pikemminkin luontaisen älykkyyden. Älykkyydellä viitataan sellaiseen älykkyyteen, joka auttaa koulumaailmassa. Minulle on hyvä muisti ja olen kielellisesti lahjakas: nämä ovat asioita, jotka jo yksinään päästävät ihmisen suhteellisen vähällä vaivalla läpi peruskoulusta. Olen älyllistä keskiluokkaa, aivoporvari. Liian helposti oletan, että lukiosta pääsee kuka vain läpi. Tavallaan en eroa niistä ihmisistä, jotka kysyvät rahahuolien kanssa kamppailevalta *mikset vain pyydä rahaa vanhemmiltaasi?* tai väittävät menestyneensä työelämässä puhtaasti oman sinnikkyytensä ansioista, koska saivat vain kolme ensimmäistä kesätyöpaikkaansa isänsä firmasta. Toisaalta olen aina kyseenalaistanut diskurssin, jossa ahkeruus värjätään hyveeksi ja tietyt älykkyyden osa-alueet

hyväksi onneksi tai muutoin vähemmän itsestä kiinni oleviksi asioiksi. Eikö kyky sellaiseen ahkeruuteen ja työntekoon, jonka me näemme yhteiskunnallisena ihanteena, ole sekin onnea tai lahjakkuutta, nojautui teorioissaan sitten genetiikkaan tai ympäristöön?

En usko, että ylioppilaslakki on aihe, jonka ihmiset odottavat herättävän tunteita. Juuri siksi en lähtenyt haastattelututkimukseen: ajattelin, ettei ihmisillä olisi lakista kiinnostavaa sanottavaa. Mutta minulla on itselläni ollut monia eri tunteita ja mielipiteitä aiheesta. Yksi lakkiin suoraan liittymätön säie on köyhyyden tai syrjäytymisen trauma, jonka tutkimusta tehdessäni itsestäni löysin: tohtorinhatun kustannus laukaisi minussa ruumiilliseksi asti äityneen ahdistusreaktion. Marginaalisten identiteettien ja vähäosaisuuden vaikutusta mielenterveyteen on tutkittu laajalti (kts. esim. Seng, Lopez, Sperlich, Hamama, & Reed Meldrum 2012). Suomessa Mari Käyhkö (2014) taas on tutkinut työväenluokkaisten naisten yliopistokokemuksia. Hän löysi naisten kokemuksista ja muistoista sosiaalisen itsevarmuuden puutetta ja ”viallisuuden” tunnetta, joka taas muuntui velvollisuudentunteeksi ja vakavaksi suhtautumiseksi opiskeluihin (Käyhkö 2014, 12–14). Muistelutyömenetelmällä toteutetussa tutkimuksessa ei mainita sanallakaan ärsyyntymistä tai suoranaista aggression tunnetta. Eikö ketään muuta ärsytää? Jos univormun hylkiminen viittaa ryhmän hylkimiseen (Joseph 1986, 86), eikö kukaan muu ylioppilaslakkien kaltaisiin symboleihin periaatteessa oikeutettu ihminen ole kiinnostunut näiden symbolien hylkäämisestä? Kyllästymiseni akateemisiin asusteisiin ei johdu siitä, että tuntisin vähäisyyden tunteita tai että en kokisi ansaitsevani niitä. Enkä ole ihan niin omahyväinen, että kuvittelisin olevani ainoa, jota emotionaalisella tasolla jäytää²² se, kuinka – joskus esteettisesti kyseenalaisten – asioiden nähdään symboloivan työtä tai älyä, vaikka oikeasti niiden paino on traditioiden noudattamisessa ja yhteiskuntaluokan korostamisessa.

Pyrittäessä paljastamaan kulttuurin jälkiä ei koskaan voi tulla absoluuttiseen lopputulokseen. Jokainen jälki ei ole näkyvässä tai analysoitavissa. Vaikka kuinka yrittäisin kirjoittaa itseni ja ympäristöni suoraksi ja näkyväksi, se on mahdotonta: olen kaikesta huolimatta johonkin suuntaan kallellani. Meiltä kaikilta jää huomaamatta säikeitä, jotka joku toinen ehkä näkee selkeämmin. Kirjoittaessani graduani osallistuin eräälle toiselle kurssille, jolla yhden oppitunnin ryhmätehtävänä oli analysoida lyhytelokuvaa, jonka päähenkilöt olivat pienituloisen yksinhuoltajaäiti ja tämän lapsi. Ryhmässäni oli kuusi muuta yliopisto-opiskelijaa, yhteiskuntatutkimuksen tai sosiaalityön oppiaineista. Elokuvasa kuvattua materiaalista ympäristöä perattaessa akateeminen viiteryhmäni kiinnitti huomiota esimerkiksi tapahtumapaikkaan: he näkivät keittiön kaapinovat pienituloisuuden merkinä, minä taas näin samat kaapit, jotka lapsuudenkotini keittiössä oli. Joku oli yllättynyt siitä,

²² Tässä kohdassa olen korvannut yleisen puhekielisen ilmaisun sen synonyymilla, joka ei totta puhuen kannata yhtä voimakasta kannanottoa tai emotionaalista painoa kuin alkuperäinen ilmaisu.

kuinka ”tavallisilta”²³ elokuvan äiti ja lapsi näyttivät: lapsella oli puhtaat ja ehjät vaatteet, äidillä kaulakoru. Keskustelua nousi siitä, että fiktiivisellä pienituloisella yksinhuoltajalla oli keittiössään voileipägrilli (kuinka turhaa!) ja siitä, että vaatteitahan saa hyvätekeväisyysjärjestöjen kautta: ehkä siksi lapsen vaatteet olivat uuden ja siistin näköiset?

Ja, rakas lukija, sanon vain, että oli kaikkien onni, että kurssi pidettiin Zoomissa eikä paikan päällä, enkä tarkenna lausuntoani sen enempää.

Luulen, että tämä nimenomainen kokemus ohjasi autoetnografiaani, jota juuri silloin kirjoitin. Suhtaudun perheeseeni ja äitiini työssäni kaikkein neutraaleimmalla asenteella, ehkä jopa hämmentävän kriitikittömästi: olenhan kuitenkin viljellyt läpi tutkielmani niin kyseenalaistuksia, kritiikkiä kuin sarkasmiakin. En koe kaunistelevani mitään. Mutta luulen, että päädyin diskurssiin osittain siksi, että halusin tarjota ylemmälle keskiluokalle köyhyyden kuvan, jossa perhe-elämä ei ole kamppailua ja yksinhuoltajillakin on koruja. Tämän tarinan esiin tuomisella en pyri tuomitsemaan opiskelutovereitani. Pikemminkin näen tilanteen loistavana esimerkkinä siitä, kuinka mielikuvat luokasta ovat rakenteellinen ja kulttuurinen ilmiö. Pienituloisuus tai yksinhuoltajuus sijoittuu normistossa ”tavallisen” ulkopuolelle, keskiluokkaisuus on paitsi etuoikeutettua tai ihanteellista, myös normaalia. Kokemus näyttää myös esimerkiksi Donna Harawayn (1988) itsensä paikantamisen ja Sandra Hardingin (1999 [1993]) vahvan objektiivisuuden merkityksen yhteiskunnallisessa tutkimuksessa. Epäilen, että kurssitoverini luulivat analysoivansa elokuvaa hyvinkin neutraalisti. Itselleni jäi kuitenkin käteen turhautumisen tunnetta omaan korvaani absurdeista huomioista sekä kysymys siitä, oliko kukaan kurssiltani milloinkaan tavannut yhtään pienituloista perhettä: omien ja tuttavieni kokemusten perusteella en kyennyt samaistumaan puhtaisiin ja ehjiin vaatteisiin kohdistuvaan hämmästykseen. Omien positioidensa auki kirjaaminen ennako-oletuksia ja mahdollisia tunteita tunnistettaessa auttaa paitsi yleisöä, myös tutkijaa itseään.

5.3 Mihin suuntaan tästä?

Tutkielmani antaa osviittaa siitä, minkälaisia merkkejä materia kulttuuriimme jättää ja millaisia merkityksiä esineille annamme – ja mitä merkityksiä nämä esineet vastavuoroisesti antavat *meille*. Taustatutkimusta tehdessäni en voinut välttää kokemasta jopa hämmästystä siitä, kuinka vähän tutkittu aihe ylioppilaslakki on. *Tämähän on selkeä elitistinen statussymboli, josta riittäisi semioottista puitavaa vaikka sosiologian kurssikirjaksi!* Eikä kukaan tuntunut kirjoittaneen esimerkiksi tohtorinpromootioista ja niiden koodeista kunnollista etnografista – tai edes historiallista – artikkelia, joka selittäisi minulle mikä jutussa on jujuna. Materiaalisen kulttuurin tutkiminen on kaukana pinnallisesta, materia ja se miten siihen suhtaudumme kertoo jotain hyvin syvällistä kulttuuristamme ja yhteiskunnastamme. Ylioppilaslakin puintini antaa jatkomahdollisuuksia toisen asteen koulutusten

²³ Voi kyllä. Tämä oli sana, jota hän käytti.

mielikuva- ja arvostuserojen tutkimukseen. Toisaalta sen voi rinnastaa muihin statussymboleihin ja kulttuurisesti jaetun vaatekaapin sisältöön: kuvittelisin työni inspiroivan jotakuta pohtimaan esimerkiksi ansiomerkkejä tai valkoisen hääpuvun syvintä olemusta.

Valkolakin ympärille voisi rakentaa useita erilaisia tutkimuksellisia aihioita. Itse toteutin autoetnografiaa, joten ilmiselvin tapa jatkaa olisi laajentaa tutkimus muihin ihmisiin. Kiinnostavaa olisi kerätä eri taustoista tulevia ihmisiä muistelupiiriin, joka aloittaisi puhtaasti valkolakin materiaalisista ja esteettisistä ominaisuuksista. Onko valkolakin ulkonäkö jotain, mitä ihmiset ovat elämänsä varrella miettineet tai analysoineet? Mitä tapahtuu, jos he joutuvat aikuisiällä kehittämään mielipiteensä siitä? Pohdin aiemmin työssäni sitä, onko uran alkupään kesätöitä hakiessa ansioluettelon profiilikuvaan lakitettu työnhakija mahdollisesti kuumempaa valuuttaa kuin lakiton. Intuitiivisesti kuvittelisin vastauksen olevan myöntävä, mutta olisi mielenkiintoista saada intuitiolleni joko tunnustusta tai täystyrmäys tutkimuksen avulla. Täysin toiseen suuntaan kurottaessa omat lakista heränneet tunteeni toimisivat ponnahtauslautana luokan affektiivisuutta avaaviin tutkimuksiin.

Valitessani *Ylioppilaslakki: Miksi?* -aiheen en alun perin osannut ennustaa, mitä kaikkea tulen kirjoittamaan. En osannut ennustaa toisen esseen sisältöä vielä silloinkaan, kun valikoin teorioita ja näkökulmia ensimmäiseen esseeseen: esimerkiksi sosiaalisen identiteetin teoreettinen pallottelu herätti itsessäni ajatuksia niin luokkataustani kuin toimintarajoitteidenkin vaikutuksista omaan identiteettiini. Tästä syystä olisikin todella mielenkiintoista kuulla, miten ensimmäisen esseän analyysit resonoivat muissa ihmisissä: lakillisissa ja lakittomissa. *Hatusta vedettyä hypeä vai tärkeä traditio?* on kirjoitettu omasta subjektipositiostani käsin, siinä valkolakia puidaan niiden teorioiden valossa, jotka omasta mielestäni toimivat parhaiten ylioppilaslakin rinnalla. En kuitenkaan autoetnografisessa esseessäni kutsu käyttöni ihan jokaista teoreetikkoa tai näkökulmaa, joita ensimmäisessä esseessä käsittelem. Jos ryhmälle ihmisiä antaisi luettavaksi *Hatusta vedettyä hypeä vai tärkeä traditio?* -tekstin ja pyytäisi näitä sitten kirjoittamaan sen herättämistä ajatuksista, minkälaisia vastauksia mahdollisesti saisi? Joku voisi olla täysin eri mieltä analyysieni kanssa: on täysin mahdollista, että joku voisi yksinkertaisesti kieltää koko työni premissin. Ehkä jonkun mielestä on mieletöntä edes pyrkiä purkamaan valkolakin valtaa.

Tutkielmani varsinaisen aiheen lisäksi tahdon muutamalla sanalla miettiä sen tyyliä ja teemoja tulevaisuuden kannalta. Jo johdannossa mainitsin työni ei-niin-perinteisestä rakenteesta. Autoetnografia on kiisteltyä, mutta myös itsessään niin laaja pelikenttä, että kentän eri puolilla toimivat toimijat eivät ehkä näe silmästä silmään tai tunnusta toistensa peliä oikeanlaiseksi. Koin tarpeelliseksi puida metodologian puitteissa myös akateemista luovaa kirjoittamista, sillä tiedostan, etteivät kaikki tyyli- ja sanavalintani istu konventionaalisen tieteellisen kirjoittamisen piiriin. Gradun suorittaminen valitsemallani tavalla ei välttämättä ollut se loistavin idea. Vaikka tieteen kentällä on

aina ollutkin rajojen rikkojia, voi myös sanoa että ”-- opiskelijalla on oikeus käyttää tieteellisen tekstin konventioita, aloittelevan tieteentekijän on hyvä noudattaa niitä ja vasta asemansa osoittanut tieteentekijä voi ylittää rajoja turvallisesti (Luukka 2002, 27)²⁴”. Omassa työssäni lähestymistapaa ei ole valittu sen pohjalta, mikä metodi x sopisi parhaiten aiheeseen y ja sitten olisin lähtenyt tutkimaan aihetta y metodilla x. Metodini ja tutkimuksenkohteeni toimivat kehässä, joka kiersi ruokkien itseään. Tällaisen lähestymistavan lopullisen tuotteen ennustaminen on hankalaa, ja siinä piilee myös lähestymistavan rikkaus. Jokaisella ihmisellä – ja näin ollen ihmistieteillä – on sisällään kaaos, jota joku runollisempi voisi kutsua sieluksi. Tämän kaaoksen valjastaminen tieteen tai taiteen käyttöön nousee koko ajan tärkeämmäksi taidoksi. Viime vuosina julkisuudessa on käyty keskustelua esimerkiksi tekoälystä akateemisen esseen kirjoittajana (esim. Sparrow 2022; Pitkänen & Leponiemi 2023). Tekoäly ei välttämättä tunnista inhimillisiä vivahteita ja asiayhteyksiä, henkilökohtaisen kokemusmaailman puiminen ja jalostaminen johtopäätöksiksi tuskin ihan lähivuosina tulee tekoälyltä onnistumaan. Erilaisten näkökulmien yhdisteleminen ja eri tieteellisten lähestymistapojen arvostaminen kuuluu edistykselliseen akateemisuuteen. Tältä kantilta en näe siinä mitään pahaa, vaikka joku tahtoisikin olla akateeminen runkkari.²⁵

²⁴ ...sori?

²⁵ Huhut muuten kertovat, että jos tekoälyltä kuten ChatGPT kysyy, voiko se tarkistaa onko yksikään *pro gradu* päätynyt sanaan ”runkkari”, se ei suostu toteuttamaan käskyä ja saattaa suoltaa jotain ”halventavista termeistä”, ”relevanteista tutkimuskysymyksistä” ja ”asianmukaisuudesta”. Todistaako tämä pointtini vivahteiden tunnistamisesta ja asiayhteyksistä? Sanotaan vaikka niin, että tässä tilanteessa *en* koe halventavani itseäni, jos ihan asianmukaisesti myönnän itsekini olevani akateeminen runkkari.

Lähteet

Adams, T. E., Holman Jones, S. T. & Ellis, C. (2015) *Autoethnography*. Oxford University Press.

Ahola, M. (2003) Pipo päässä lakkiaisiin: Haastaako ylioppilaspipo perinteisen valkolakin? *Helsingin Sanomat*. <https://www.hs.fi/kaupunki/art-2000004144008.html> [viitattu: 25.11.2022]

Airasvirta, E. (2022) Tältä ministerit näyttivät saatuaan ylioppilaslakit päähän. *Ilta-Sanomat*. <https://www.is.fi/politiikka/art-2000008862112.html> [viitattu: 24.11.2022]

Anttila, A., Bergroth, H., Kauranen, K., Lahikainen, L., Lamberg, E., Launis, K. Mäkinen, K., & Ojajärvi, J. (2016) Johdanto teokseen ja luokkajärjestyksen käsitteeseen. *Luokan ääni ja hiljaisuus: yhteiskunnallinen luokkajärjestys 2000-luvun alun Suomessa*. toim. Anttila, Kauranen, Launis & Ojajärvi. Vastapaino. 10–27.

Appro. <https://appro.fi/> [viitattu: 21.10.2022]

Atkinson, P. (1990) *The ethnographic imagination: textual constructions of reality*. Routledge.

Boon, J. A. (1983) *Other tribes, other scribes: symbolic anthropology in the comparative study of cultures, histories, religions, and texts*. Cambridge University Press.

Barnard, M. (2007a) Introduction. *Fashion theory: a reader*. toim. Barnard. Routledge. 1–10.

Barnard, M. (2007b) Fashion statement: Communication and culture. *Fashion theory: a reader*. toim. Barnard. Routledge. 170–181.

Baudrillard, J. (2005 [1968]) *The system of objects*. Verso.

Baudrillard, J. (1981) *For a critique of the political economy of the sign*. Telos Press.

Bell, C. M. (2009) *Ritual theory, ritual practice*. Oxford University Press.

Berger, A. A. (2009) *What objects mean: an introduction to material culture*. Left Coast Press.

Bourdieu, Pierre (1987) *Sosiologian kysymyksiä*. suom. Roos. Vastapaino.

Bourdieu, P. (1987) What makes a social class? On the theoretical and practical existence of groups. *Berkeley journal of sociology*. 32, 1–17.

Brown, R. (1983) Dialectical Irony. Literary Form and Sociological Theory. *Poetics today*. 4(3), 543–564. doi.org/10.2307/1772031.

Cailap: *Yo-laketti*. <https://cailap.com/fi/tuote/hiustarvikkeet/yo-laketti-erilainen-ylioppilaslakki/> [viitattu: 1.10.2022]

Chambers, D. W. (1983). Stereotypic images of the scientist: The draw-a-scientist test. *Science education*. 67(2), 255–265. doi.org/10.1002/sce.3730670213.

C.L. Seifert: *Suunnittele ylioppilaslakki*. <https://clseifert.com/fi/cap-cls-fi> [viitattu: 30.9.2022]

Coia, L. & Taylor, M. (2013) Uncovering our feminist pedagogy: A co/autoethnography. *Studying teacher education*. 9(1), 3–17. doi.org/10.1080/17425964.2013.771394.

Cova, B., Kozinets, R., & Shankar, A. (2007) *Consumer Tribes*. Routledge.

Crawford, J., Kippax, S., Onyx, J., Gault, U. & Benton, P. (1992) *Emotion and gender: constructing meaning from memory*. Sage.

Davies, F. (2007 [1992]) Antifashion: The vicissitudes of negation. *Fashion theory: a reader*. toim. Barnard. Routledge. 89–102.

Davis, K. (2014) Intersectionality as critical methodology. *Writing academic texts differently: Intersectional feminist methodologies and the playful art of writing*. toim. Lykke. Routledge. 17–29.

Dean, M., Harwood, R., & Kasari, C. (2017). The art of camouflage: Gender differences in the social behaviors of girls and boys with autism spectrum disorder. *Autism: The international journal of research and practice*. 21(6), 678–689. doi.org/10.1177/1362361316671845.

Eagleton, T. (2019) *Humour*. Yale University Press.

Ellis, C. (2004) *The ethnographic I: a methodological novel about autoethnography*. AltaMira Press.

- Erkkilä, R. (2005) Narratiivinen kokemuksen tutkimus: koettu paikka, tarina ja kuvaus. *Kokemuksen tutkimus: Merkitys – tulkinta – ymmärtäminen*. toim. Perttula & Latomaa. Dialogia. 195–226.
- Erola, J. (2010) Johdanto. *Luokaton suomi? Yhteiskuntaluokat 2000-luvun alun Suomessa*. toim. Erola. Gaudeamus. 19–26.
- E.R. Wahlman: *Verkkokauppa*. <https://hattukauppa.wahlman.fi/kauppa/ylioppilaille/suomalainen-ylioppilaslakki/> [viitattu: 30.9.2022]
- Eräsaari, L. (2004) Antaudu vieteltäväkseni. *Tutkija kertojana. Tunteet, tutkimusprosessi ja kirjoittaminen*. toim. Latvala, Peltonen & Saresma. Gummerus. 59–87.
- Fredrikson: *Ylioppilaslakit*. <https://www.fredrikson.fi/ylioppilaslakit/> [viitattu: 30.9.2022]
- van Gennep, A. (1977 [1960]) *The rites of passage*. Routledge.
- Goffman, E. (1951) Symbols of class status. *The British journal of sociology*. 2 (4), 294–304. doi.org/10.2307/588083.
- Goffman, E. (1969) *Minuuden riistäjät: tutkielma totaalisisista laitoksista*. suom. Tarkka & Suominen. Marraskuun liike.
- Goffman, E (1990 [1959]) *The presentation of self in everyday life*. Penguin.
- Gray, P. (2015) Studying play without calling it that. *The Handbook of the study of play*. toim. Johnson, Eberle, Henricks & Kuschner. Rowman & Littlefield. 162–184.
- Gusfield, J. R. & Michalowicz, J. (1984) Secular symbolism: Studies of ritual, ceremony, and the symbolic order in modern life. *Annual review of sociology*. 10 (1), 417–435. doi.org/10.1146/annurev.so.10.080184.002221.
- Halonen, T. (2005) Ylioppilaslakki. *Suomalaisten symbolit*. toim. Halonen & Aho. Gummerus.
- Haraway, D. (1988) Situated knowledges: The science question in feminism and the privilege of partial perspective. *Feminist Studies*. 14(3), 575–599. doi.org/10.2307/3178066.

Harding, S. (1999 [1993]) Rethinking standpoint epistemology: What is “strong objectivity”? *Feminism and science*. toim. Keller & Longino. Oxford University Press. 235–248.

Helsingin yliopisto: *Promootio*. <https://www.helsinki.fi/fi/tutustu-meihin/tama-helsingin-yliopisto/juhlat-ja-perinteet/promootio> [viitattu: 29.11.2022]

Hill Collins, P. & Bilge, S. (2016) *Intersectionality*. Cambridge: Polity Press.

Hughes, S. A. & Pennington, J. L. (2017) *Autoethnography: Process, product, and possibility for critical social research*. SAGE.

Hogg, M. A. (2004) Social categorization, depersonalization, and group behavior. *Self and social identity*. toim. Brewer & Hewstone. Blackwell Publishing. 203–231.

Jalovaara, M. (2014) Perheet ja perhedynamiikka. *Johdatus sosiologian perusteisiin*. toim. Erola & Räsänen. Gaudeamus. 150–167.

Jenks, E. B. (2002) Searching for autoethnographic credibility: Reflections from a mom with a notepad. *Ethnographically speaking: Autoethnography, literature, and aesthetics*. toim. Bochner & Ellis. AltaMira Press. 170-186.

Joseph, N. (1986) *Uniforms and nonuniforms: Communication through clothing*. Greenwood Press.

Järvinen, K. & Kolbe, L. (2019) *Sopivia ja sopimattomia: Lempi, luokka ja suomalainen parisuhde*. Kirjapaja.

Kaarninen, M. & Kaarninen P. (2002) *Sivistyksen portti: Ylioppilastutkinnon historia*. Otava.

Karjalainen, A. (2019) Miksi matematiikasta saa parhaat pisteet, jos haluaa opiskella englantia yliopistossa? Ellen nosti keskustelun somessa: ”Tätäkö varten vedin itteni burnoutiin?” – nyt uudistuksen vetäjä vastaa. *Iltalehti*. <https://www.iltalehti.fi/kotimaa/a/86eefdf4-cf48-445e-9aa0-30be2d3a4153> [viitattu: 29.1.2023]

Keblusek, L., Giles, H., Maass, A. (2017) Communication and group life: How language and symbols shape intergroup relations. *Group processes & intergroup relations*. 20(5), 632–643. doi.org/10.1177/1368430217708864.

Kiesinger, C. E. (2002) My father's shoes: The therapeutic value of narrative reframing. *Ethnographically speaking: Autoethnography, literature, and aesthetics*. toim. Bochner & Ellis. AltaMira Press. 95–114.

Klinge, M. & Kolbe, L. (1991) *Suomen ylioppilas*. Otava.

Koivisto, H., Komulainen, K., Rätty, H. & Vanhalakka-Ruoho, M. (2017) Kastajaisista kostajaisiin: Etnografinen tutkimus uuden opiskelijan vastaanottamisesta yliopistoyhteisöön. *Nuorisotutkimus*. 35(3), 22–37.

Koivunen, A. & Liljeström, M. (1996) Paikantuminen. *Avainsanat: 10 askelta feministiseen tutkimukseen*. toim. Koivunen & Liljeström. Vastapaino. 271–292.

Korhonen, M. & Oikemus, M. (2021) Opiskelijavalintojen tilasto ja hakijakysely. <https://events.tuni.fi/uploads/2021/10/0e2d7117-10.15-10.40-opiskelijavalintojen-tilastot-ja-hakijakysely.pdf> [viitattu: 17.2.2023]

Korpela, T. (2014) Onko ylioppilaslakki pakollinen? *Iltalehti*. <https://www.iltalehti.fi/perhe/a/2014051618307619> [viitattu: 20.10.2022]

Koskentausta, T., Koski, A. & Tani, P. (2018) Aikuisen autismikirjon häiriö. *Duodecim*. 134(15), 1493–1500.

Kouvo, A. (2010) Luokat ja sosiaalinen pääoma. *Luokaton suomi? Yhteiskuntaluokat 2000-luvun alun Suomessa*. toim. Erola. Gaudeamus. 166–181.

Kymäläinen, S. (2022) Suurin osa suosittujen lukioiden opiskelijoista on tyttöjä – professorin mielestä ilmiö on haitaksi sekä tytöille että pojille. *Yle*. <https://yle.fi/a/3-12610579> [viitattu: 12.2.2023]

Käyhkö, M. (2014) Kelpaanko? Riitänkö? Kuulunko? Työläistaustaiset naiset, yliopisto-opiskelu ja luokan kokemukset. *Sosiologia: Westermarck-seuran julkaisu*. 51(1), 4–20.

Laasanen, J. (2012) Tapakouluttaja: Äidin tai isän ylioppilaslakkaa ei ole soveliasta käyttää lakkiaisissa. *Yle*. <https://yle.fi/uutiset/3-6144582> [viitattu: 20.10.2022]

- Lahman, M. K. E. (2019) Big Beautiful Heart. *Qualitative inquiry*. 25 (9-10), 834–834. doi.org/10.1177/1077800418808538.
- Lahman, M. K. E. (2021) Blacking Out. *Qualitative inquiry*. 27(6), 727–728. doi.org/10.1177/1077800419883318.
- Lai, M. C., Lombardo, M. V., Ruigrok, A. N., Chakrabarti, B., Auyeung, B., Szatmari, P., Happé, F., & Baron-Cohen, S. (2017). Quantifying and exploring camouflaging in men and women with autism. *Autism*. 21(6), 690–702.
- Land, S. F., Willemsen, L. M., & Unkel, S. A. (2015). Are spectacles the female equivalent of beards for men? How wearing spectacles in a LinkedIn profile picture influences impressions of perceived credibility and job interview likelihood. *HCI in business*, vol. 9191. Springer international publishing. 175–184. doi.org/10.1007/978-3-319-20895-4_17.
- Lieberman, J. N. (1977) *Playfulness: its relationship to imagination and creativity*. Academic Press.
- Lin, N. (2001) *Social capital: A theory of social structure and action*. Duke University Press.
- Linderöth, M. (2021) Studentmössa. *Stockholms trend*. <https://stockholmstrend.se/studentmossa/> [viitattu: 2.2.2023]
- Luvaas, B. & Eicher, J. B. (2019) Introduction. *The anthropology of dress and fashion: A reader*. toim. Luvaas & Eicher. Bloomsbury Visual Arts. 1–9.
- Lykke, N., Brewster, A., Davis, K., Koobak, R., Lie, S. & Petö, A. (2014) Editorial introduction. *Writing academic texts differently: Intersectional feminist methodologies and the playful art of writing*. toim. Lykke. Routledge. 1–13.
- Lönnqvist, B. (2006) Opiskelijahaalari ja kalsarikänni: Pukeutuminen ja riisuutuminen matkalla autenttisuuteen. *Autenttinen ihminen: Tulkintoja irtautumisen etnografiasta*. toim. Lönnqvist & Aro. Atena. 50–64.
- Lönnqvist, B. (2008) *Vaatteiden valtapeli: näkymättömän kulttuurianatomia*. suom. Haatanen. Schildt.
- McDowell, C. (1997) *Hats: Status, style and glamour*. London.

Metso, T. (1998) *Tapailaan: Akateemisia juhlia ja tapoja*. Yliopistopaino.

Mikkonen, S. & Korhonen, V. (2018) Työläistäustaiset yliopisto-opiskelijat ja koulutusmahdollisuuksien tasa-arvo. *Opetus- ja kulttuuriministeriön julkaisuja*. 2018:4. Opetus- ja kulttuuriministeriö.

Myyryläinen, L. (2021) *Logolaukun lukuohje: Marimekon kylkiäiskassin representaatiot Instagramissa*. Yhteiskuntatutkimuksen tutkinto-ohjelma. Tampereen yliopisto. Kandidaatintutkielma.

Naumanen P. & Silvennoinen, H. (2010) Koulutus, yhteiskuntaluokat ja eriarvoisuus. *Luokaton suomi? Yhteiskuntaluokat 2000-luvun alun Suomessa*. toim. Erola. Gaudeamus. 67–88.

Opetus- ja kulttuuriministeriö (2010) *Seurantatutkimus ammatillisen koulutuksen mielikuvista 2010*. https://www.skillsfinland.fi/application/files/4415/4097/9994/Mielikuvatutkimus_yhteenvedo_2010.pdf [viitattu: 20.10.2022]

Opetus- ja kulttuuriministeriö (2017) *Korkeakoulujen opiskelijavalintojen kehittämisen toimenpiteet 2017–2020*. https://okm.fi/documents/1410845/4154572/Korkeakoulujen+opiskelijavalintojen+kehitt%C3%A4misen+toimenpiteet_20170817.pdf/09af5b53-2658-4866-8a4e-c6aeda33be84?t=1502977446000 [viitattu 23.10.2022]

Opetus- ja kulttuuriministeriö (2020) *Ammatillisen koulutuksen mielikuvatutkimus 2020: Keskeiset tulokset*. https://www.skillsfinland.fi/application/files/6816/2756/3584/Ammatillisen_koulutuksen_mielikuva_2020_LYHYT_YHTEENVETORAPORTTI.pdf [viitattu: 20.10.2022]

Peirce, C. S. (1991) *Peirce on signs: Writings on semiotic by Charles Sanders Peirce*. toim. Charles & Hoopes. University of North Carolina Press.

Peltonen, E. (2004) Draamaa ja melodraamaa tiedetekstissä? Suomalaisluentaa ja -sovellusta amerikkalaisesta autoetnografiasta. *Tutkija kertojana. Tunteet, tutkimusprosessi ja kirjoittaminen*. Toim. Latvala, Peltonen & Saresma. Gummerus. 381–396.

Pitkänen, L. & Leponiemi T. (2023) Googlea taitavampi tekoäly voi ajaa oppilaitokset pulaan – ”Viidessä minuutissa minulla oli kiitettävä vastaus”, sanoo yllätynyt opettaja. *Yle*. <https://yle.fi/a/74-20011922> [viitattu: 17.01.2023]

Platt, R. E. & Walker, L. H. (2019) Regalia remembered: Exploring the history and symbolic significance of higher education academic costume. *American educational history journal*. 46(1-2), 125–141.

Polhemus, T. (2019 [1978]) Fashion -v- anti-fashion. *The anthropology of dress and fashion: A reader*. toim. Luvaas & Eicher. Bloomsbury Visual Arts. 38–42.

Puusa, A. & Juuti, P. (2020) Laadullisen tutkimuksen olemus. *Laadullisen tutkimuksen näkökulmat ja menetelmät*. toim. Puusa, Juuti & Aaltio. Gaudeamus.

Radcliffe-Brown (2019 [1922]) Customs and beliefs: Ceremonial. *The anthropology of dress and fashion: A reader*. toim. Luvaas & Eicher. Bloomsbury Visual Arts.

Reko, V. (2023) Kallis ja odotettu päivä. *Iltä-Sanomat*. <https://www.is.fi/hyvaolo/art-2000009377103.html> [viitattu: 3.3.2023]

Richardson, L. (1994) Writing: A method of inquiry. *Handbook of qualitative research*. toim. Denzin & Lincoln. Sage. 516–529.

Rippin, A. (2011) Ritualized Christmas headgear or ‘Pass me the tinsel, mother: it’s the office party tonight.’ *Organization*. 18(6), 823–832. doi.org/10.1177/13505084114146399

Roach, M. E. & Eicher, J. B. (2007 [1979]) The language of personal adornment. *Fashion theory: A reader*. toim. Barnard. Routledge. 109–121.

Seng, J. S., Lopez, W. D, Sperlich, M., Hamama, L. & Reed Meldrum, C. D. (2012) Marginalized identities, discrimination burden, and mental health: Empirical exploration of an interpersonal-level approach to modeling intersectionality. *Social science & medicine*. 75(12), 2437–2445. doi.org/10.1016/j.socscimed.2012.09.023

Siltamäki, T. (2018) *Mitä vittua? Tieteellä on kalliit symbolit – Mihin ihmeeseen tohtori tarvitsee miekkaa ja hattua?* <https://www.aviisi.fi/2018/08/mita-vittua-tieteella-kalliit-symbolit-ihmeeseen-tohtori-tarvitsee-miekkaa-hattua/> [viitattu: 29.11.2022]

Simmel, G. (1986 [1923]) *Muodin filosofia*. suom. Alanen. Odessa.

Sparkes, A.C. (2002) Autoethnography: Self-indulgence or something more? *Ethnographically speaking: Autoethnography, literature, and aesthetics*. toim. Bochner & Ellis. AltaMira Press. 209-232.

Sparrow, J. (2022) 'Full-on robot writing': The artificial intelligence challenge facing universities. *The Guardian*. <https://www.theguardian.com/australia-news/2022/nov/19/full-on-robot-writing-the-artificial-intelligence-challenge-facing-universities>. [viitattu: 26.11.2022]

Stepan, N. L. (1999 [1986]) Race and gender: the role of analogy in science. *Feminism and science*. toim. Keller & Longino. Oxford University Press. 121–136.

Suomisanakirja: *Saavutus*. <https://www.suomisanakirja.fi/saavutus> [viitattu: 20.11.2022]

Syeed, E. (2021) Wearing many hats: Students of color and the grounded aesthetics of graduation. *Journal of diversity in higher education*. 14(3), 364–373. doi.org/10.1037/dhe0000178.

Taira, T. (2004) Identiteettipolitiikan vaihtoehto?: Paikantuminen ja henkilökohtaisuus sitoutumisena. *Tutkija kertojana. Tunteet, tutkimusprosessi ja kirjoittaminen*. toim. Latvala, Peltonen & Saresma. Gummerus. 109–133.

Tajfel, H. (2010 [1978]) Social categorization, social identity and social comparison. *Rediscovering social identity*. toim. Postmes & Branscombe. Routledge. 119–128.

Tajfel, H. (2010 [1975]) Social identity and intergroup theory. *Rediscovering social identity*. toim. Postmes & Branscombe. Routledge. 77–96.

Tampereen teekkarit: *Teekkarilakki*. <https://tampereenteekkarit.fi/teekkarikulttuuri/teekkarilakki/> [viitattu: 21.10.2022]

Tanner, M. (2021) Vikke kirjoitti 12 ällää ja teki Suomen ennätyksen – mitä hänelle kuuluu nyt? *Iltalehti*. <https://www.iltalehti.fi/kotimaa/a/2e965ea5-f8e4-428d-8af8-40362fd163c8> [viitattu: 24.11.2022]

Tienari, J. & Kiriakos, C. (2020) Autoetnografia. *Laadullisen tutkimuksen näkökulmat ja menetelmät*. toim. Puusa, Juuti & Aaltio. Gaudeamus.

Tomperi, T. & Tervasmäki, T. (2021) Matematiikkaa painottava valintauudistus oli opetusministeriön tahto. *Suomen Kuvalehti*. <https://suomenkuvalehti.fi/mielipide/puheenvuoro-sipilan-hallitus-teki-arvovalinnan-matematiikan-hyvaksi-yleissivistyksen-kustannuksella/> [viitattu: 29.1.2023]

Tsaousi, C. (2020) That's funny ... you don't look like a lecturer! Dress and professional identity of female academics. *Studies in higher education*. 45(9), 1809–1820. doi.org/10.1080/03075079.2019.1637839.

Tuni (2022) *Tohtoripromootio*. <https://events.tuni.fi/promootio2022/> [viitattu: 21.10.2022]

Tuominen, A. (2022) Vain todellinen tunnistaja onnistuu saamaan täydet pisteet – testaa Iltalehden testillä, tunnistatko kasvot valkolakin alta. *Iltalehti*. <https://www.iltalehti.fi/kotimaa/a/493a60da-b4c5-4b16-a7d9-54c1f343e935> [viitattu: 20.10.2022]

Turner, J. C. (2010 [1982]) Towards cognitive redefinition of the social group. *Rediscovering social identity*. toim. Postmes & Branscombe. Routledge. 209–224.

Turner, J. C. (2010 [1985]) Social categorization and the self-concept: A social cognitive theory of group behavior. *Rediscovering social identity*. toim. Postmes & Branscombe. Routledge. 243–272.

Turner J. C. & Onorato R.S. (2010 [1999]) Social identity, personality and the self-concept: A self-categorization perspective. *Rediscovering social identity*. toim. Postmes & Branscombe. Routledge. 315–339.

Turner; J. C. & Reynolds, K. J. (2004) The social identity perspective in intergroup relations: theories, themes, and controversies. *Self and social identity*. toim. Brewer & Hewstone. Blackwell Publishing. 259–277.

University of Oxford: *Academic dress*. <https://www.ox.ac.uk/students/academic/dress> [viitattu 24.11.2022]

Uotinen, J. (2010) Kokemuksia autoetnografiasta. *Vaeltavat metodit*. toim. Pöysä, Järviluoma & Vakimo. Suomen kansantietouden tutkijain seura. 178–189.

Wigginton, B. & Lafrance, M. N. (2019) Learning critical feminist research: A brief introduction to feminist epistemologies and methodologies. *Feminism & Psychology*. doi.org/10.1177/0959353519866058.

Vipunen - opetushallinnon tilastopalvelu: Lukiokoulutuksen uudet opiskelijat, opiskelijat ja ylioppilastutkinnon suorittaneet. https://vipunen.fi/fi-fi/_layouts/15/xlviewer.aspx?id=/fi-fi/Raportit/Lukiokoulutus%20-%20analyysi.xlsb [viitattu: 8.2.2023]

Vuorio-Lehti, M. (2007) Valkolakin hohde – Keskustelua ylioppilastutkinnon merkityksestä Suomessa toisen maailmansodan jälkeen. *Kasvatus & Aika*. 1(1), 19–33.

Ylijoki, O. (1998) *Akateemiset heimokulttuurit ja noviisien sosialisatio*. Vastapaino.

Ylioppilastutkintolautakunta (2017) *Ylioppilastutkinto lukuina*. <https://www.ylioppilastutkinto.fi/ajankohtaista/blogitekstit/264-ylioppilastutkinto-lukuina> [viitattu: 26.11.2022]

Ylioppilastutkintolautakunta. *Historia*. <https://www.ylioppilastutkinto.fi/tietopalvelut/tietoa-ylioppilastutkinnosta/historia> [viitattu: 20.11.2022]

Yliraudanjoki, V. (2016) *Lupa kirjoittaa: Opas luovaan tieteelliseen kirjoittamiseen*. BoD.

Åkman, E. (2021) Tunnistatko julkkikset ylioppilaskuvista? Testaa taitosi IS:n hullun hausassa lakkivisassa! *Ilta-Sanomat*. <https://www.is.fi/viihde/art-2000008024771.html> [viitattu: 20.10.2022]